

राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

महालेखा परीक्षकको कार्यालय
बबरमहल, काठमाडौं,
नेपाल
२०६३

प्राक्कथन

राजस्व लेखापरीक्षण सार्वजनिक लेखापरीक्षणको एक महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । राजस्व अन्तर्गत कर, महसूल, शुल्क, लेभी, ब्याज, लाभांश, सम्पत्ति तथा सेवा बिक्रीबाट प्राप्त आय, सरकारी सम्पत्तिको भाडा लगायत सरकारले प्राप्त गर्ने सबै किसिमका आयहरू पर्दछन् ।

राजस्वको लेखापरीक्षणको गुणस्तर सुधार गर्ने उद्देश्यले यस मार्गदर्शनमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकर, अन्तःशुल्क, भंसार इत्यादि सम्बन्धमा विभिन्न ऐन नियम, परिपत्र, निर्देशनहरूमा रहेका प्रावधानहरू एकत्रित गरी समावेश गरिएको छ । यसले लेखापरीक्षणको उद्देश्य र कार्यविधिहरू बीचको सामन्जस्यतालाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुऱ्याउँदछ । लेखापरीक्षण कार्य छिटो छरितो सम्पन्न गर्न तथा गुणस्तरीय बनाउन मार्गदर्शन सहयोग पुऱ्याउने साधन मात्र हो । अतः लेखापरीक्षणमा संलग्न सबैले यो मार्गदर्शनका अतिरिक्त प्रचलित ऐन, नियम, परिपत्र, सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड आदिमा भएको व्यवस्थातर्फ पनि ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

नेपाल सरकार, अर्थ मंत्रालयबाट विभिन्न ऐन नियमहरू तर्जुमा भई प्रचलित आर्थिक कार्यविधि ऐन, नियम, आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धिकर इत्यादिमा संशोधन वा नयाँ ऐन पारित भई लागू गरिएबाट विद्यमान राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनका कतिपय प्रावधानहरू असान्दर्भिक हुन गएका छन् । तसर्थ यस्ता सबै प्रावधानहरू सिंहावलोकन गरी विद्यमान राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनमा आवश्यक परिमार्जन गरी अद्यावधिक गरिएको छ ।

निरन्तररूपमा परिष्कार तथा परिमार्जन गर्दै लैजाने क्रममा २०५२ सालमा जारी भएको राजस्वको लेखापरीक्षण मार्गदर्शनलाई आवश्यक परिमार्जन र विस्तार गरी यो संशोधित मार्गदर्शन विश्व बैंकको सहयोगमा तयार पारिएको हो । यो मार्गदर्शनले नेपाल सरकारद्वारा संकलन गरिने राजस्वको लेखापरीक्षण गर्नका लागि उत्तम प्रचलन तथा अभ्यासहरू निर्दिष्ट गरेको छ । यसको मुख्य उद्देश्य राजस्व लेखापरीक्षणका लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्नु रहेको छ ।

यो मार्गदर्शन सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनको सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्डलाई समेत आधार मानी तयार गरिएको छ । लेखापरीक्षणको आधारभूत सिद्धान्त, लेखापरीक्षण कार्यान्वयन गर्दा स्थलगत रूपमा पालना गर्नुपर्ने मानदण्ड तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्रस्तुतिका लागि अपनाउनु पर्ने आधारभूत मानदण्डलाई समेटि यो राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन तयार गरिएको छ ।

संचालन मार्गदर्शनमा लेखापरीक्षणका सामान्य क्षेत्रहरू जस्तै : लेखापरीक्षण रणनीति तथा योजना, प्रभावकारी लेखापरीक्षण, प्रमाण संकलन, बेरुजुको पुनरावलोकन तथा व्याख्या, प्रतिवेदन र प्रस्तुति, तथा संवाद (Debrief) बारेमा छलफल गरिएकोले यो मार्गदर्शनलाई संचालन मार्गदर्शनको साथै हेरिनु पर्दछ ।

अन्तमा, यो मार्गदर्शन तयार गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने विश्व बैंक, संलग्न विशेषज्ञ र कार्यालयका कर्मचारीलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

२०६३।१।५

(गेहेन्द्रनाथ अधिकारी)
महालेखा परीक्षक

राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

विषय सूची

प्राक्कथन

परिच्छेद १:	१.१	परिचय	१
सामान्य राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शन	१.२	राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शनको उद्देश्य	१
	१.३	राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शनको प्रमुख विशेषताहरू	१
	१.४	राजस्व लेखा परीक्षणको क्षेत्राधिकार	२
	१.५	राजस्व लेखा परीक्षण सम्बन्धमा INTOSAI तथा ASOSAI घोषणाहरू	३
	१.६	राजस्व लेखा परीक्षणका उद्देश्यहरू	३
	१.७	लेखा परीक्षणको कार्यक्षेत्र	४
	१.८	राजस्व लेखा परीक्षणका आधारभूत सिद्धान्तहरू तथा आवश्यकताहरू	५
	१.९	लेखापरीक्षण दृष्टिकोण	७
	१.१०	राजस्व लेखा परीक्षणका प्रकार	७
	१.११	लेखा परीक्षण विधि	८
	१.१२	लेखा परीक्षण नमूना छनौट	१२
	१.१३	लेखा परीक्षण प्रकृया	१४
	१.१४	गुणस्तरको सुनिश्चितता	१४
	१.१५	लेखा परीक्षण अनुगमन	१५
परिच्छेद २:	२.१	परिचय	१६
आयकर	२.२	लेखा परीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्र	१८
	२.३	जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू तथा नियन्त्रणका उपायहरू	१८
	२.४	लेखा परीक्षणका चासोका विषय बस्तुहरू	२०
	२.५	सान्दर्भिक कानून तथा नियमहरू	२४
	२.६	लेखा परीक्षण कार्यक्रम / चेकलिष्ट	२४
परिच्छेद ३:	३.१	परिचय	२५
मूल्य अभिवृद्धि कर	३.२	लेखा परीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्रहरू	२६
	३.३	विवरण बुझाउने तथा कर संकलन गर्ने प्रकृया	२७
	३.४	जोखिमयुक्त क्षेत्र तथा नियन्त्रणका उपायहरू	२७
	३.५	लेखा परीक्षणका चासोका विषय बस्तुहरू	२९
	३.६	सान्दर्भिक ऐन तथा नियमहरू	३०
	३.७	लेखा परीक्षण कार्यक्रम / चेकलिष्ट	३०

राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

परिच्छेद ४: भंसार महसूल	४.१	परिचय	३१
	४.२	लेखा परीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्रहरु	३२
	४.३	विवरण बुझाउने तथा कर संकलन गर्ने प्रकृया	३३
	४.४	जोखिमयुक्त क्षेत्र तथा नियन्त्रणका उपायहरु	३७
	४.५	लेखा परीक्षणका चासोका विषय वस्तुहरु	३९
	४.६	सान्दर्भिक ऐन तथा नियमहरु	४२
	४.७	लेखा परीक्षण कार्यक्रम / चेकलिष्ट	४२
परिच्छेद ५: अन्तःशुल्क	५.१	परिचय	४३
	५.२	लेखा परीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्रहरु	४४
	५.३	विवरण बुझाउने तथा कर संकलन गर्ने प्रकृया	४४
	५.४	जोखिमयुक्त क्षेत्र तथा नियन्त्रणका उपायहरु	४५
	५.५	लेखा परीक्षणका चासोका विषय वस्तुहरु	४५
	५.६	सान्दर्भिक ऐन तथा नियमहरु	४८
	५.७	लेखा परीक्षण कार्यक्रम / चेकलिष्ट	४८
परिच्छेद ६: अन्य गैर कर राजस्व	६.१	सवारी कर	४९
	६.२	दर्ता शुल्क	५०
	६.३	विद्युत् उत्पादकबाट प्राप्त रोयल्टी	५०
	६.४	ब्याज आय	५१
	६.५	घरौटी	५१
परिच्छेद ७: अनुसूचीहरु	अनुसूची १	करदाताले बुझाउनु पर्ने कागजातको विवरण	५३
	अनुसूची २	आयकर लेखा परीक्षण सम्बन्धी जाँच तालिका (चेकलिष्ट)	५४
	अनुसूची ३	मू.अ.कर लेखा परीक्षण सम्बन्धी जाँच तालिका (चेकलिष्ट)	५७
	अनुसूची ४	भंसार महसूल लेखा परीक्षण सम्बन्धी जाँच तालिका (चेकलिष्ट)	६३
	अनुसूची ५	अन्तःशुल्क लेखा परीक्षण सम्बन्धी जाँच तालिका (चेकलिष्ट)	६४
	अनुसूची ६	सवारी कर - जोखिमका क्षेत्र र नियन्त्रणका उपायहरु	६९
	अनुसूची ७	रजिष्ट्रेशन दस्तुर - जोखिमका क्षेत्र र नियन्त्रणका उपायहरु	७१
	अनुसूची ८	रोयल्टी - जोखिमका क्षेत्र र नियन्त्रणका उपायहरु	७२
	अनुसूची ९	रोयल्टीका जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)	७३

राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

परिच्छेद १

सामान्य राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शन

१.१ परिचय

१.१.१ राजस्व लेखा परीक्षण सार्वजनिक लेखा परीक्षणको एक स्वतन्त्र एवं महत्वपूर्ण भाग हो । कर, महशुल, दस्तुर, शुल्क, ब्याज, लाभांश, लगानी, सेवा तथा स्थिर सम्पत्तिको विक्रीबाट प्राप्त आम्दानी, सरकारी सम्पत्तिको भाडाबाट आम्दानी जस्ता सरकारका सम्पूर्ण प्रकारका आम्दानीहरूलाई राजस्व भनिन्छ ।

१.१.२ यस मार्गदर्शनमा बृहत् सिद्धान्त तथा मार्गनिर्देशनहरू र राजस्व लेखापरीक्षणको क्रममा लेखापरीक्षकले अवलम्बन गर्नु पर्ने कार्यविधिहरू समावेश गरिएका छन् । यो दिग्दर्शन जोखिम मूल्यांकन तथा लेखा परीक्षण कार्यविधि सम्बन्धमा सञ्चालन मानदण्ड मार्गदर्शनका (Operational Guidelines) प्रावधानहरू सँगै प्रयोग गरिनु पर्दछ । यो दिग्दर्शनले मूलतः राजस्वका प्रमुख श्रोतहरूको लेखा परीक्षणका कार्यविधिहरू प्रस्तुत गर्दछ । राजस्वको संकलन संसदले प्रत्येक वर्ष पारित गर्ने आर्थिक विधेयक (सरकारले जारी गर्ने आर्थिक ऐन अध्यादेश) तथा अन्य सम्बन्धित ऐन तथा नियमहरू अनुसार हुन्छ ।

१.१.३ नेपालको सरकारी राजस्वका प्रमुख श्रोतहरू अन्तर्गत आयात तथा निर्यातमा लाग्ने भंसार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, आयकर, अन्य करहरू, जरिवाना, रोयल्टी, शुल्क, लाभांश, ब्याज, ऋणको पुनर्भुक्तानी, लगानीमा प्राप्त हुने प्रतिफल, सेवा, स्थिर सम्पत्ती तथा लगानीको विक्री आदि पर्दछन् (आम्दानी प्राप्तिका बृहत् श्रोतहरूका लागि सम्बन्धित आ.व. को आय व्यय विवरण हेर्नु होस्) ।

१.२ राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शनका उद्देश्यहरू

१.२.१ समसामयिक रूपमा राजस्व सम्बन्धि ऐन नियमहरूमा भएको परिवर्तन अनुरूप लेखापरीक्षणमा स्तरीयता कायम गर्न २०५२ को निर्देशिकालाई अद्यावधिक रूपमा परिवर्तन र प्रवर्धन समेत गरी लेखापरीक्षणलाई परिवर्तित परिस्थिति अनुरूप स्तरीयता प्रदान गर्न निर्देशिकालाई परिमार्जन गर्नु परेको हो ।

१.२.२ यस निर्देशिकाको बृहत् उद्देश्य देहाय अनुसार हुनेछ ।

- राजस्व लेखा परीक्षकलाई राजस्व लेखा परीक्षण प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्नु ।
- चुस्त तथा प्रभावकारी राजस्व लेखा परीक्षण अभ्यासलाई प्रवर्द्धन गर्नु ।
- उपयुक्त न्यायका निमित्त आधारभुत संरचना तयार गर्नु तथा राजस्व लेखा परीक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।

१.२.३ यो मार्गदर्शनका २ भागमा बाँडिएको छ । पहिलो भाग प्रत्यक्ष करको लेखा परीक्षणसँग सम्बन्धित छ, जसलाई कर राजस्वको लेखा परीक्षणसँग आवद्ध गरिएको छ । दोश्रो भाग अप्रत्यक्ष करहरू जस्तै मूल्य अभिवृद्धिका, भंसार महसुल, सवारी कर, रोयल्टी, रजिष्ट्रेशन दस्तुर इत्यादी सम्बन्धी लेखा परीक्षणसँग सम्बन्धित छ ।

१.३ राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनका प्रमुख विशेषताहरू(Main Features of Revenue Audit Guide)

१.३.१ सार्वजनिक लेखापरीक्षण निर्धारित क्षेत्राधिकार भित्र रहेर सम्पादन गरिने छ । यद्यपि लेखापरीक्षणको दृष्टिकोण, कार्यविधि तथा रणनीति विद्यमान कानून, विधिगत तथा प्रशासकिय व्यवस्था तथा लेखापरीक्षण गरिने निकायले निर्धारण गरेको व्यवस्थापकिय प्रकृया समेतमा आधारित हुनेछ । संस्थागत संरचनाको सञ्चालन व्यवस्थापनमा हुने माथि उल्लेखित परिवर्तन अनुरूप लेखापरीक्षण कार्य विधिमा पनि संशोधन गरिनेछ । यो निर्देशिका मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२,

आयकर ऐन २०५८ जस्ता नयाँ लागू भएका ऐनहरु तथा भंसार ऐन २०१९ मा भएका प्रमुख संशोधनहरुको प्रतिफल हो । यस निर्देशिकाका प्रमुख विशेषताहरु संक्षेपमा देहाय बमोजिम छन् :

- राजस्व लेखापरीक्षणको सामान्य सिद्धान्त, आवश्यकता तथा उद्देश्यहरु समावेश भएको ।
- लेखापरीक्षण दृष्टिकोण तथा कार्यविधि सम्बन्धी सुझाव भएको ।
- नमूना लेखापरीक्षणको अवधारणा (छडके परीक्षण) समावेश गरिएको ।
- लेखापरीक्षणका सन्दर्भमा महत्वपूर्ण जोखिम क्षेत्र तथा विषय बस्तुको पहिचान गरिएको ।
- मुख्य राजस्व शिर्षकहरुको ऐन, कानूनसंगको तादात्म्यता परीक्षण गर्न चेकलिष्टको रूपमा सन्दर्भ संग्रह उपलब्ध गराइएको । र
- तादात्म्यता तथा कार्य सम्पादनमा आधारित लेखापरीक्षणको लागि उपयुक्त भएको ।

१.४ राजस्व लेखापरीक्षण कार्यादेश (Audit Mandate)

कुनै पनि आयको प्राप्तिको महालेखा परीक्षकको लेखापरीक्षणका विषय हुने छन् जसले विभिन्न करहरुको वैधानिकता तथा संकलनको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्दछ । प्रत्येक आर्थिक वर्षका लागि आर्थिक श्रोत जुटाउन नेपाल सरकार वैधानिक रूपमा अधिकार सम्पन्न रहन्छ । महालेखा परीक्षकलाई उपलब्ध लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यादेश संक्षेपमा देहाय बमोजिम हुन्छन् ।

१.४.१ नेपाल राज्यको संविधान

नेपाल राज्यको संविधानले महालेखा परीक्षकलाई सरकारी कार्यालयको लेखाले कानूनद्वारा निर्धारित तरिका बमोजिम नियमितता, मितव्ययीता, कार्य दक्षता, प्रभावकारीता र औचित्य समेतको विचार गरी लेखापरीक्षण गर्न अधिकार प्रदान गरेको छ । महालेखा परीक्षकलाई प्राप्त अधिकार अन्तर्गत सरकारी खर्च तथा आम्दानीको लेखापरीक्षण पर्दछन् ।

१.४.२ लेखापरीक्षण ऐन

लेखापरीक्षण ऐन २०४८ मा लेखापरीक्षकको अधिकार क्षेत्रलाई विस्तृत गरिएको छ । यस ऐनले महालेखा परीक्षकको अधिकार, लेखापरीक्षण महत्वको विषयबस्तु तथा मितव्ययीता, कार्य दक्षता र प्रभावकारीता युक्त लेखापरीक्षणको बारेमा रूपरेखा तयार गरेको छ ।

१.४.३ लेखापरीक्षण ऐनका प्रावधानहरु संक्षेपमा देहाय बमोजिम रहेका छन् :

लेखापरीक्षकले देहाय बमोजिम भए नभएको परीक्षण गर्नेछ :

- आर्थिक कारोबार गर्दा प्रचलित कानूनको अनुसरण गरिएको छ छैन र आम्दानी/खर्च भएका कलमहरुको प्रमाण यथेष्ट छ छैन ।
- तोकिएको ढाँचा अनुरूप लेखा राखिएको छ छैन र त्यसले आर्थिक कारोबारको यथार्थ चित्रण गर्छ गर्दैन ।
- सरकारी सम्पत्तिको लगत दुरुस्त र अद्यावधिक छ छैन, सरकारी सम्पत्तिको संरक्षण र सुप्रबन्धको पर्याप्त व्यवस्था छ छैन ।
- नगदी जिन्सी तथा अन्य सरकारी सम्पत्ति समेतको हानी नोक्सानी र दुरुपयोग हुन नपाउने गरी आन्तरीक लेखापरीक्षण तथा आन्तरीक नियन्त्रणको पर्याप्त व्यवस्था गरिएको छ छैन, भए त्यसको अनुसरण गरिएको छ छैन ।
- राजस्व, अरु समस्त आम्दानी र धरौटी समेतको लेखा ठीक छ छैन मूल्यांकन गर्ने, असुल तहसिल गरेको र लेखा राख्ने तरिकाहरुको सम्बन्धमा पर्याप्त नियमहरु छ छैनन्, भए तिनीहरुको पालना गरिएको छ छैन ।

- औद्योगिक तथा व्यवसायिक सेवाहरूको आम्दानी खर्चको लेखा, त्यसको जिन्सी नगदी मौज्जात तथा आर्थिक कारोवार सम्बन्धी व्यवस्था र नियमहरू पर्याप्त छन् छैनन् भए तिनीहरूको पालना गरिएको छ छैन ।
- कार्यालयको संगठन, व्यवस्थापन तथा कार्य विभाजन यथेष्ट र समुचित छ छैन र सो अनुसार कार्य संचालन भएको छ छैन ।
- उपलब्ध श्रोत, साधन तथा सम्पत्तिको समुचित उपयोग भएको छ छैन र हानी नोक्सानी नहुने गरी सम्भार तथा संरक्षणको उचित व्यवस्था गरेको छ छैन ।
- कार्यक्रम अनुसार निर्धारित समयभित्र प्रगति भएको छ छैन तथा कामको गुणस्तर र परिमाण सन्तोषजनक छ छैन ।
- कार्यालयको उद्देश्य र नीति स्पष्ट छ छैन र निर्दिष्ट उद्देश्य तथा नीति अनुरूप कार्यक्रम तयार भएको छ छैन ।
- स्वीकृत लागत खर्चको सीमाभित्र रही कार्यक्रम संचालन गरिएको छ छैन र लागतको तुलनामा प्राप्त प्रतिफल मनासिव छ छैन ।
- लक्ष्य प्रगति तथा लागत खर्चको आँकडा राख्ने व्यवस्था पर्याप्त र भरपर्दो छ छैन ।
- चल अचल राष्ट्रिय सम्पत्तिको अनुदान वा राजस्वको अभिहस्तांकन वा खानी, जङ्गल, जलशक्ति आदिको सुविधा प्रदान सम्बन्धमा पट्टा, लाइसेन्स, अधिकार र कुनै अन्य प्रकारबाट राजस्व वा चल अचल राष्ट्रिय धन त्याग गर्ने गरी जारी गरिएका सबै निकासारुको औचित्यको विचार गर्ने ।

नियमितता, मितव्ययीता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता र औचित्यता समेत विचार गरी लेखापरीक्षण गरिनेछ । लेखापरीक्षणको क्रममा आवश्यक लेखा सम्बन्धी सम्पूर्ण कागजात कुनै पनि सरकारी कार्यालयबाट प्राप्त गर्न महालेखा परीक्षकलाई संविधानले अधिकार प्रदान गरेको छ ।

१.५ राजस्व लेखापरीक्षण सम्बन्धमा INTOSAI तथा ASOSAI घोषणापत्रहरू (लेखापरीक्षण नियमहरू सम्बन्धी मार्गदर्शनको लीमा घोषणापत्र १९७७)

१.५.१ लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायहरूलाई राजस्व संकलन सम्बन्धी लेखापरीक्षण गर्न सम्भव भए सम्म अधिकतम अधिकार सम्पन्न गरिने छ, जस अन्तर्गत व्यक्तिगत कर फाइलको परीक्षण समेत पर्दछ ।

१.५.२ कर लेखापरीक्षणहरू प्राथमिक रूपमा वैधता तथा नियमितताको लेखापरीक्षण हुन् । यद्यपि कर ऐनहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धी लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षण सम्बन्धी सर्वोच्च निकायले कार्यक्षमता तथा संगठनको कर संकलन र राजस्वको लक्ष्य प्राप्तिको समेत परीक्षण गर्नेछ र उपयुक्त लागेमा सुधार सम्बन्धी सुझावहरू सम्बन्धित निकाय समक्ष प्रस्तुत गर्नेछ ।

१.५.३ ASOAI बाली घोषणा १९८८

धेरै लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायलाई प्राप्त लेखापरीक्षण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत सार्वजनिक लेखाको लेखापरीक्षण पर्दछ, जसमा कर प्राप्त जस्ता राजस्व पर्दछन् । यद्यपि लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायलाई लेखापरीक्षणका नियमहरू सम्बन्धी लीमा घोषणापत्रका प्रावधानहरू अनुरूप विस्तृत कर लेखा परीक्षण गर्ने स्पष्ट तथा विशिष्ट वैधानिक अधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ । (सन्दर्भका लागि १९९८ मा प्रकाशित सरकारी आय जवाफदेहीता तथा लेखापरीक्षण शिर्षकको ASOAI अनुसन्धान पत्र हेर्नु होस्)

१.६ राजस्व लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू (Objective of Revenue Audit)

१.६.१ कर लागूनु मूलतः कानूनको कार्य हो जसमा कार्यकारी आदेशबाट कुनै परिवर्तन गर्न सकिने छैन । संविधानले सरकारको सर्वसंचित कोषमा दाखिला भएका सम्पूर्ण आम्दानीको

लेखापरीक्षण गर्ने दायित्व महालेखा परीक्षकलाई सुम्पेको छ । परम्परागत रूपमा आय लेखापरीक्षणको उद्देश्य लेखाको यथार्थता तथा आयको संकलन बीचमा सीमित थियो । करको माध्यमबाट सरकारी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा ठुलो लगानी परिचालन भएको सन्दर्भमा प्रकृयागत (Systematic) लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकको कार्यालयको आवश्यकता भएको छ । तसर्थ राजस्व लेखापरीक्षण सम्पादनमा राजस्व संकलन गर्ने निकायको कार्य दक्षता र प्रभावकारीतालाई समेत उचित विचार पुऱ्याइनेछ । राजस्व लेखापरीक्षणका प्रमुख उद्देश्यहरु संक्षेपमा देहाय अनुसार हुनेछन् :

- प्राप्त कार्यदेशको कार्यान्वयन गर्नु, सर्वसंचित कोषमा दाखिला भएका आम्दानी तथा संसदद्वारा पारित कानूनद्वारा स्थापित वा कार्यकारी आदेशबाट स्थापित अन्य कोषहरुको लेखा परीक्षण गर्ने ।
- आयको संकलन विधिसम्मत भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- कार्यविधि तथा अनुगमनको उचित कार्यान्वयनको परीक्षण गर्ने ।
- उपयुक्त तरीकाले लेखा राखिएको सुनिश्चित गर्ने ।
- आन्तरीक नियन्त्रणको प्रभावकारीता तथा लेखा राख्ने विधिको परीक्षण गर्ने ।
- आय अनुमानको यथार्थता परीक्षण गर्ने, साथै आय अनुमान स्वतन्त्र र पर्याप्त तथा आँकडा भरपर्दो पृष्ठभूमिमा आधारित भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- छुट राजस्व एवं फिर्ता गर्नु पर्ने राजस्व तथा तिनको वैधानिकताको पुनरावलोकन गर्ने र
- राजस्व संकलन गर्ने प्राप्त अधिकारलाई राजस्व बृद्धि गर्ने काममा मात्र प्रयोग नगरी सरकारको नीतीहरु अनुरूप अर्थतन्त्र सञ्चालन गर्ने काममा समेत उपयोग गर्ने गरेको सुनिश्चित गर्ने ।

१.७ लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्र (Scope of Audit)

१.७.१ आधारभुत रूपमा करलाई प्रत्यक्ष कर र अप्रत्यक्ष कर गरी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । यी दुई बीचको तात्त्विक भिन्नता भनेको प्रत्यक्ष कर जसमा लगाइएको हुन्छ त्यसको भार त्यही व्यक्तिमा रहन्छ भने अप्रत्यक्ष करको भार क्रेतामा सार्न सकिन्छ अर्थात् कर तिर्ने व्यक्तिमा करको अप्रत्यक्ष असर रहन्छ ।

१.७.२ देहायमा उल्लेख भए अतिरिक्त सर्वसंचित कोषमा जम्मा हुने सम्पूर्ण आम्दानीहरु महालेखा परीक्षकको कार्यालयको लेखापरीक्षणको कार्य क्षेत्रभित्र पर्दछन् :

राजस्व प्राप्तीको प्रकार	आम्दानी शिर्षक
प्रत्यक्ष कर	आयकर
अप्रत्यक्ष कर	<ul style="list-style-type: none"> ■ मूल्य अभिवृद्धि कर ■ अन्तः शुल्क ■ भंसार महसुल
गैर कर राजस्व	<ul style="list-style-type: none"> ■ सवारी कर ■ रजिष्ट्रेशन/भर्ना शुल्क ■ सेवाको विक्री ■ रोयल्टी ■ ऋणको ब्याज ■ सावाँ भुक्तानी ■ लगानीको विक्री ■ लगानीको प्रतिफल (लाभांश) ■ अन्य (बजेटमा उल्लेखित)

माथि उल्लेख भएका अतिरिक्त अलगगै सूचनाको आधारमा संकलन गरिने निश्चित प्रकारका उपभोक्ता शुल्क, महसुल जस्तै : सडक दस्तुर, सिंचाई दस्तुर, मूल्य समन्वय कोष जुन संचित कोषमा जम्मा नगरि बेग्लै कोषमा जम्मा गरिएका हुन्छन् - यी सम्पूर्ण आयहरूको लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकको कार्य क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछन् ।

१.८ राजस्व लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त तथा आवश्यकताहरू (Basic Principles and Requirement of Revenue Audit)

१.८.१ लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायहरू हालसम्म पनि संकलन र लेखाको लेखापरीक्षण मै सिमित रहेका भएपनि INTOSAI तथा ASOSAI ले हालका वर्षमा व्यक्तिगत कर निर्धारणको लेखापरीक्षणमा जोड दिएको छ । INTOSAI, ASOSAI तथा यस प्रकारका अन्य क्षेत्रिय संगठनहरूका घोषणापत्रलाई ध्यानमा राखी धेरै जसो सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकायहरूले निश्चित प्रकृत्यामा आधारित राजस्व लेखापरीक्षणलाई महत्व दिएका छन् । राजस्व लेखापरीक्षणका प्रमुख सिद्धान्तहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- राजस्व सही तथा शिघ्र रूपमा निर्धारण भएको तथा सरकारको खातामा दाखिला भएको परीक्षण गर्नु ।
- संकलन तथा उपयुक्त बाँडफाँडमा प्रभावकारी नियन्त्रण कायम राख्न पर्याप्त नियम, कानून तथा कार्यविधिहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु । र
- नियम कानूनको अनुशारण गरेको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा निर्णय लिनका लागि थप सूचनाहरू माग्न गर्ने ।

राजस्व लेखापरीक्षणका लागि आधारभूत रूपमा आवश्यक कुराहरू देहायमा उल्लेख गरिएको छ :

१.८.२ सूचनामा पहुँच

लेखापरीक्षणको लागि सूचनामा पहुँच अति नै आवश्यक छ । पुर्ण सूचनामा पहुँच बिना राजस्व लेखापरीक्षण अपुर्ण नै रहन्छ । लेखापरीक्षण ऐन २०४८ ले महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई सरकारी निकायले राखेका अभिलेख तथा जानकारीहरूमा पुर्ण पहुँचको व्यवस्था गरेको छ । यद्यपि करदाताहरूको व्यक्तिगत अभिलेखमा यस कार्यालयको प्रत्यक्ष पहुँच छैन । यस्तो अवस्थामा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले या त निकायहरूमा उपलब्ध कागजातहरूको लेखापरीक्षण गर्न सक्छ, या निकायहरूलाई आवश्यक जानकारी तथा अभिलेख करदाताबाट संकलन गरी लेखापरीक्षणको लागि पेश गर्न लगाउन सक्ने छ ।

१.८.३ लेखापरीक्षणको सवुद प्रमाण

प्रत्येक लेखापरीक्षणका वेरुजुलाई पुष्टि गर्न सवुदप्रमाण महत्वपूर्ण हुन्छ । सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्डले समेत लेखापरीक्षण वेरुजुलाई पुष्टि गर्न पर्याप्त र उपयुक्त प्रमाणहरू राख्नु पर्ने कुरालाई महत्व दिन्छ । विशेष गरी राजस्व लेखापरीक्षणमा वेरुजुको पुष्टिकरण अति नै महत्वपूर्ण हुन्छ किनभने यसले अन्ततः करदातालाई नै असर पुऱ्याउँछ । यसै गरी राजस्व अधिकारीका लागि पनि वेरुजु फर्छ्यौट गर्ने क्रममा यस्ता प्रमाणहरू आवश्यक हुन्छन् ।

१.८.४ राजस्व अधिकारीबाट सहयोग

लेखापरीक्षणका परिणामहरूका माध्यमबाट सरकार सञ्चालनमा जवाफदेहीताको विकास गरी फाईदा पुऱ्याउन लेखापरीक्षक र लेखापरीक्षण गराउने बीच सौहार्द सम्बन्ध हुनु पर्दछ ।

राजस्व अधिकारीबाट निम्न प्रकृतिका सहयोगहरू गर्न सकिन्छ :

- लेखा, अभिलेख तथा जानकारीमा पूर्ण पहुँच प्रदान गर्ने ।
- सूचनाको पूर्ण रूपले खुलासा गर्ने ।

- लेखापरीक्षणका उचित कैफियतहरूलाई स्वीकार गर्ने ।
- लेखापरीक्षणका क्रममा उठेका सवालको समयमा जवाफ दिने ।
- लेखापरीक्षकहरू लेखापरीक्षण गरिने निकायको विश्वसनियता बढाउन र सोको मूल्य अभिवृद्धिका लागि कार्य गर्छन् भन्ने कुरा महशुस गर्ने ।

१.८.५ करदाताको फाइलहरूको परीक्षण

आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूले प्रत्येक करदाताको अलगगै फाइल खडा गरी उपयुक्त क्रममा राख्ने गर्दछन् । यी फाइलमा करदाताको वार्षिक कारोवारको विवरणका साथमा आय विवरण तथा तोकिएको ढाँचामा विभिन्न जानकारी दिने विवरणहरू संलग्न रहन्छन् । जस्तै: बैंक दाखिला भौचर, मासिक मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) विवरण, स्थायी करदाता नम्बर (PAN) को प्रमाणपत्र, अग्रिम आयकरको विवरण आदि । जुनसुकै लेखापरीक्षण कार्य विधिको प्रयोग गरिए पनि कर निर्धारणमा गरेको छली तथा न्यूनीकरणका जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन करदाताहरूको व्यक्तिगत फाइलको परीक्षण जरुरी हुन्छ । यस्ता फाइलको पुनरावलोकन समस्या अध्ययनको उद्देश्यका लागि उपयोगी हुन्छ र यस्तो अध्ययनले लेखापरीक्षण वेरुजु पुष्टिमा मद्दत पुऱ्याउँछ ।

१.८.६ कर संकलन तथा निर्धारणका प्रकृया र कार्यविधिहरूको पर्याप्तताको मूल्यांकन गर्न व्यक्तिगत कर फाइलहरूको परीक्षण महत्वपूर्ण हुन्छ । सम्पूर्ण कर फाइलहरूको परीक्षण गर्न सम्भव र आवश्यक दुवै नभएको हुँदा ठूलो मूल्य र उच्च जोखिम भएका क्षेत्रमा केन्द्रित हुँदा सर्वोत्तम परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ । पारिश्रमिक राजस्व निर्धारण भन्दा व्यवसायिक आम्दानीका मुद्दा, ज्ञात कर छलीका मुद्दाहरूको अनुसन्धान, उपयुक्त तथ्याङ्कीय नमूना विधिहरूको प्रयोग जस्ता कुराहरू फाइलको पुनरावलोकनमा बढी उपयोगी हुन्छन् ।

१.८.७ नमूना लिने सन्दर्भमा प्रत्येक निर्धारण प्रकृयाबाट नमूनाको छनौट गर्न सकिनेछ । नमूना छनौट राजस्व संकलनको परिमाणमा समेत आधारित हुन सक्नेछ । राजस्व संकलन परिमाणको आधारमा प्रत्येक उप-शिर्षक अनुसार पनि नमूना छनौट गर्न सकिने छ । हरेक प्रकारको राजस्वको दुरुस्तता, निष्पक्षता, कार्यदक्षता तथा प्रभावकारीताका सम्बन्धमा राय प्रदान गर्न उपयुक्त नमूना छनौट प्रकृया अनिवार्य हुन्छ ।

१.८.८ लेखापरीक्षकको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका तर करदाताको छुट्टै फाइल खडा नगरिने अन्य राजस्व प्राप्तिका हकमा लेखापरीक्षकले कागजातको फाइलिङ तथा अभिलेखीकरणको विधि सुनिश्चित गरी लेखापरीक्षण प्रकृयाको विकास गर्नु पर्दछ ।

१.८.९ कर अधिकारीबाट संकलित आँकडा तथा जानकारीलाई अन्य उपलब्ध स्वतन्त्र श्रोतसँग दाँजेर परीक्षण गरिनु पर्दछ । कर फाइलको पुनरावलोकन अन्तर्गत देहायका कृयाकलाप समावेश हुन्छन् :

- करदाताहरूको अभिलेख राख्ने प्रकृया ।
- कर विवरण दाखिला ।
- करयोग्य राजस्व निर्धारणको लागि जानकारी संकलन ।
- कर निर्धारणको यथार्थता परीक्षण गर्ने ।
- करदाताहरूलाई कर निर्धारण आदेश समयमा दिए नदिएको परीक्षण गर्ने ।

फाइल तथा अभिलेखमा उपलब्ध जानकारीका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले कर अधिकारी मार्फत करदाताबाट अरु सबुद प्रमाण माग्न सक्नेछन् ।

१.८.१० विशेषज्ञको प्रयोग

लेखापरीक्षण एक बहु-क्षेत्रीय क्रियाकलाप हो तर कुनै पनि सर्वोच्च लेखापरीक्षणको निकायमा हरेक क्षेत्रका विशेषज्ञहरु उपलब्ध हुन सक्दैनन् । यस्तो अवस्थामा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले विवादित विषयमा राय तथा मार्ग निर्देशन प्रदान गर्न स्वतन्त्र विशेषज्ञको नियुक्ति गर्न सक्नेछ । लेखापरीक्षणमा स्वतन्त्र विशेषज्ञको संलग्नतालाई लेखापरीक्षण मानदण्डले समेत सिफारिस गरेकोछ । लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले महालेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षणको काममा आवश्यकता अनुसार कुनै पनि विशेषज्ञको सेवा प्राप्त गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेकोछ ।

राजस्व लेखापरीक्षणमा विशेषज्ञको प्रयोगले लेखापरीक्षण अवलोकनलाई वैधानिक मात्र बनाउँदैन अझ यसले लेखापरीक्षणको सिलसिलामा देखिएका बेरुजु बारे सम्बन्धित अधिकारीलाई सहमत गराउन समेत सरल बनाउँछ ।

लेखापरीक्षण गरिएका निकायहरु स्वतन्त्र विशेषज्ञको रायसँग सहमत नहुन पनि सक्छन् । यस्तो अवस्थामा विवाद समाधान गर्न महान्यायाधिवक्ता अथवा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको विज्ञहरुको सल्लाह उपयुक्त विकल्प हुन सक्छ । यद्यपि महालेखा परीक्षकको कार्यालय यस्तो सल्लाह लिन बाध्य भने हुने छैन ।

१.८.११ प्रलेखीकरण (Documentation)

प्रलेखीकरण एक उच्च लेखापरीक्षण अभ्यास हो जसले लेखापरीक्षण कार्यदक्षतामा सुधार ल्याउन मद्दत गर्छ र यो हरेक प्रकारको लेखापरीक्षणमा महत्वपूर्ण हुन्छ । राजस्व लेखापरीक्षणमा लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षणको सिलसिलामा पहिचान गरेका राजस्व चुहावटका घटना तथा राजस्व प्रशासनको प्रकृयागत सुधारका क्षेत्रबारे प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । तसर्थ लेखापरीक्षकले कार्य सम्पादन तहमा अनुशरण गरिएका लिखित कागजातहरुको संग्रह गर्नु पर्दछ (जस्तै : लेखापरीक्षण कार्यको पर्याप्त योजना तथा सुपरिवेक्षण, विद्यमान आन्तरीक नियन्त्रणको उचित मूल्यांकन तथा अध्ययन) । यस्तै गरी लेखापरीक्षणबाट पत्ता लागेका कुराको पुष्ट्याईका लागि निरीक्षण, सोधपुछ जस्ता लेखापरीक्षणका प्रकृयाद्वारा सबुद प्रमाणको लेखापरीक्षकले संकलन गर्नु पर्दछ । उपयुक्त सबुद प्रमाण र यसको संकलन बिना लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण वेरुजुका बारेमा निर्णय गर्ने आधार प्राप्त हुँदैन (विस्तृत विवरणको लागि संचालन मार्गदर्शन भाग २ हेर्नु होस्) ।

१.९ लेखापरीक्षण दृष्टिकोण (Audit Approach)

१.९.१ लेखापरीक्षण कार्यादेश तथा INTOSAI र ASOSAI घोषणा पत्रले सरकारी राजस्व तथा व्ययको कार्य सम्पादनमा आधारित लेखापरीक्षण विधि अपनाउन महालेखापरीक्षकको कार्यालयलाई अनिवार्य गरेको छ । कार्य सम्पादनमा आधारित लेखापरीक्षणले आर्थिक कारोबारको नियमितता मात्र परीक्षण नगरी कार्यक्रम वा क्रियाकलापको कार्यदक्षता तथा प्रभावकारीताको समेत मूल्यांकन गर्दछ ।

१.९.२ कार्य मूलक लेखापरीक्षणको लागि महालेखापरीक्षको कार्यालयले जारी गरेको कार्य मूलक लेखापरीक्षण दिगदर्शन, १९९९ हेर्न सल्लाह दिइन्छ ।

१.१० राजस्व लेखापरीक्षणका प्रकारहरु (Types of Revenue Audit)

राजस्वको बढ्दो परिमाण तथा राजस्व प्रशासनका जटिलतालाई ध्यानमा राख्दै महालेखा परीक्षकको कार्यालयले राजस्व लेखापरीक्षणका लागि निम्न प्रकारका लेखापरीक्षणहरु गर्न सक्छ :

१.१०.१ नियमितता लेखापरीक्षण (Regularity Audit)

नियमितताको लेखापरीक्षण त्यस्तो प्रकारको लेखापरीक्षण हो, जसले राजस्व प्रशासनबाट विद्यमान ऐन नियमहरु अनुशरण गरिएको सुनिश्चित गर्दछ । यसका लागि लेखापरीक्षणले राजस्वको आर्थिक

विवरणको यथार्थता सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । यसका साथै लेखापरीक्षणले आयका दरहरु कानूनले तोके बमोजिम भए नभएको, संकलित आय उपयुक्त तवरले सर्वसंचित कोषमा वा अन्य उपयुक्त कोषमा जम्मा भए नभएको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

१.१०.२ औचित्यमा आधारित लेखापरीक्षण (Propriety Audit)

लेखापरीक्षण ऐनले महालेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षणमा आफ्नो उत्तम विवेक र न्याय प्रयोग गर्न अधिकार प्रदान गरेकोछ । कार्यकारी निकायले चल वा अचल धन निःसर्ग गरेमा वा कसैलाई विशेष सुविधा प्रदान गरेमा अथवा कार्यकारी निकायले विद्यमान कानून अनुसार कार्य गरेको भए पनि त्यसले आयको नोक्सानी गरेको अथवा त्यसले तुरुन्तै वा लामो समयमा जनता वा राष्ट्रिय स्वार्थमा प्रतिकूल असर पार्ने देखिएमा महालेखा परीक्षकले औचित्यमा आधारित लेखापरीक्षण गर्न सक्ने छ ।

१.१०.३ कार्यमूलक लेखापरीक्षण (Performance Audit)

कार्यमूलक लेखापरीक्षणले उपलब्ध श्रोतको उपयोगमा कुशलता र मितव्ययीताको तथा अपेक्षित परिणाम प्राप्त भए नभएको मूल्यांकन गर्दछ । यो परीक्षण मुख्य तथा राजस्व प्रशासन सञ्चालनसँग सम्बन्धित छ जसले अपेक्षित लक्ष्य हासिल भए नभएको पुनरावलोकन गर्दछ ।

१.११ लेखापरीक्षण विधि (Audit Methodology)

१.११.१ लेखापरीक्षण कार्यादेशले प्रदान गरेका लेखापरीक्षण उद्देश्यहरु हासिल गर्ने गरी लेखापरीक्षण कार्य विधि तय गर्नु पर्दछ । राजस्व लेखापरीक्षण कार्यविधि तथा तरीका लेखापरीक्षण ऐनमा उल्लेखित मापदण्ड अनुरूप हुनु पर्दछ । प्रचलित कानूनको प्रावधान बमोजिम राजस्वको निर्धारण तथा संकलन गर्नु तथा कर निर्धारणमा जानाजान वा अन्जानमा हुने गल्तीहरु कम गर्नु राजस्व लेखापरीक्षणको उद्देश्य हो । यसका साथै पूर्व तथा पश्चात् नियन्त्रणका प्रकृयाहरुको संचालन दक्षतापूर्वक र कानूनमा उल्लेखित उद्देश्यहरु बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्नु पनि लेखापरीक्षणको उद्देश्य हो । लेखापरीक्षणले कानून तथा कर प्रशासनमा भएका कमजोरीहरु जसको दुरुपयोगले कानूनका उद्देश्य प्राप्त गर्न अवरोध पुऱ्याउँछन्, को पहिचान गरी त्यसबाट मुक्तिका उपायहरुको सुझाव दिनु पर्दछ । कर कानूनको अपर्याप्तताका कारण हुने करको छलीलाई रोक्न लेखापरीक्षणले उपयुक्त कार्यविधिको प्रारूप तयार पार्नु पर्दछ ।

१.११.२ सरकारका आर्थिक श्रोतहरुको दक्ष परिचालनको लागि राजस्व संकलन प्रकृया अति महत्वपूर्ण छ । राजस्व लेखापरीक्षणलाई एक विशेषीकृत तथा स्वतन्त्र क्षेत्रको रूपमा स्थापित गर्नु पनि त्यति नै महत्वपूर्ण छ । राजस्व लेखापरीक्षण मुख्यतः प्रकृत्यामा आधारित हुनेछ र लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्रलाई कर प्रशासनको कार्यदक्षता, मितव्ययीता तथा प्रभावकारीतालाई समेट्ने गरी विस्तार गरिनेछ । लेखापरीक्षणका आधारभूत उद्देश्यहरु देहायका कुराहरुका सुनिश्चित गर्नु हुनेछ :

- सम्पूर्ण करदाताहरु करका दायरा भित्र ल्याउनका लागि उपयुक्त प्रकृया (System) को विकास गरि प्रभावकारी रूपमा लागू गरिएको ।
- राजस्वको यथाशिघ्र संकलन तथा बाँडफाँडलाई सहज बनाउन कानून तथा नियमले व्यवस्था गरेको संकलन कार्यविधिहरु पर्याप्त भएको र लागू गरिएको ।
- कर तथा महसूलहरु तत्कालै असूल गरिएको ।
- भाखा नाघेका रकमहरुमा गणना गरिएको ब्याज तथा जरिवाना ठीक भएको ।
- प्रदान गरिएका सुविधाहरु ऐन नियम सम्मत भएको ।
- संकलित रकमको उपयुक्त लेखा प्रविष्टि भएको तथा सही बजेट शिर्षकमा वर्गिकृत गरिएको ।

- रकम नतिर्नेहरूका लागि कानून तथा नियमले व्यवस्था गरेको कानूनी प्रकृया तुरुन्त शुरु गरिएको, तथा
- राजस्वको त्याग गरिनु पछाडिको कारण उचित एवं न्यायसंगत भएको ।

१.११.३ रणनीतिक मूल्यांकन

लेखापरीक्षकले रणनीतिक मूल्यांकन पनि गर्नु जरुरी हुन्छ । राजस्व संकलनको लक्ष्य तथा बजेटको विस्तृत अध्ययन तथा विवेचना र निश्चित मापदण्ड अनुसार सो उपयुक्त भए नभएको परीक्षण जस्ता कुराहरु यस मूल्यांकन अन्तर्गत पर्दछन् । यस्तो मूल्यांकन गर्दा अर्थतन्त्रको अवस्था, पूर्वाधार तथा अन्य क्षेत्रको विकास, ग्राहस्थ उत्पादन अनुपात लगायतका अन्य सम्बन्धित विषयमा ध्यान दिनु पर्दछ । देशमा विद्यमान आर्थिक अवस्थामा बजेटको व्यवहारिकताको मूल्यांकन गर्न विश्वका अन्य विकासोन्मुख देशहरूसँग तुलना गरी हेर्न सकिनेछ । बजेटको रणनीतिक मूल्यांकनका अतिरिक्त करदाताबाट संकलित रकम र संकलन हुनु पर्ने रकम बीचको अन्तर घटाउन लेखापरीक्षण केन्द्रित हुनु पर्दछ । प्राप्त हुनु पर्ने रकमको निर्धारण लेखापरीक्षकलाई उचित लागेको कुनै एक वैधानिक विधि वा अन्य निष्पक्ष विधिहरुबाट गर्न सकिन्छ ।

१.११.४ आन्तरीक नियन्त्रण प्रकृयाको मूल्यांकन

राजस्व प्रशासनमा आन्तरीक नियन्त्रण प्रकृया अन्तर्गत व्यवस्थापनका प्रत्येक प्रकृयाहरु पर्दछन् जसले संकलनसँग सम्बन्धित कुनै पनि महत्वपूर्ण कार्य व्यवस्थापनका कुनै पनि तहबाट छुट भए नभएको निश्चित गर्दछ । यस्ता मूल्यांकन प्रकृयाले व्यवस्थापनलाई सरकारी राजस्वको संरक्षण गर्न उपयुक्त विधिको अवलम्बन गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । आन्तरीक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनले लेखापरीक्षणको दृष्टिबाट महत्वपूर्ण क्षेत्रका बारेमा जानकारी दिन्छ । लेखापरीक्षणले प्रत्येक आय समुहमा आन्तरीक नियन्त्रण प्रकृया मूल्यांकन गरी देहायको कुराहरु सुनिश्चित गर्दछ :

- कर विवरणको संकलन तथा राजस्व निर्धारण भएको ।
- कर छलीको अवस्थालाई कम गरिएको ।
- सम्पत्ति तथा अभिलेखमा पहुँचको अनुमति व्यवस्थापनको स्वीकृतीबाट मात्र हुने व्यवस्था गरिएको ।
- कर निर्धारण आदेश समयमा करदातालाई दिएको, जसले गर्दा समयमा राजस्व संकलन गर्न सकिएको, र
- नियन्त्रण प्रकृयाको कार्यान्वयनको मूल्यांकन व्यवस्था ।

१.११.५ अभिलेख तथा लेखाको निरीक्षण

सरकारी निकायले महालेखा परीक्षकद्वारा स्वीकृत ढाँचामा अभिलेख तथा श्रेस्ता राख्नु पर्दछ । यी ढाँचालाई म.ले.प. फारम भनिन्छ । शुरुमा आवश्यकता तथा व्यवसायको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित अधिकारीले फारमको ढाँचा तयार गर्दछन् । आन्तरीक राजस्व विभागमा राजस्वको लेखा तथा फारमहरु हस्तलिखित (manual) रुपमा राखिन्छ तर विभागले हाल ईलेक्ट्रोनिक ढाँचामा अभिलेख राख्ने कामको थालनी गरेकोछ । यद्यपि महालेखा परीक्षकको स्वीकृति लिन भने बाँकी छ ।

१.११.६ करको शिघ्र संकलन र उपयुक्त लेखा प्रविष्टिको लागि संकलन तथा लेखाको लेखापरीक्षण महत्वपूर्ण हुन्छ । संकलित राजस्व तथा बक्यौताको आर्थिक विवरण र लेखा प्रविष्टिको तुलना गरी परीक्षण गर्न सकिनेछ । कर अधिकारीहरुले हाल लेखाको प्रविष्टि तथा जानकारी राख्ने उद्देश्यले विभिन्न खाता तथा म.ले.प. फारमहरु प्रयोग गरिरहेका छन् । देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्न यी खाता तथा अभिलेखको लेखापरीक्षण गरिनेछ :

- स्वीकृत म.ले.प.फारमहरु यथोचित तवरले राखिएको र सम्बन्धित अधिकृतले हस्ताक्षर गरेको ।

- संकलित राजस्वको उपयुक्त वर्गीकरण गरिएको ।
- स्थायी लेखा नम्बर भएका करदाताको अभिलेख दुरुस्त राखेको ।
- करदाताबाट अग्रिम तथा किस्ताबन्दी रुपमा प्राप्त गरेको अभिलेख उपयुक्त तथा दुरुस्त राखेको ।
- कर वक्यौताको अभिलेख दुरुस्त राखेको र त्यस्ता वक्यौता उठाउन पर्याप्त अनुगमन तथा प्रयास गरेको, र
- मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताको अभिलेख दुरुस्त राखेको ।

१.११.७ कर निर्धारणको लेखापरीक्षण

हालका वर्षमा INTOSAI ले राजस्वको लेखापरीक्षण, विशेषतः कर निर्धारणलाई बढी महत्व दिएकोछ, जुन कर संकलन तथा करको लेखाभन्दा फरक विषय हो । आयकर तथा मूल्य अभिवृद्ध करको करदाताबाट स्वयम् कर निर्धारण गर्ने प्रकृयाको थालनी पश्चात् कर निर्धारणको लेखापरीक्षण अझ बढी महत्वपूर्ण भएको छ । यस प्रकृयाले सम्पूर्ण नागरिकहरु ईमान्दार करदाता भएको अनुमान गर्दछ । सम्पूर्ण खातावही करदातासँग रहने तथा लेखापरीक्षणबाट उठाइएका वेरुजुको राजस्व अधिकारीले प्रतिवाद गर्नु पर्ने हुँदा कर निर्धारणको लेखापरीक्षणबाट वेरुजुको पुष्टि गर्नु एक चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस्तै गरी न त कर अधिकारीले करदाताको कारोवारको पुर्ण आँकडा राख्ने गर्छन् न त करदाताले नै पर्याप्त जानकारी खुलाउँछन् । यस्तो अवस्थामा लेखापरीक्षण व्यवसायिक तवरबाट संचालन गरिनु पर्दछ । कर निर्धारणको लेखापरीक्षण प्रकृया अन्तर्गत देहायका विषयहरु समावेश हुन सक्छन् :-

१.११.८ व्यक्तिगत फाइलको लेखापरीक्षण

कर तथा दस्तुरको गणनामा अंकगणीतिय शुद्धताको परीक्षणका अतिरिक्त लेखापरीक्षणमा कर कानून तथा कार्यविधिको उल्लंघनलाई पनि प्राथमिकता दिई पुनरावलोकन गरिन्छ । विभिन्न राजस्व कार्यालयमा प्राप्त प्रत्येक वेरुजुलाई एकीकृत तथा वर्गीकृत गरी यिनको कूल राजस्व संकलन र प्रशासनमा पर्ने असरको मूल्यांकन गरिन्छ । यस्तो वर्गीकरणले कर निर्धारण प्रकृया सम्बन्धी सामान्य अवधारणा बनाउन, कानूनको अनुशरण भएको मात्रा पत्ता लगाउन तथा कर संरचनाका ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने क्षेत्रको पहिचान गर्न मद्दत मिल्छ । यस्तो राय तथा धारणा प्रमाणित गर्न पर्याप्त प्रतिनिधीमूलक प्रमाणहरु आवश्यक हुन्छन् । कुनै एक व्यक्तिगत घटनामा टिपिएका कुरा पहिलो पल्ट नै त्यति महत्वका नहुन सक्छन् तर यसको बहुक्षेत्रीय संचित असरले सरकारलाई ठूलो राजस्वको क्षति पुऱ्याउन सक्छ । समग्र अभ्यासलाई प्रतिविम्बीत नगर्ने अलग प्रकारका घटनालाई सुधार गर्न र आवश्यक सुधारात्मक कार्यवाही थालनी गर्न कर अधिकारीलाई नै जिम्मा दिइन्छ ।

१.११.९ प्रकृया लेखापरीक्षण (System Audit)

कुनै पनि निकायको कार्य सम्पादनको सम्बन्धमा अवधारणा बनाउन तथा यस्तो अवधारणालाई पुष्टि गर्न राजस्व निर्धारण फाइलहरु नै आधार हुने भएता पनि प्रकृयामा आधारित लेखापरीक्षणमा राजस्व संकलक निकायको कार्य सम्पादन प्रबन्ध, कार्यान्वयन, कानूनको पर्याप्तता, करदाताले गर्ने कानूनको अनुशरण, आन्तरिक नियन्त्रण संयन्त्र आदिको पुनरावलोकन गरिन्छ । नियमितता, उपयुक्तता, कार्यदक्षता आदि दृष्टिकोण समेतबाट यी प्रकृयाको परीक्षण गरिन्छ ।

प्रकृयागत लेखापरीक्षणको लागि कर प्रशासनको विस्तृत अध्ययन जरुरी हुन्छ । कर संयन्त्रको कुनै एक निश्चित क्षेत्र वा विषयको छनौटको निर्णय अग्रिम रुपमा गर्नु पर्दछ । यस प्रकारको लेखापरीक्षणको लागि रणनीतिक योजनाको तर्जुमा गरी ३ देखि ५ वर्षका लागि लागु गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षण गरिएका विभिन्न क्रियाकलापको विवेचना गरिएको विस्तृत पुनरावलोकन प्रतिवेदन

तयार गर्न ऐन, नियम, कानून तथा सूचनाको विस्तृत संकलन गर्नु पर्दछ । नीति, कानून तथा कार्यविधिमा परिवर्तन गर्न प्रकृत्या पुनरावलोकनले आधारभूमि प्रदान गर्दछ । यस उद्देश्यका लागि प्रकृत्या तथा कार्यविधिमा भएका कमजोरीमा लेखापरीक्षण केन्द्रित गर्न क्षेत्रगत विषय अध्ययन (Sectoral Case Study) ले सहयोग गर्न सक्छ ।

१.११.१० उद्योग विश्लेषण (Industry Analysis)

नेपालमा कुल कर राजस्वको दुई तिहाई भन्दा बढी कर राजस्वमा कर्पोरेट क्षेत्रको योगदान रहेकोछ । प्रमुख करदातामा सार्वजनिक तथा प्राइभेट क्षेत्रका संस्थाहरु पर्दछन् जस मध्ये अधिकांश नेपाल सेक्युरिटी एक्सचेञ्जमा वर्गीकृत छन् । उद्योगका क्षमताको आन्तरिक तथा बाह्य तुलना, जस्तै:- चालु तथा विगत वर्षमा उद्योग भित्रको उपस्थिति, पूँजी तथा आमदानी आधार, मार्केट शेयर, कच्चा पदार्थ उपभोग आदिको आधारमा उद्योगको नाफा तथा करको छलीको परिमाणको बारेमा निर्णय लिन मद्दत पुऱ्याउँछ ।

१.११.११ आँकडाको विश्लेषण (Database Analysis)

व्यवस्थापन सूचना पद्धती (MIS) तथा आँकडा संग्रह (Database) को उचित सम्भार प्रभावकारी राजस्व प्रशासनको लागि अति आवश्यक छन् । राजस्वका अधिकार प्राप्त अधिकारीले विविध जानकारीहरु जस्तै करदाताको कुल संख्या, दाखिला भएको विवरण संख्या, उद्योग अनुसारको कर संकलन विवरण, विभागिय पुनरावलोकन तथा पुनरावेदनमा परेका विवरण संख्या, वक्यौता रकम, राजस्व लक्ष्य तथा उपलब्ध कर विवरण दाखिला नगर्नेहरुको विस्तृत विवरण, नाफा तथा करको अनुपात, कुल ग्राहस्थ उत्पादन अनुपात, प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष कर आदि संकलन र एकीकरण गर्दछन् । यी जानकारीहरुले राजस्व प्रशासनको कार्य दक्षता र प्रभावकारीताको मूल्यांकन गर्न भरपर्दो आधार प्रदान गर्दछन् ।

माथि उल्लेखित विधि अपनाउने क्रममा लेखापरीक्षणको उद्देश्य अनुसार प्रतिशतमा आधारित गरी नमूना छनौट विधि (Sampling Technique) तथा तथ्यांकीय नमूना छनौट विधिको प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । नमूना आकार छनौट सम्बन्धी विस्तृत विवरण सम्बन्धित अनुच्छेदमा दिइएकोछ । सहजताको लागि लेखापरीक्षण गरिने निकाय मै लेखापरीक्षण कार्य सम्पादन गर्ने सल्लाह दिइन्छ । यसले लेखापरीक्षकलाई आफ्ना प्रश्नहरुको शिघ्र स्पष्टीकरण प्राप्त गर्न तथा सम्बन्धित कागजातको परीक्षण गर्न सक्षम गराउँछ ।

१.११.१२ आर्थिक कानून तथा सूचनाको लेखापरीक्षण

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा कानूनी विषयबस्तु तथा न्यायिक फैसलाका बारेमा राजस्व प्रशासन तथा लेखापरीक्षक बीचमा मत भिन्नता उत्पन्न हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा लेखापरीक्षक स्वयंले आफ्नो श्रोतबाट समाधान खोज्नु पर्दछ । विभिन्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरुले कुनै विषयलाई फरक फरक तरीकाले ग्रहण गर्ने र अर्को कार्यालयले एउटा खास कार्यालयले अपनाएको विधिको अनुशरण गर्न सक्छ । लेखापरीक्षकले आन्तरीक राजस्व विभाग, अर्थ मन्त्रालय, कानून तथा न्याय मन्त्रालय आदिको सल्लाह माग्न सक्ने छन् । सही व्याख्याको अभाव भएको अवस्थामा कानूनी प्रावधानहरुको लेखापरीक्षकले बस्तु परक ढङ्गले व्याख्या गर्नु पर्दछ । कर सम्बन्धी कानूनको व्याख्याले पर्ने असरको पुर्वानुमान लेखापरीक्षकले गर्नु जरुरी हुन्छ । यसले राजस्वमा पर्न सक्ने सारपूर्ण असरहरुको मूल्यांकन गरिनु पर्दछ साथै कर सम्बन्धी कानूनहरुको उद्देश्य तथा अर्थको लेखापरीक्षकले अनुशरण गर्नु पर्दछ ।

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा लेखापरीक्षकले राजस्व न्यायाधिकरण वा पुनरावेदन अदालतका राजस्व कानूनसँग बाभिने गरि भएका निर्णयहरुको सामना गर्नु पर्ने हुन सक्छ । यस्ता बाभिएका

निर्णयहरूलाई ध्यान पूर्वक हेरिनु पर्दछ र आवश्यक भएमा लेखापरीक्षकले कानूनमा उपयुक्त संशोधनका लागि कर अधिकारीहरूको ध्यानाकर्षण गराउनु पर्दछ ।

१.११.१३ वैधानिक लेखापरीक्षण (Audit of Legality)

नेपाल राज्यको संविधानले कानून बमोजिम बाहेक कर लगाउन नसकिने व्यवस्था गरेको छ । यही अनुरूप लेखापरीक्षण गर्दा करदाता तथा राजस्व अधिकारीले कानूनी प्रावधानहरूको अनुशरण गरे नगरेको परीक्षण गर्नु पर्दछ । कानूनी प्रावधानको अनुशरण नगरिँदा सरकारको राजस्वमा हानी पुग्ने तथा करदातालाई सजाय तथा जरिवाना हुने जस्ता गम्भीर आर्थिक परिणति उत्पन्न हुन्छन् । अनियमितता प्रस्तुत गर्ने क्रममा लेखापरीक्षक पनि बढी होशियार हुनु तथा उठाइएका विषयहरूलाई पुष्टि गर्ने वैधानिक धरातल सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । अन्यथा यसको कानूनी आधारमा विरोध हुन सक्छ ।

१.११.१४ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ तथा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को व्यवस्थाको अनुसरण सम्बन्धित ऐन नियमको पालना गरेको परीक्षण गर्नुका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धि नियमावली, २०५६ ले गरेका राजस्व सम्बन्धी सामान्य व्यवस्था उपयुक्त भए सम्म पालना गरे नगरेको परीक्षण गर्नु पर्दछ । यी ऐन नियमहरूले गरेका व्यवस्थाहरूको सारांश यसै साथ संलग्न अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.११.१५ अन्तरीम लेखापरीक्षण

आ.ब. २०६२।०६३ मा आ.ब. २०६१।०६२ मा गरिएको राजस्व संकलनको लेखापरीक्षण गरिन्छ भने कर निर्धारण आदेशको लेखा परीक्षण कर असूली भएको २ वर्ष पछि अर्थात आ. ब. २०६०।०६१ को लेखापरीक्षण आ.ब. २०६२।०६३ मा मात्र गरिन्छ । आन्तरिक राजस्व विभागबाट हुने अन्तरीम लेखापरीक्षणबाट नियम कानूनको पालना नभएको विषयहरू पहिचान गरि समयमै सुधारात्मक कदम चाल्न मद्दत गर्दछ ।

१.१२ छडके लेखापरीक्षण (Audit Sampling)

१.१२.१ कर निर्धारण तथा संकलनका प्रकृया तथा कार्यविधिहरूको पर्याप्तताको मूल्यांकन गर्न व्यक्तिगत फाइलहरूको परीक्षण गर्नु महत्वपूर्ण छ । सरकारी राजस्व र व्ययको बहदो परिमाण तथा जटिलताका कारण सम्पूर्ण फाइलहरूको लेखापरीक्षण गर्न सम्भव हुँदैन । उच्च मूल्य तथा उच्च जोखिम क्षेत्रमा केन्द्रित रहेर पनि लेखापरीक्षणको अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ । फाइलको पुनरावलोकनमा पारिश्रमिक कर निर्धारण भन्दा व्यवसायिक आम्दानीको छनौट, ज्ञात कर छलीका घटनाको अनुसन्धान, उचित तथ्यांकीय नमूना विधिको प्रयोग जस्ता अभ्यासहरूको प्रयोग बढी उपयोगी हुन्छन् ।

१.१२.२ ऐन नियमको अनुशरण र सारभूत लेखापरीक्षण कार्य विधिबाट शतप्रतिशत रकमकलम परीक्षण नगरी सो मध्ये नमूना छनौट गरी लेखापरीक्षण गरेमा लेखापरीक्षकलाई त्यसबाट प्राप्त भएको निष्कर्षबाट बाँकी उही लक्षणका इकाईका बारेमा निष्कर्ष निकाल्न मद्दत गर्ने विधि हो छडके लेखापरीक्षण । नमूना छनौट “थोरै हेरेर धेरैको बारेमा जान्ने प्रकृया” हो । यसले लेखापरीक्षकलाई सानो प्रतिशतमा कारोबार तथा सञ्चालन हेरेर कुनै निश्चित लेखापरीक्षण क्षेत्रमा आफ्नो धारणा बनाउन वा सिफारिस पेश गर्न मद्दत गर्दछ । उदाहरणको लागि लेखापरीक्षकले सम्पूर्ण आयकर विवरण, मासिक मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण, भंसार प्रज्ञापन पत्र आदि सबैलाई समेट्न सक्दैन किन कि यिनको संख्या हजारौ हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा तथ्यांकीय नमूना छनौट प्रविधिहरू सहयोगी हुन्छन् ।

१.१२.३ नमूना संकलन विधिहरू

सम्पूर्ण जनसंख्याको प्रतिनिधित्व हुन सक्ने गरि नमूना छनौट गर्नु पर्दछ । यसको लागि जनसंख्याको प्रत्येक इकाईको छनौट हुन सक्ने अवसर बराबर हुनु पर्छ र धेरै प्रकारका नमूना छनौट विधिहरू

प्रचलनमा भएता पनि लेखापरीक्षकले प्रायः जसो गर्ने प्रयोग देहायका १.१२.४ देखि १० सम्मका मध्ये कुनै वा सबै विधिहरू हुन सक्छन् : -

१.१२.४ संयोगिक संख्या छनौट (Random Number Selection)

यस विधिले कुनै जनसंख्यामा भएका सम्पूर्ण इकाईको छनौट हुने समान अवसर सुनिश्चित गर्छ । उदाहरणको लागि संयोगिक नम्बर तालिका बनाई त्यसबाट छनौट गरी लेखापरीक्षण गरिन्छ । यो विधि चिन्ता नमूना छनौट सँग मिल्छ । जस्तै जनसंख्या मा ५०० वटा फाइल छ भने प्रत्येकको नमूना छनौट हुने ५०० मौका हुन्छ ।

१.१२.५ सुनियोजित वा वर्गान्तर छनौट (Systematic or Interval Selection)

यस अन्तर्गत छनौटमा समान वर्गान्तरको प्रयोग गरी आईटमहरूको छनौट गरिन्छ जसमा पहिलो वर्गान्तरको शुरुवात संयोगिक (random) हुन्छ । वर्गान्तर आईटमहरूको निश्चित संख्या (जस्तै प्रत्येक तीसौं भौचर) अथवा मौद्रिक योग (जस्तै जनसंख्याको कूल संचित मूल्यको प्रत्येक रु. पाँच हजार) मा आधारित हुन सक्छ ।

१.१२.६ अनियोजित छनौट (Haphazard Selection)

यो विधि संयोगिक छनौट (Random Selection) को विकल्प हुन सक्छ किनकी यस विधिमा लेखापरीक्षकले समग्र जनसंख्याबाट बिना पुर्वाग्रह प्रतिनिधीमूलक नमूना निकाल्न सक्छ । यस विधिको प्रयोग गर्दा पहिले नै छनौट गरिएका प्रतिनिधीमूलक हुन नसक्ने इकाईको छनौट जस्ता कुराहरूलाई रोक्न ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

१.१२.७ स्तरित छनौट (Stratified Selection)

यस तरीका अनुसार सम्पूर्ण जनसंख्यालाई भिन्दा भिन्दै वर्ग या स्तरमा विभाजित गरिन्छ । यस्तो विभाजन कुनै विशेषता (प्रायः मौद्रिक मूल्य) का आधारमा गरिन्छ । अनि प्रत्येक वर्गबाट संयोगिक प्रति चयन प्रणाली अनुसार नमूनाको छनौट गरिन्छ ताकि प्रत्येक नमूना एकाई कुनै एक वर्गसँग मात्र सम्बन्धित रहोस् । यस छनौटले लेखापरीक्षकलाई सबैभन्दा बढी मौद्रिक विभ्रम (monetary error) को सम्भावना भएका क्षेत्रमा आफ्नो प्रयासलाई केन्द्रित गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । जस्तै लेखामा असूल गर्नु पर्ने शिर्षकका ठूला मूल्यलाई विभिन्न उपशिर्षकमा जस्तै : उपभोक्तालाई विक्री गरिएका सामान, रकमको आकार, वर्ग आदिमा वर्गीकरण गरी लेखापरीक्षकले ध्यान केन्द्रित गर्न सक्दछ ।

१.१२.८ समुह छनौट (Cluster Selection)

यस अन्तर्गत जनसंख्यामा रहेका समग्र रकमकलमलाई उप-समूहमा विभाजन गरी केही उप-शिर्षकको पूर्णरूपेण सांयोगिक छनौट (random selection) गरिन्छ । नमूना छनौटको मापन र सो चयन गर्ने विधि बीच भिन्नता छ भन्ने कुरा सम्भन्नु पर्दछ । तथ्यांकीय विधिबाट नमूनाको छनौट गरी सारभूत लेखापरीक्षण कार्यविधिबाट परिणामको मूल्यांकन गर्न सकिन्छ । एउटा मात्र उद्देश्य भएका परीक्षणहरूमा यो विधि सबै भन्दा बढी अनुकूल हुन्छ ।

उदाहरण स्वरुप आयकर तथा भंसार महसुलको लेखापरीक्षण गर्न करदाताको फाइल तथा भंसार प्रज्ञापन पत्रको छनौटका आधारहरू तल उल्लेख गरिएको छ :

१.१२.९ करदाताका फाइलहरूको छनौटका आधारहरू -

- व्यवसाय तथा उद्योगको प्रकृति अनुसारको छनौट जस्तै: उत्पादन, पर्यटन, यातायात, बैकिङ्ग तथा फाइनान्स, व्यापार, बहुराष्ट्रिय कम्पनी आदि ।

- संस्थाको कानूनी स्थितिमा आधारित छनौट जस्तै: प्राइभेट अथवा पब्लिक लिमिटेड कम्पनी, साभेदारी फर्म ।
- राजस्व संकलन लक्ष्य र प्रगतिका आधारमा आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूको छनौट ।

१.१२.१० भंसार प्रज्ञापनपत्र छनौटका आधारहरू

- कम र उच्च महसुल दर अनुसारका Harmonized कोडहरू ।
- बस्तु अनुसार, जस्तै: पेट्रोलियम पदार्थ, मेशिनरी मोटरगाडी, सूचना प्रविधि सम्बन्धी बस्तुहरू, स्पेयर्स, कृषिजन्य उत्पादन ।
- महसुल नलाग्ने बस्तुहरू ।
- औद्योगिक कच्चा पदार्थ ।
- कुनै निश्चित महिना(हरू) हप्ता(हरू) वा दिनहरूको संकलन ।
- पूर्वनिर्धारित प्रतिशत अनुरूप प्रज्ञापनपत्रहरूको छनौट ।

१.१३ लेखापरीक्षण प्रकृया (Audit Process)

१.१३.१ राजस्व लेखापरीक्षणको योजना गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने, प्रतिवेदन तयार पार्ने तथा अनुगमन गर्ने कार्यका लागि महालेखा परीक्षकको कार्यालयको राजस्व लेखापरीक्षण महानिर्देशनालय जवाफदेही हुनेछ ।

१.१४ गुणस्तरको सुनिश्चितता (Quality Assurance)

१.१४.१ लेखापरीक्षण कार्यको सुपरीवेक्षण तथा पुनरावलोकन (Supervision and review of audit work) - कारोवारको यथार्थताका बारेमा धारणा बनाउनका लागि लेखापरीक्षण कार्यको उपयुक्त एवं सामयिक सुपरीवेक्षण गर्नु आवश्यक छ । लेखापरीक्षणका विभिन्न चरणमा सुपरीवेक्षण गर्न सकिन्छ । प्राथमिक चरण, मध्य चरण र अन्तिम चरणमा सुपरीवेक्षण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । समयमै गरिने सुपरीवेक्षणले लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण योजना तथा मार्गनिर्देशन अनुरूप अगाडि बढ्न तथा कारोवारको नियमितता बारे आश्वस्त हुन मद्दत पुऱ्याउँछ । लेखापरीक्षण टोलीले ठहर गरेका बेरुजुहरू पुष्ट्याँइ गर्न आवश्यक कागजात तथा प्रमाणहरू संकलन गरेको सुपरीवेक्षणबाट सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षण योजना अनुसार कार्य भएको तथा कामको गुणस्तर कायम रहेको कुराको सुनिश्चित सुपरीवेक्षकले गर्नु पर्दछ ।

१.१४.२ राजस्व सम्बन्धी कानूनहरूको व्याख्या

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा कानून तथा न्यायिक फैसलाहरूको व्याख्यामा राजस्व प्रशासन तथा लेखापरीक्षक बीचमा मतभिन्नता उत्पन्न हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा लेखापरीक्षकले आफ्नै श्रोतबाट समाधान पत्ता लगाउनु पर्दछ । विभिन्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूले कुनै खास विषयलाई अलग अलग तरीकाले व्याख्या गर्न सक्छन् । यस्तै गरी कुनै एउटा कार्यालयले अपनाएका विधि अर्को कार्यालयले अनुशरण गर्न सक्छन् । लेखापरीक्षकहरूले आन्तरीक राजस्व विभाग, अर्थ मन्त्रालय, कानून तथा न्याय मन्त्रालय आदिबाट सल्लाह तथा सुझाव लिन सक्नेछन् । चित्त बुभ्दो स्पष्टिकरण नभएको खण्डमा कानूनी प्रावधानहरूको लेखापरीक्षक स्वयम्ले बस्तुगत व्याख्या गर्न सक्ने छन् । कर सम्बन्धी कानूनको व्याख्याबाट पर्न सक्ने असर बारे लेखापरीक्षकले पुर्वानुमान गर्नु पर्दछ । राजस्व संकलनमा यसका सारपूर्ण असरहरूको मूल्यांकन गरिनु पर्दछ र राजस्व कानूनको उद्देश्य तथा मर्म प्रति लेखापरीक्षक पूर्ण जानकार हुनु पर्दछ । लेखापरीक्षणको क्रममा लेखापरीक्षकले राजस्व सम्बन्धी कानूनका प्रावधानहरूसँग बाभिने गरि राजस्व न्याधिकरण अथवा पुनरावेदन अदालतका निर्णयहरूको सामना गर्नु पर्न सक्छ । यस्ता विवादास्पद निर्णयहरू उपर पुनर्विचार गरिनु

पर्छ र यस्ता निर्णयका बारेमा स्पष्टीकरण जारी गर्न तथा कानूनमा उचित संशोधन गर्न लेखापरीक्षकले कर प्रशासकको ध्यानाकर्षण गर्नु पर्दछ ।

१.१५ लेखापरीक्षण अनुगमन (Audit Follow up)

१.१५.१ लेखापरीक्षणका वेरुजु फछ्यौट गर्नु तथा लेखापरीक्षकले दिएको सुझावहरूको कार्यान्वयन गर्नु राजस्व अधिकारीहरूको दायित्व हो । यस्ता अधिकारीहरूले यस सम्बन्धमा गरेका कारवाहीहरू पुनरावलोकन गरिनु पर्दछ, र महालेखापरीक्षकको कार्यालयले तोकेको समयावधि भित्र अनुगमन गरिनु पर्दछ । सामान्यतया, लेखापरीक्षण अनुगमनमा देहायका कुराहरू पर्न सक्छन् :

- उपयुक्त कार्यवाही भएको, वेरुजु फछ्यौट भई विषयको टुंगो लागेको ।
- कार्यवाहीको थालनी भएको तर पुरा नभएको, प्रगतिको समीक्षा गरिनेछ ।
- लेखापरीक्षण सुझावहरूको कार्यान्वयनमा सामना गरिएका समस्याहरू ।
- कार्यान्वयन नभएका सुझावहरू पुनः प्रतिवेदनमा समावेश गरिनु पर्ने ।

१.१५.२ लेखापरीक्षणले सरकारका आर्थिक तथा राजस्व प्रशासनमा सुधार गर्न पुऱ्याएको योगदानको तथा लेखापरीक्षकको सिफारिसको कार्यान्वयनमा आन्तरीक राजस्व विभागले शुरु गरेका प्रयासहरूको मूल्यांकन गर्न अनुगमन लेखापरीक्षण उपयोगी हुन्छ ।

१.१५.३ विगत वर्षहरूमा प्रतिवेदन गरेको र तत्काल प्रचलित कानून अनुसार कायमै रहेका सारभूत विषयहरूलाई प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिनु पर्दछ ।

परिच्छेद २ आयकर

२.१ आयकर (Income Tax)

२.१.१ आयकर ऐन २०५८, (यसपछि ऐन भनिएको) मा परिभाषा गरिए अनुसार एक वा सोभन्दा बढी श्रोतहरूबाट आर्जित आयलाई कर निर्धारण योग्य आय भनिन्छ। ऐनमा उल्लेख भए अनुसार निर्धारण योग्य आयबाट कट्टी गर्न पाइने खर्चहरू घटाई ऐनले तोकेको दरमा आयकर लगाइन्छ। निम्न शीर्षकहरूबाट प्राप्त आयकर, अतिरिक्त कर, अग्रिम कर, जरीवाना, शुल्क तथा धरौटी आयकर भित्र पर्दछन् :

- व्यापार / व्यवसाय
- रोजगारी
- लगानी

२.१.२ कुनै व्यक्तिको कुनै आय वर्षमा कुनै रोजगारी, व्यवसाय वा लगानीबाट प्राप्त आय अन्तर्गत देहायका कुराहरू पर्दछन् :

- आयको श्रोत जुन सुकै ठाउँमा भए पनि बासिन्दा व्यक्तिको रोजगारी, व्यवसाय अथवा लगानीबाट प्राप्त आय (छुट आय बाहेक)।
- गैर बासिन्दा व्यक्तिको आय श्रोत नेपालभित्र भएको रोजगारी, व्यवसाय तथा लगानीबाट प्राप्त आय (छुट आय बाहेक)।

२.१.३ प्रत्येक आय वर्षमा देहायका व्यक्तिहरूबाट आयकर असुल गरिन्छ :

- सम्बन्धित आय वर्षमा करयोग्य आय भएको।
- गैरवासीन्दा व्यक्तिको नेपाल स्थित स्थायी संस्थापनले नेपाल बाहिर पठाएको आय। र
- सम्बन्धित वर्षमा अन्तिम फिर्ता गर्न नपर्ने (final withholding) भुक्तानी प्राप्त गर्ने व्यक्ति।

२.१.४ कुनै पनि व्यापार अथवा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले स्थायी लेखा नम्बर (PAN) लिनु अनिवार्य हुन्छ। यद्यपि आयको श्रोत रोजगारी मात्र भएका सरकारी तथा प्राइभेट क्षेत्रका संस्थाहरूमा काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई भने यो ऐच्छिक छ।

२.१.५ ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा देखि बाहेक कर योग्य आय हुने व्यक्तिले तोकिएको ढाँचामा प्रत्येक वर्षको आय विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ। यस्ता विवरणले सो व्यक्तिले रोजगारी, व्यवसाय तथा लगानी बाट प्राप्त कर निर्धारण योग्य आय तथा सो को श्रोत खुलाउँदछ। करदाताले कर विवरणसँग दाखिला गर्नु पर्ने कागजातहरूको सूची अनुसूची - २ मा उल्लेख गरिएको छ।

२.१.६ कुनै आय वर्षमा कुनै व्यक्तिले व्यवसाय वा लगानी बाट निर्धारण योग्य आय प्राप्त गर्छ वा प्राप्त गर्ने अनुमान गर्छ भने तोकिएको किस्ताहरूमा अग्रिम कर भुक्तानी गर्नु पर्दछ। रोजगारदाताले रोजगारी आयमा लाग्ने कर श्रोतमा नै कट्टा गरी तोकिएको समय भित्र कर कार्यालयमा ताकिए बमोजिम दाखिला गर्नु पर्दछ। ऐनमा केहि निश्चित प्रकृतिका भुक्तानीहरूमा श्रोतमा नै कर कट्टी गरी तोकिएको म्याद भित्र भुक्तानीकर्ताले कर कार्यालयमा जम्मा गर्नु पर्दछ।

२.१.७ किस्ताबन्दीमा दाखिला गरिएको अग्रिम कर सम्बन्धित आय वर्षको वास्तविक तिर्नु पर्ने कर रकम भन्दा कम भएमा तोकिएको दरमा व्याज लगाइन्छ। यस्तै अग्रिम कर कट्टी रकम ढीला गरि दाखिला गरेमा समेत व्याज लगाउने प्रावधान छ।

२.१.८ ऐनका आधारभूत संरचनाहरू (Basic features of the Act)

साधन श्रोत बृद्धि गर्न र समाजमा आमदानी तथा सम्पत्ति वितरणको असमानता घटाउन करको प्रयोग गरिन्छ। राष्ट्रको सामाजिक आर्थिक लक्ष्य हासिल गर्न कर एक प्रभावकारी साधन हो।

नेपाल राज्यको संविधानले कानूनद्वारा मात्र कर लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा संविधान प्रदत्त जनताको सम्पत्ति र स्वतन्त्रताको हकको सुरक्षा गर्न कानूनद्वारा मात्र कर लगाउने व्यवस्था गरिएको हो ।

२.१.९ कर लेखापरीक्षण गर्नका लागि लेखापरीक्षकसंग विद्यमान कर कानून सम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान हुन आवश्यक छ । कानून र यसका विशेषताको जानकारीले लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण योजना बनाउन र जोखिमका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

आयकर ऐनका केही महत्वपूर्ण विशेषताहरू निम्न अनुच्छेदहरूमा व्याख्या गरिएको छ :

- यो ऐनले करको दायरा फराकिलो पारेको छ । करका दरहरू ऐनमा नै उल्लेख गरिएका छन् । साथै करका दर र छुट लाई समताको आधारमा वर्ग मिलान गरिएका छन् ।
- स्वयम् कर निर्धारण प्रकृया (जसको व्याख्या यसपछि गरिएको छ) पुर्ण रूपमा लागू गरिएको छ । साथै पूर्वानुमान (presumption) तथा चालु वर्षको कर प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरिएको छ ।
- सरलता, एकरूपता तथा पारदर्शितालाई सुनिश्चित गर्दै कर प्रशासनका स्वेच्छाचारी व्याख्याका सम्भावनाहरूलाई न्यून गरिएको छ । ऐनले कर प्रशासनको अधिकारहरूको समेत व्याख्या गरेको छ ।
- करदाताका देवानी तथा फौजदारी दायित्वहरूलाई छुट्टयाएर ऐनले प्रशासनिक तथा न्यायिक जवाफदेहीतालाई अलग्याएको छ ।
- राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावलोकन गर्नु पूर्व करदाताले आन्तरीक राजस्व विभागमा प्रशासनिक पुनरावलोकनका लागि निवेदन दायर गर्नु पर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य बनाई पुनरावेदन प्रकृयालाई अभ्र बढी व्यवस्थित बनाइएको छ ।

२.१.१० लेखा राख्नु पर्ने दायित्व (Book Keeping Obligation)

स्वयं कर निर्धारण प्रकृया हिसाब किताबमा आधारीत आयकर प्रणाली हो । तसर्थ करदाताले आफ्नो आर्थिक कारोवारको उपयुक्त लेखा राख्नु अनिवार्य छ र सोही लेखामा आधारीत भएर कर दायित्व पनि करदाता स्वयम्ले निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

२.१.११ ऐनले कुनै खास लेखा प्रणाली सिफारिस गरेको नभएता पनि यो International Financial Reporting Standards अथवा Generally Accepted Accounting Practices (GAAP) सँग अनुकुल हुनु पर्दछ ।

२.१.१२ कर योग्य आयको निर्धारण (Assessment of taxable income)

ऐनको मुख्य विशेषता करदाताको कर दायित्वको निर्धारणमा स्वयम् निर्धारण विधिको प्रयोग गर्नु हो । यस विधि अन्तर्गत कर योग्य आयको निर्धारण तथा करको भुक्तानीमा करदाताहरू स्वयम् जवाफदेही हुन्छन् । ऐनले करदातालाई वैकल्पिक कर अधिकृतको रूपमा व्यवहार गरेको छ र उनीहरूबाट यथार्थपरक र सही तरीकाले कर दायित्वको निर्धारण हुने अपेक्षा गरेको छ । स्वयम् निर्धारण प्रकृया अन्तर्गत कर अधिकारीहरूको भूमिका एक प्रशासकको भन्दा सहजकर्ताको हुन्छ ।

२.१.१३ करदाताहरूबाट स्वेच्छक अनुशरण (Voluntary Compliance by Taxpayers)

करदाताहरूबाट कर कानूनको स्वेच्छक अनुशरणलाई प्रोत्साहित गर्नु तथा तिनीहरूको कर दायित्वको निर्धारण सरल र सहज ढंगले गर्न अनुमति दिनु नै स्वयम् निर्धारणको आधारभूत सार हो । कर विवरणहरू विश्वासका आधारमा स्वीकार गरिन्छन् ।

२.१.१४ जरिवाना तथा सजाय (Penalty & Punishment)

कर कानून अथवा कानूनी प्रावधानहरूको अनुशरण तथा पालना नगर्दा जरिवाना र सजाय हुन्छ । मुख्यतया स्वयम् कर निर्धारण प्रकृत्यामा यस्ता प्रावधानको उल्लंघन हुँदा ठुलो जरिवाना तिर्नु पर्ने हुन्छ । दण्ड सम्बन्धी प्रावधानहरू अनुसूची ३ मा उल्लेखित छन् ।

२.१.१५ करको संकलन, छुट र फिर्ता (Collection of Tax, Remission and Refund)

करदाताहरूले अग्रिम रूपमा तथा किस्ताबन्दीमा कर भुक्तानी गर्नु पर्दछ । त्यस्तै गरी करदाताले केही निश्चित प्रकारका भुक्तानीको श्रोतमा कर कट्टी (TDS) गरी तोकिएको समयमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गर्नु पर्दछ । बढी कर दाखिला भएको अवस्थामा त्यस्तो रकम ब्याज सहित फिर्ता गरिन्छ ।

२.२ लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू तथा कार्य क्षेत्र (Audit Objectives and Scope)

२.२.१ राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनले आन्तरीक राजस्व विभाग तथा आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूमा कर निर्धारणको लेखापरीक्षण गर्न र सम्भाव्य राजस्व चुहावट अथवा ऐनका प्रावधानहरूको गलत व्याख्याको पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ । यस परिच्छेदमा कुनै लेखापरीक्षकले कर लेखापरीक्षण गर्दा विचार पुऱ्याउनु पर्ने विषयहरूका बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

२.२.२ करदाताले पेश गरेको लेखा अनुसार राजस्वको संकलन भए नभएको परीक्षणमा मात्र लेखापरीक्षण सीमित रहन हुँदैन बरु सम्भव भएसम्म कर लगाउने र संकलन गर्ने कार्य कानून सम्मत छ छैन भन्ने कुराको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

२.२.३ कर लगाउने तथा संकलन गर्ने कार्य कानूनका प्रावधान अनुसार भएको, समयमा संकलन भएको, सही लेखा शिर्षकमा वर्गीकरण तथा जम्मा गरिएको, सही लेखांकन गरिएको जस्ता कुरा सुनिश्चित गर्न लेखापरीक्षणले पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षणले कर संकलनमा बेवास्ता तथा अनुमानमा बढाईचढाई भएको कुराको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

२.३ जोखिमका क्षेत्रहरू तथा नियन्त्रणका उपायहरू (Risk Areas and Control Measures)

राजस्व प्रशासनमा सामना गर्नु पर्ने देहायका जोखिमहरूको मूल्यांकन लेखापरीक्षकहरूले गर्नु पर्दछ । यी जोखिमहरू लेखा सम्बन्धी नियन्त्रण र प्रशासकीय नियन्त्रण गरी दुई बृहत् भागमा वर्गीकरण गरिएका छन् :

जोखिम क्षेत्रहरू	नियन्त्रणका उपायहरू
लेखा सम्बन्धी नियन्त्रण	
आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा करदाताहरूको व्यवस्थित अभिलेख नहुन सक्छ जसले गर्दा कर राजस्वमा नकारात्मक असर पर्न सक्छ ।	आन्तरिक राजस्व कार्यालयले करदाताहरूको व्यवस्थित अभिलेख राख्नु पर्दछ ।
लेखा सम्बन्धी नियन्त्रण	
करदाताले कर दायित्व घटाउन वास्तविक कारोवार लुकाउन सक्छ ।	करदाताका सम्पूर्ण कारोवार समावेश गर्न कर निर्धारण गर्नु पूर्व कर अधिकृतले स्पष्टीकरण माग्न, करदातालाई थप कागजात पेश गर्न लगाउन अथवा अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट करदाता सम्बन्धी थप जानकारी प्राप्त गर्न सक्दछ । साथै, प्राप्त स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएमा कर अधिकृतले कारोवारलाई पुनर्वर्गीकरण वा पुनर्चारित्रिकरण गर्न सक्दछ ।

आयकरका कर्मचारीले करदाताको मिलेमतोमा करदाताको आय कम देखाइ आयकर दायित्व घटाउन अभिलेखमा फरेबदल गर्न सक्दछ ।	कार्यालयमा प्राप्त हुने सम्पूर्ण पत्र वा सूचनाहरु दर्ता नम्बर र मिति चढाउनु पर्दछ ।
औद्योगिक व्यवसाय ऐन अन्तर्गत कर छुटको अवधि समाप्त भए पश्चात् पनि कर असूल नगरेको हुन सक्छ ।	छुटको शुरु अवधिदेखि राजस्व कार्यालयमा लगत राखिन्छ ।
करदाताले स्वयम् कर निर्धारण विवरणसँग आवश्यक कागजातहरु पेश नगर्न सक्छ ।	लेखापरीक्षण गरिएको आर्थिक विवरणका साथै आन्तरिक राजस्व विभागको महानिर्देशकले तोकेको ढाँचामा स्वयम् करको घोषणा गरी करदाताले विवरण पेश गर्नु पर्दछ ।
करदाताको अभिलेख राख्ने कर्मचारी तथा करदाताको मिलेमतोमा करदाता संग सम्बन्धित महत्वपूर्ण आँकडाहरु लुकाउन सक्छन् ।	यस्तो समस्या आउन नदिन आन्तरिक राजस्व कार्यालयले करदाताहरुको अभिलेख दुरुस्त राख्नु पर्दछ ।
दर्ता भएको व्यक्तिले कर विवरण पेश नगर्ने सम्भावना रहन्छ ।	यस्तो अवस्था आउन नदिन यस प्रकारका करदाताको कर अधिकृतले आफ्नो स्वविवेकमा कर निर्धारण गर्न सक्छ ।
करदातासँगको मिलेमतोमा कर अधिकृतले कर दायित्व घटाउन सक्छ ।	यस्तो समस्या नियन्त्रणका लागि महानिर्देशकले कुनै पनि समयमा कर निर्धारण फाइलहरुको परीक्षण गर्न सक्छ ।
तोकिएको रकम सम्मको कारोवार गर्ने वा तोकिएको निश्चित रकम सम्मको कर योग्य आय हुने सानो करदाताले ऐनमा तोकिए बमोजिमको निश्चित रकम जम्मा गरेमा त्यसलाई पुर्ण कर निर्धारणको रुपमा लिने व्यवस्था छ । ठूला व्यवसायीहरुले तिनीहरुको व्यवसाय साना करदाताहरुको नाममा गरी यस्तो प्रावधानको फाइदा उठाउन सक्छन् ।	प्रत्येक करदाताहरुको अलग अलग अभिलेख राख्ने तथा साना करदाताले ठूलो संख्यामा सामान आयात गरेको अथवा उसको व्यवसायबाट घोषित परिमाण भन्दा बढी स्थानीय कारोवार भए नभएको अनुगमन गर्ने ।
कर अधिकृत र करदाता बीचको मिलेमतोमा कम कारोवारहरु देखाई कम कर दायित्व देखाउन सक्छन् ।	यस्तो अवस्था आउन नदिन छनौट गरिएका निश्चित फाइलहरुको गहिरो पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ ।
विभिन्न सरकारी निकायहरुले कर अधिकृतलाई करदाताको बारेमा सम्पुर्ण जानकारी उपलब्ध नगराउन सक्छन् ।	यस्ता समस्याका निराकरणका निम्ती आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक जानकारीको माग गर्न सक्छ ।
रोजगारी मात्र आयको श्रोत भएको व्यक्तिले आय विवरण पेश नगरी निजको रोजगारदाताले उसको अग्रिम कर कट्टीको (IDS) विवरण मात्र पेश गर्नु पर्दछ । यस्तो अवस्थामा करदाताले अन्य श्रोतको आम्दानी लुकाउन सक्छ ।	यस्तो समस्या निराकरणका लागि सरकारी कर्मचारी अथवा अन्य कुनै व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्ने बैठक भत्ता, कमिशन, लाभांश, बोनस, उत्तरपुस्तिका परीक्षण शुल्क आदिमा अग्रिम कर कट्टी गर्ने परिपाटी रहेकोछ ।

कुनै अस्थायी बासिन्दा करदाताले कर विवरण पेश नगरी देश छाड्न सक्छ ।	यो अवस्था आउन नदिन कर अधिकृतले अस्थायी बासिन्दालाई अग्रिम रुपमा कर जम्मा गर्न अथवा जमानत प्रदान गर्न लाउन सक्छ ।
करदाताले अन्य संस्थाहरूले कट्टा गरेको अग्रिम कर कट्टी (TDS) लाई पुष्टि गर्ने पर्याप्त कागजातहरू जस्तै अग्रिम कर कट्टी प्रमाण पत्र अथवा दाखिला भौचर बिना नै आफूले तिरेको कर भनि दाबी गर्न सक्छ ।	अग्रिम कर कट्टीको रुपमा दाबी गरिएको रकम करदाताले भुक्तानी गर्नु पर्ने कर रकमसँग समायोजन गर्नु पूर्व यसलाई संकलन किताबसँग भिडान गरिन्छ ।
करदाताले कर निर्धारण आदेश बमोजिमको रकम जम्मा नगरी व्यवसाय सञ्चालन गरिरहन सक्छ ।	यस्तो अवस्था आउन नदिन आयकर विवरण दाखिला गरेको समयमा नै विवरणमा उल्लेख गरिएको कर रकम अग्रिम रुपमा संकलन गर्ने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त, करदाताहरूले निर्धारण भए बमोजिमको कर जम्मा नगरेमा कर अधिकृतले व्यवसाय बन्द गर्न अथवा आयात/निर्यात प्रतिबन्ध गर्न वा कर दाखिला गर्नु पर्ने म्याद भित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिवाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्छ ।
आयकर भुक्तानी गर्नु पर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले कर चुक्ता नगरी व्यवसायको नाम परिवर्तन, बिक्रि वा बन्द गर्न सक्छ ।	कुनै पनि व्यक्तिले व्यवसाय बन्द गर्दा, बेच्दा वा नाम परिवर्तन गर्दा आन्तरीक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी दिनु पर्दछ ।

२.४ लेखापरीक्षणका चासोका विषयबस्तुहरू (Matters of Audit Consideration)

२.४.१ लेखापरीक्षण योजना तयार गर्ने सन्दर्भमा लेखापरीक्षण टोलीसँग लेखापरीक्षण गरिने व्यवसायको बारेमा (सञ्चालन मागदर्शनमा उल्लेख भए बमोजिम) पर्याप्त जानकारी तथा ज्ञान हुनु आवश्यक छ । जानकारीको क्षेत्र अन्तर्गत सांगठनिक नीतिहरू, उद्देश्यहरू, रणनीति, प्रमुख कार्यहरू तथा संरचना आदि पर्दछन् जसले लेखापरीक्षण टोलीलाई व्यवस्थित रुपमा लेखापरीक्षण सम्पादन गर्न सक्षम बनाउँछ ।

२.४.२ कार्यादेशलाई (mandate) मध्यनजर राख्दै, अनुशरण पक्षको परीक्षणमा मात्र लेखापरीक्षणलाई सिमित नगरी यसले सञ्चालन तथा कार्यविधिका दक्षता तथा प्रभावकारिताको मूल्यांकन गरि लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई अर्थपूर्ण बनाउने कुरालाई समेटनु पर्दछ ।

२.४.३ कानून, सांगठनिक व्यवस्था, लेखापरीक्षण गरिने निकायले अपनाउने कार्यविधि तथा लेखापरीक्षण योजनाको तर्जुमा गर्दा तय गरिएका लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरूका आधारमा लेखापरीक्षणका सम्भाव्य क्षेत्रहरू अलग अलग हुन सक्छन् ।

२.४.४ यस मागदर्शनमा सुझाव गरिएका लेखापरीक्षण विधिहरू अनुसार राजस्व लेखापरीक्षणको सम्पादनमा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरूको सारसंक्षेप लेखापरीक्षण टोलीको उचित समझदारीका लागि तल प्रस्तुत गरिएको छ :

२.४.५ कर निर्धारणको लेखापरीक्षण (Audit of Assessment)

कर निर्धारण अन्तर्गत कर विवरण दर्ता, कर अधिकारीहरूवाट सोको सुक्ष्म अध्ययन, करको गणना तथा भुक्तानी आदि पर्दछन् । परीक्षण गर्नु पर्ने विषयवस्तु अन्तर्गत निम्न कुराहरू पर्दछन् :

२०/राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

- करदाताले पेश गरेको विवरण प्रत्येक दृष्टिकोणबाट पूर्ण तथा कानून बमोजिम हुनु पर्दछ साथै यो विवरणमा करदाताको हस्ताक्षर तथा यसलाई पुष्टि गर्ने लेखापरीक्षण गरिएको आय विवरण समावेश हुनु पर्दछ ।
- बजार सर्वेक्षण तथा अन्य कुनै श्रोतहरूबाट करदाताको बारेमा प्राप्त जानकारीहरूलाई बर्गीकृत तथा प्रलेखीकरण गरी त्यस्ता जानकारीलाई करदाताले पेश गरेको विवरणको पुनरावलोकन गर्दा भिडाएर हेर्नु पर्दछ ।
- कर विवरण पेश नगर्ने तर स्थायी लेखा नम्बर (PAN) प्राप्त गरेका करदाताहरूको कर सम्बन्धमा स्वविवेक प्रयोग गरि निर्धारण गरिएका करका फाइलहरू परीक्षण गर्नु पर्दछ । यदि यस्तो निर्धारण कार्य गरिएको भए त्यस्तो निर्धारण आदेश करदातालाई पठाए नपठाएको निश्चित गर्नु पर्दछ । यसका अतिरिक्त कर अधिकृतले करदाताबाट स्पष्टिकरण प्राप्त गरेको, करदातालाई आवश्यक कागजात तथा प्रमाण पेश गर्न लगाएको, अन्य उपलब्ध श्रोतबाट प्राप्त जानकारीलाई चित्त बुझ्दो तरीकाले परीक्षण गरेको जस्ता कुराको समेत जाँच गरेको हुनु पर्दछ ।
- कर अधिकृतले कुनै कर निर्धारण गर्दा करदाताको कर योग्य आय घटाएको कुराको परीक्षण गर्न लेखापरीक्षकले देहायका कुरामा विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :
 - क) कानून बमोजिम कट्टा गर्न नमिल्ने देहायका खर्चहरूलाई कर योग्य आयबाट कट्टा गरिए नगरिएको :
 - i) ऐनले परिभाषित गरेका घरेलु वा व्यक्तिगत प्रकृतिका खर्च,
 - ii) ऐन बमोजिम बुझाउनु पर्ने कर र कुनै देशको सरकार तथा सो को कुनै पनि स्थानीय निकायलाई कुनै कानून वा सो कानून अन्तर्गत बनेको कुनै नियम, विनियम उल्लंघन गरे वापत बुझाएको जरिवाना र यस्तै अन्य शुल्क,
 - iii) कर छुट पाउने आय प्राप्त गर्न गरिएको खर्च वा अन्तिम रूपमा कर कट्टी गरिएका रकमहरू प्राप्त गर्न गरिएका खर्चहरू,
 - iv) कुनै आय वर्षमा बीस लाख रुपैयाभन्दा बढीको वार्षिक कारोवार गर्ने व्यक्तिले ऐनमा तोकिएको अवस्थामा बाहेक एक पटकमा पचास हजार रुपैयाभन्दा बढीको नगद भुक्तानी बाट गरेको खर्च,
 - v) पूँजीगत खर्च अथवा वैदेशिक आयकर,
 - vi) ऐनले तोकेको सीमाभन्दा बढी गरिएका मर्मत सम्भार खर्च, प्रदुषण नियन्त्रण खर्च, अनुसन्धान तथा विकास खर्च, चन्दा र ब्याज आदि खर्च ।
 - vii) पर्याप्त प्रमाणबाट पुष्टि नभएका खर्च तथा लेखांकन गरिएका व्यवसायीसँग असम्बन्धित खर्च ।
 - viii) अपलेखन गरिएका खराब कर्जा वापत पछि उठेको रकम जुन निर्धारण योग्य आयमा समावेश नगरिएको ।
 - ix) कुनै खर्चका लागि व्यवस्था गरिएको रकम (Provision) तथा जगेडा कोषमा सारिएको रकम, जसलाई खर्चको रूपमा व्यवहार गरिएको छ ।
 - ख) लेखपरीक्षकले सम्पत्तिको ह्रासकट्टी ऐनको अनुसूची १ र अनुसूची २ मा व्यवस्था गरेको दर तथा तरीका अनुसार गरे नगरेको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।
 - ग) गत वर्षबाट ल्याइएको व्यापार मौज्जात तथा यसको मूल्यांकन विधिको उपयुक्तताको परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

- घ) सम्बद्ध व्यक्तिहरु बीच कारोवार (Transfer pricing) का कारण हुन सक्ने आय समायोजनबाट करमा कमी नभएको तथा सम्बद्ध व्यक्ति बीचको कारोवार सामान्य बजार व्यवहार (Arms length) अनुसार भएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- ङ) आयको खण्डीकरण गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहन सक्छ । आयको खण्डीकरणका माध्यमबाट कर छुल्ने सम्भावना हटाउन गरिएका व्यवस्थाका बारेमा कर अधिकृतले विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।

२.४.६ विभागीय पुनरावलोकनको मूल्यांकन (कर लेखापरीक्षण, अनुसन्धान तथा कर फिर्ता) आयकर ऐनको प्रावधान अनुसार करदाताले स्वयम् निर्धारण प्रकृया अनुसार आफ्नो कर दायित्वको निर्धारण गरी तोकिएको तरीका अनुरूप कर अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्दछ । करदाताले जानाजान वा अज्ञानमा गरेका त्रुटिहरु लगायतका कानूनी प्रावधान विपरित भएका कार्यहरु पहिचान गर्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयले विवरणहरुको पहिले सक्षिप्त र पछि बिस्तृत रुपमा पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ । आयकर ऐनले यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्दछ । यो राजस्व लेखापरीक्षणको सब भन्दा महत्वपूर्ण क्षेत्र भएकोले लेखापरीक्षकले यसमा ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षकले ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने मध्ये महत्वपूर्ण विषयहरु निम्नानुसार छन्

- आन्तरीक राजस्व विभागले वास्तवमा पुनरावलोकन गरेका फाइल संख्या तथा पुनरावलोकन गर्न लक्षित फाइल संख्या ।
- पुनरावलोकनका लागि नमूना छनौट गर्ने आधार र यसको विश्वसनीयता ।
- कर निर्धारण लेखापरीक्षणमा उल्लेखित सम्पूर्ण सारपूर्ण कुरामा आन्तरीक राजस्व विभागले उचित ध्यान दिएको ।
- आन्तरीक राजस्व विभागले करदाताका खातावही जफत गरेका घटना तथा लगाइएको तथा संकलन गरिएको कर तथा जरिवानाको पुनरावलोकन ।
- अनियमितता फेला परेका घटनाहरुका संख्या तथा पुनः कर निर्धारण गर्न शुल्क वा जरिवाना लगाउन प्रेषित गरिएका सूचनाहरु ।
- फाइलहरुको पुनरावलोकनबाट पत्ता लागेका राजस्व क्षति कम गर्न चालिएका कदमहरु जस्तै: छानिएका ठूला करदाताको व्यवसाय सञ्चालन स्थलको भ्रमण तथा तिनीहरुको अभिलेखको पुनरावलोकन ।

२.४.७ विद्यमान आयकर ऐनले कर फिर्ताको प्रावधान गरेको छ । तुलनात्मक रुपमा नेपालमा यो एक नयाँ व्यवस्था भएकोले यस सम्बन्धमा कर अधिकृतहरु संग पर्याप्त अनुभव पनि नभएको हुँदा लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरुको गहनतम परीक्षण गर्नु पर्दछ :

- कर फिर्ता गर्दा करदाताबाट निवेदन प्राप्त गरेको,
- कर फिर्तालाई पुष्टि गर्ने सम्बन्धित कागजातहरु अभिलेखमा उपलब्ध भएको ।
- कानून बमोजिम कर फिर्ता गरिएको तथा अनाधिकृत रकम समावेश नभएको । र
- तोकिएको म्याद भित्र रकम फिर्ता गरि कुनै ब्याज नतिरेको ।

२.४.८ संकलन तथा कानूनको कार्यान्वयनको लेखापरीक्षण (Audit of Collection and Enforcement)

कर संकलन तथा कानून लागू गर्नु कर प्रशासनको प्रमुख कर्तव्य हो । यसले कर प्रशासनको कार्यक्षमता तथा प्रभावकारीता समेत प्रतिबिम्बित गर्दछ । लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरुको परीक्षण गर्नु पर्दछ :

- करहरू यथाशिघ्र संकलन भएको :
 - संकलन लक्ष्य हासिल भएको ;
 - किस्ताबन्दी/अग्रिम कर संकलन समयमा भएको ;
 - अग्रिम कर कट्टी गरिएको तथा समयमा दाखिला गरिएका;
 - कर वक्यौता असूलीका लागि ताकेता गरिएको तथा प्रभावकारी रूपमा संकलन भएको ;
 - कर रकमहरूको उपयुक्त वर्गीकरण तथा लेखांकन भएको ; र
 - करदाताले सम्बन्धित भुक्तानीमा उपयुक्त कर कट्टी गरेको तथा कर दाखिला रसिद र अग्रिम कर कट्टी विवरण तोकिएको समय भित्र आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गरेको ।
- विभागीय पुनरावलोकनको परिणामस्वरूप श्रृजित थप गरेको माँग सम्बन्धी सूचना यथाशिघ्र पठाइएको ।
- कानूनी कारवाहीको थालनी गरिएको तथा कर नतिर्नेलाई शुल्क तथा जरिवाना लगाइएको ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन अनुसार करदाताले राखेको खरीद खाता तथा बिक्री खाताको आन्तरिक राजस्व कार्यालयले प्रमाणित गरेको ।
- कर नतिर्ने अथवा कर छल्ने सम्भाव्य घटनाहरूको विस्तृत अनुसन्धानका लागि सिफारिस गरेको ।
- स्थायी लेखा नम्बर (PAN) बिना व्यवसाय सञ्चालन गर्ने कर योग्य आय भएका व्यक्तिको पहिचानका लागि नियमित रूपमा बजार सर्वेक्षण गरिएको ।
- कर अधिकारीहरूको प्रयासबाट नयाँ करदाताको संख्यामा प्रति वर्ष बृद्धि भएको ।
- आय आर्जन गर्न छाडेका अथवा व्यवसाय बन्द गरेका करदाताले समयमा र उपयुक्त विधि अनुसार आन्तरीक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी गराएको तथा यस्तो जानकारीको सुक्ष्म अध्ययन गरिएको तथा उपयुक्त अभिलेख राखिएको ।

२.४.९ सञ्चालन प्रबन्धहरू (करदाताको सेवा, कर विवरण तथा प्रशासन)

Operational Arrangements (Taxpayer's services, Tax Returns and Administration)

स्वयम् कर निर्धारणको मर्म अनुसार कर अधिकारीहरू करदाताको प्रशासक नभई सहजकर्ताको भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिन्छ । राजस्व प्रशासनलाई चुस्त, दक्ष तथा करदाता सहयोगी बनाउन स्पष्ट प्रकृया तथा नियम कानूनको कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । कर अधिकारीहरूले करदाताहरूलाई स्वेच्छिक रूपमा कानूनको अनुशरण गर्न प्रोत्साहित गर्ने अपेक्षा गरिएको छ जसले गर्दा कर संकलनमा बृद्धि हुन गई कर अधिकारीहरूको विश्वसनीयतामा अभिवृद्धि हुन्छ । यो लक्ष्य हासिल भयो भएन विश्लेषण गर्नु पर्दछ :-

- उपयुक्त नीति, पर्याप्त मार्ग निर्देशन, समष्टीगत निर्देशिकाहरू तयार गरी कर अधिकारी तथा करदाताहरूलाई उपलब्ध गराइएको ।
- आन्तरिक राजस्व विभाग तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालय भित्रका दायित्व तथा क्रियाकलापहरूको प्रष्ट व्याख्या गरिएको ।
- करदातालाई न्याय पूर्ण अवसर उपलब्ध गराउन आन्तरीक राजस्व विभागले तोकेको व्यवस्था अथवा अदालती फैसलाहरूलाई ध्यानमा राखी ऐन तथा नियमहरूमा संशोधन गरिएको ।
- करदाताको अनुरोधमा अग्रिम आदेश (Advance Ruling) यथाशिघ्र जारी भएको ।

२३/राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

- आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनका निमित्त पेश गरिएका विषयहरू उपर यथाशिघ्र कारवाही गरी सो को नतिजा करदातालाई जानकारी गराइएको ।
- आवश्यकता परेको बखत तुरुन्त उपलब्ध हुन सक्ने गरी करदाताको अभिलेख राखिएको ।
- निर्णय हुन बाँकी पुनरावेदन तथा न्यायिक मुद्दाहरूको नियमित ताकेता भएको तथा शिघ्र फट्ट्यौटका लागि सम्बन्धित अधिकारीलाई पर्याप्त सहयोग उपलब्ध गराइएको ।
- कर कानूनहरूको स्वेच्छिक अनुशरणलाई प्रोत्साहित गर्न करदाता सेवा दक्ष बनाइएको तथा शैक्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन भएको ।

२.५ सान्दर्भिक कानून तथा नियमहरू (Relevant Laws and Regulations)

२.५.१ आयकर लेखा परीक्षणसंग देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरू सान्दर्भिक छन् ।
लेखापरीक्षक सँग यिनको विस्तृत ज्ञान हुनु आवश्यक छ :

- आयकर ऐन २०५८,
- आयकर नियमावली २०५९,
- आर्थिक ऐन, २
- आन्तरीक राजस्व विभागले समय समयमा जारी गर्ने पूर्वादेश परिपत्र तथा सूचनाहरू ।

२.६ लेखापरीक्षण जाँच तालिका (Audit Checklist)

२.६.१ उदाहरण स्वरूप अनुसूची २ मा जाँच तालिका दिइएको छ । जोखिम निर्धारण तथा लेखापरीक्षण उद्देश्यका आधारमा यसलाई समय समयमा परिमार्जन गर्नु पर्दछ ।

परिच्छेद ३ मूल्य अभिवृद्धि कर

३.१ परिचय

३.१.१ मूल्य अभिवृद्धि कर (मू.अ.कर) अप्रत्यक्ष करको एक वैज्ञानिक प्रकृया हो जस अन्तर्गत विक्री मूल्यमा कर लगाइन्छ जसले गर्दा करको वास्तविक भार उपभोक्तामा हस्तान्तरण हुन्छ । आधारभूत रूपमा यो उपभोगमा लगाइएको कर हो जुन उत्पादन र वितरणका प्रत्येक चरणमा संकलन गरिन्छ । उत्पादन तथा वितरणका चरणबाट पार हुने भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) प्रत्येक वस्तुमा लागु हुन्छ तर उत्पादन र वितरण प्रकृयाका प्रत्येक चरणमा भएको मूल्य वृद्धिमा (Value Additions) मात्र ।

३.१.२ नेपालमा वि.सं. २०५४ मंसीर १ गते देखि मु.अ.क. लागु भएको हो । यसले पुरानो विक्री कर, करार कर, होटल कर तथा मनोरञ्जन करलाई प्रतिस्थापन गरेको छ ।

३.१.३ नेपालमा उपभोग गरिने वस्तु तथा सेवाहरुमा भएको मूल्य वृद्धिमा (Value Additions) लगाइने कर नै मूल्य अभिवृद्धि कर हो । उत्पादनकर्ता अथवा वितरणकर्ताले आफुले खरीद गरेका वस्तुहरुमा कुनै न कुनै रूपमा मूल्य वृद्धि (Value Additions) गर्छन् भन्ने सिद्धान्तमा मूल्य अभिवृद्धि कर आधारित छ र उत्पादन तथा वितरणका प्रत्येक चरणमा यो कर थप मूल्यमा लगाइन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) को भार पूर्ण रूपमा उपभोक्तामा सार्छ भन्ने अनुमान गरिन्छ ।

३.१.४ मू.अ.कर ले कुनै संस्थाले उत्पादन अथवा वितरणका सम्पूर्ण चरणमा प्रत्येक वस्तुमा गर्ने मूल्य वृद्धिलाई समेट्ने हुँदा यसको क्षेत्र बृहत् छ । कर संकलनमा सुधार ल्याउने, कार्य दक्षता वृद्धि गर्ने र करको छलीलाई कम गर्ने एक आधुनिक कर प्रणाली हो - मूल्य अभिवृद्धि कर । यसलाई नेपालको आयकर प्रणालीको मेरुदण्डको रूपमा लिइन्छ ।

३.१.५ नेपालमा मू.अ.कर कर ऐन, २०५२ मा जारी भई २०५४ सालमा लागु भए यता सम्बन्धित आ.व. का आर्थिक ऐनले तोकेको दरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइन्छ ।

३.१.६ दर्ता (Registration)

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ वमोजिम करछुट हुने वस्तु वा सेवाको मात्र कारोवार गर्ने वाहेकका कुनै कारोवारमा संलग्न हुन चाहने ऐनले कीटान गरेको रकमहरु पुगेको वा स्वेच्छिक रूपमा दर्ता भएका व्यक्ति वा संस्थालाई कानूनले तोके वमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइनेछ ।

३.१.७ कर निर्धारण (Assessment)

मू.अ.कर मा दर्ता भएका व्यक्तिले स्यवम् निर्धारण प्रकृया अन्तर्गत आन्तरीक राजस्व कार्यालय/विभागमा मू.अ.कर विवरण पेश गर्नु पर्दछ । मू.अ.कर ऐनको दफा १७ र १८ मा विवरण पेश गर्ने तथा कर संकलन गर्ने कार्यविधि प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.८ संकलन (Collection)

मू.अ.कर दर्ता भएको व्यक्तिले ऐनले तोकेको समयविधिमा विवरण सहित मू.अ.क. रकम दाखिला गर्नु पर्दछ । विवरण पेश गर्ने तथा कर संकलन गर्ने विधि ऐनको दफा १८ र १९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.९ प्रशासनिक व्यवस्था (Administration)

नेपालमा मू.अ.क. को कार्यान्वयन गर्नु आन्तरीक राजस्व विभागको दायित्व हो । यसले जनतालाई आवश्यक सूचना तथा जानकारी प्रदान गर्ने सहजकर्ताको रूपमा कार्य गर्दछ । स्वयम् निर्धारणमा आधारित भएकोले यसको कार्यान्वयनका लागि प्रमुख रूपमा फाइलहरुको पुनरावलोकन (Desk Review) आवश्यक हुन्छ । कर फिर्ताको माग गरिएको अवस्थामा भने यसले कारोवारहरुको विस्तृत पुनरावलोकन गर्दछ ।

२५/राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

मू.अ.क. संकलन तथा दाखिलाका लागि जवाफदेही बोकेका व्यवसायीहरूको सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्न आन्तरीक राजस्व विभागले अलग्गै महाशाखाहरूको स्थापना गरेको छ। आन्तरीक राजस्व विभाग अर्न्तगतका मू.अ.क. लेखापरीक्षकले छनौट गरेका फाइलहरूको विस्तृत लेखापरीक्षण गरि लेखापरीक्षणका क्रममा पत्ता लागेको आयकर तथा मू.अ.क. सम्बन्धी तथ्यका आधारमा पुनः कर निर्धारण गर्न सक्छ।

कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणमा चित्त नबुझे यस्तो निर्णय प्राप्त गरेको ३० दिन भित्र करदाताले प्रशासनिक पुनरावलोकनका लागि आन्तरीक राजस्व विभागमा महानिर्देशक समक्ष आवेदन दिन सक्नेछ। यसो गर्दा अविवादीत करको सम्पूर्ण रकम भुक्तानी गर्नु पर्दछ, भने विवादास्पद करको ५०% तथा जरिवाना रकम बराबरको बैंक जमानत पेश गर्ने वा रकम दाखिला गर्नु पर्दछ।

३.१.१० कर फिर्ता (Refund)

मू.अ.क. प्रणालीमा उत्पादक, वितरक तथा सेवा प्रदायकले बिक्री गर्ने बस्तु तथा सेवामा मू.अ.क. लगाउने गर्दछ। बिक्रीमा संकलित मू.अ.क. तथा खरीदमा तिरेको कर रकमको फरकले नै कर फिर्ताको दावी गर्ने वा कर तिर्नु पर्ने कुराको निर्धारण गर्दछ।

अर्को शब्दमा, बिक्रीबाट प्राप्त कर खरीदमा तिरेको कर भन्दा बढी भएमा फरक रकम दाखिला गर्नु पर्दछ। यदि बिक्रीमा संकलित कर खरीदमा तिरिएको करभन्दा कम भएमा तोकिएको अन्य महिनासम्म बुझाउनु पर्ने कुनै रकम भए त्यसमा मिलान गर्न सकिन्छ।

कर फिर्ता पाउनु पर्ने विवरण (Credit Return) पेश गर्ने करदाताले त्यस्तो रकम अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउँछ। यसरी अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउने रकम लगातार ६ महिनासम्म बाँकी रहेमा एकमुष्ट फिर्ता पाउन दरखास्त दिनु पर्दछ। दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै महिनामा बिक्री गरेको कूल मासिक बिक्रीको पचास प्रतिशतभन्दा बढी निर्यात गरेमा सो महिनाका लागि बढी भएको कर कट्टी गर्नु पर्ने कर फिर्ता पाउन वा मिलान गर्न तुरुन्त निवेदन गर्न सक्छ।

३.२ उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्र (Objectives and Scope)

३.२.१ मू.अ.क. लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू देहाय अनुसार रहेका छन् :

- हाल करको दायरा भित्र नपरेकाहरूलाई करको दायराभित्र ल्याई यसको क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउनु।
- वास्तविकतालाई बंग्याउन नदिन, चुहावट रोक्न तथा एकरूपता कायम राख्न सरलता र दक्षताको आधारमा अप्रत्यक्ष करको पुनरावलोकन गरिनु।

३.२.२ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ मा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक देहायका कारोवारमा मू.अ. कर लाग्ने छ।

- नेपाल अधिराज्यभित्र आपूर्ति गरिएका बस्तु तथा सेवाहरू।
- नेपाल अधिराज्यमा आयात गरिएका बस्तु तथा सेवाहरू।
- नेपाल अधिराज्य बाहिर निर्यात गरिएका बस्तु तथा सेवाहरू।

३.२.३ देहायका व्यक्तिहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा कर अधिकारी समक्ष दर्ता हुनु आवश्यक छ :

- कानूनमा तोकिएको भन्दा बढी रकमको कारोवार गर्ने व्यक्ति।
- कानूनमा तोकिएको भन्दा बढी रकमको कारोवार गर्ने व्यवसायी।
- मू.अ.क. नियमावलीको नियम ५६ ले सरकारी कार्यालय तथा सार्वजनिक संस्थाले तोकिएको रकम भन्दा बढीको कुनै पनि सेवा तथा बस्तु खरीद गर्दा मू.अ.क. मा दर्ता भएको बिक्रेतासँग मात्र कारोवार गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको हुँदा त्यस्ता व्यक्ति।

- सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघ संस्था वा दर्ता भएको व्यक्ति बीच वार्षिक रूपमा तोकिएको रकमभन्दा बढीको ठेक्कापट्टा दिंदा वा तोकिएको रूपैया भन्दा बढीको परामर्श सेवा लिंदा दर्ता भएका व्यक्तिसँग मात्र लिनु पर्ने व्यवस्था मू.अ.कर नियमावलीको ६(क) मा व्यवस्था भएकोले त्यस्ता व्यक्ति ।
- व्यापारीक प्रयोजनका लागि तोकिएको रकमका खरीदहरु मू.अ.क. दर्ता भएका विक्रेताबाट मात्र गर्नु पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको हुंदा यस्ता विक्रेता ।

३.३ कर विवरण पेश गर्ने तथा कर संकलन गर्ने व्यवस्था (Systems of Submitting Returns and Collecting Tax)

३.३.१ मू.अ.कर विवरण (VAT Returns)

मू.अ.क. दर्ता भएका व्यक्तिले स्वयम् कर निर्धारण व्यवस्था अनुसार मासिक/द्वैमासिक/चौमासिक कर अवधिको कर विवरण सो अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र आन्तरीक राजस्व विभाग समक्ष पेश गर्नु पर्दछ ।

यस्तो विवरण करदाताले कर अधिकृत समक्ष वा हुलाकबाट रजिष्ट्री गरी पेश गर्नु पर्दछ । यस्तो विवरणमा त्यस अवधिमा कर योग्य कारोवार संचालन भए नभएको उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

दर्ता नभएको तथा नेपाल राज्य बाहिरको व्यक्तिबाट नेपालमा सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले कानून तथा नियमका प्रावधानहरु बमोजिम कर योग्य रकममा कर संकलन तथा निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

३.३.२ मू.अ.कर संकलन (VAT Collection)

मू.अ.क. मा दर्ता भएको व्यक्तिले ऐनले तोकेको अवधिभित्र मू.अ.कर विवरण सहित मू.अ.क. जम्मा गर्नु पर्दछ । मू.अ.कर मा दर्ता भएको व्यक्तिले खरीदमा तिरेको मू.अ.करलाई बिक्रीबाट संकलित करसँग समायोजन गर्न सक्दछ ।

आन्तरीक राजस्व कार्यालय नभएको जिल्लाको करदाताले मू.अ.कर रकम तथा विवरण तोकिएको समयभित्र सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा दाखिला गर्नु पर्दछ । त्यसपछि जिल्ला स्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले तोकिएको समयभित्र सम्बन्धित आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा पठाउंछ ।

भंसार नाकामा संकलित मू.अ.कर सम्बन्धित बैंक खातामा जम्मा गरी मू.अ.कर विवरण तोकिएको समयभित्र तोकिएको आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा पठाउनु पर्दछ ।

३.४ जोखिमका क्षेत्र तथा नियन्त्रणका उपायहरु (Risk Areas and Control Measures)

लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षण गरिने निकायको आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्थाको समीक्षा गर्दा लेखापरीक्षकले देहायका जोखिम क्षेत्रमा ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ :

जोखिमका क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
दर्ता आर्थिक ऐनले तोकेको रकम (थ्रेसहोल्ड) भन्दा बढी कारोवार हुने व्यक्तिले मू.अ.क. मा दर्ता नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्छन् । मू.अ.क. मा दर्ता नभएका व्यक्तिले कर वीजक मार्फत मू.अ.क. संकलन गर्ने तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला नगर्ने हुन सक्छ ।	यस ऐन अन्तर्गत दर्ता हुनु पर्ने करदाताले दर्ता नभई करयोग्य कारोवार सञ्चालन गरेको विश्वसनीय आधार भएमा कर अधिकृतले अनुसन्धान गर्दछ ।

मू.अ.क. दर्ताको थ्रेसहोल्ड सीमा छल्लन एउटा व्यक्तिले एकै प्रकारका एकभन्दा बढी व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्दछ ।	यस्ता विषयको पहिचान तथा नियन्त्रणका लागि आन्तरिक राजस्व विभागसँग प्रभावकारी नियन्त्रण संयन्त्र हुनु पर्दछ ।
निर्धारण	
दर्ता भएको व्यक्तिले मू.अ.कर विवरण समयमा नबुभाउन सक्दछ ।	समयमा कर विवरण नबुभाएको हकमा करदाताले दर्ता समयमा प्रदान गरेको जानकारीका आधारमा कर अवधिको लागि आन्तरिक राजस्व विभागमा जडान गरिएको कम्प्युटर सफ्टवेयरको आधारमा कर निर्धारण गरिने छ । यस्तो निर्धारण करदाताले थप सबुद उपलब्ध नगरुञ्जेलसम्म कायम रहने छ ।
कर निर्धारण	
भुक्तानी गर्नु पर्ने मू.अ.कर छल्लन जाली कर वीजक प्रस्तुत गर्न सक्छ । करदाताले जारी गरेको कर वीजकको भुक्तानी प्राप्त भए पछि रद्द भएको भनि पेश गर्न सक्छ ।	ऐनको दफा २३ अन्तर्गत लेखापरीक्षण सञ्चालन गर्दा कर लेखापरीक्षकले यस्ता घटनाहरूको सम्भावनाका बारेमा पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ ।
उत्पादन मुलक उद्योगहरूको हकमा औद्योगिक औसत अनुरूप कच्चा पदार्थ खपत तथा उत्पादनमा मूल्य वृद्धि (Value Addition) अनुपात नहुन सक्दछ ।	कच्चा पदार्थ तथा उत्पादन अनुपातका लागि उद्योग विभाग तथा अन्य निकायहरूको मापदण्डको निर्धारण गर्नु पर्दछ ।
कर क्रेडिट दावी गरिसकिएका वस्तु तथा सेवाहरूलाई करदाताले कर नलाग्ने कारोवारमा प्रयोग गर्न सक्दछ ।	कर क्रेडिट प्राप्त गरिसकिएका वस्तुहरूको कर नलाग्ने कारोवारमा प्रयोग गरेमा यसलाई बिक्री सरह मानेर कर असूल गरिनु पर्दछ ।
कम्प्युटरबाट जारी गरिएको कर वीजकले सही कारोवार मूल्य प्रस्तुत नगर्न सक्छ ।	करदाताले व्यवसाय स्थलमा प्रयोग गरेका सफ्टवेयरमा आन्तरिक राजस्व विभागको प्रत्यक्ष पहुँच रहन्छ साथै यस्ता घटनाको पुनरावलोकन गरिन्छ ।
संकलन	
ऐनको दफा ८(२) बमोजिम दर्ता नभएका विदेशी परामर्शदाताबाट प्राप्त सेवामा मु.अ.कर संकलन नहुने तथा जम्मा नहुन सक्छ ।	दफा २३ अनुसार लेखापरीक्षण सञ्चालन गर्दा कर लेखापरीक्षकले विदेशी परामर्शदाता को भुक्तानीमा गरेको अग्रिम कर कट्टीको विवरणसँग भिडाएर हेर्नु पर्दछ ।
मु.अ.कर ऐनका विभिन्न प्रावधानहरूको अनुशरण नगरे वापत करदातालाई जरिवाना लगाई असूल नगरिन सक्छ ।	आन्तरिक राजस्व विभागमा जडित सफ्टवेयरले स्वचालित रूपमा ब्याज, शुल्क वा जरिवानाको गणना गर्दछ । यस्ता रकमहरू समयमा असूल गर्न विभागसँग आवश्यक संयन्त्र हुनु पर्दछ ।

प्रशासन	
<p>करदाताले कर वीजक जारी नगर्न सक्छ अथवा वास्तविक कारोवार मूल्यभन्दा कममा जारी गर्न सक्छ ।</p>	<p>तोकिएको ढाँचामा जारी भएको कर वीजक निश्चित गर्न नमूना छनौटको आधारमा वीजकको छड्के परीक्षणको संयन्त्र आन्तरिक राजस्व विभागसँग हुनु पर्दछ । समान प्रकृतिका अन्य कर वीजकहरूको नमूना छनौट विधिबाट छड्के परीक्षण गरी कर वीजक जारी नभएको वा न्यून मूल्यमा जारी भएको परीक्षण गर्न सकिने छ ।</p> <p>न्यून वीजकीकरण भएका बस्तुलाई आन्तरिक राजस्व विभागले खरीद गर्न सक्नेछ ।</p> <p>करदाताले बिक्रीबाट संकलन गरेको मू.अ.कर र खरीदमा तिरेको मू.अ.कर को फरक रकम तिर्ने हुँदा, खरीदमा तिरेको मू.अ.कर लाई सम्बन्धित बिक्रेताको पढाइसँग स्वतन्त्र रूपमा दाँजेर हेर्नु पर्दछ ।</p>
<p>कर अधिकृतको करदातासँग मिलोमतो हुन सक्छ र कर निर्धारणको क्रममा पहिचान गरिएका कानून अनुशरण नभएका महत्वपूर्ण विषयहरू कर अधिकृतले प्रस्तुत नगर्न सक्छ ।</p>	<p>यस्ता सम्भाव्यता न्यूनीकरणका लागि राजस्व अनुसन्धान विभागले अनुगमन गरिरहेको हुन्छ । तापनि छानिएका फाइलहरूको विस्तृत पुनरावलोकनले यसमा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउन सक्छ ।</p>
कर फिर्ता	
<p>करदाताले अनियमित कर फिर्ता दावी गर्न सक्छ ।</p>	<p>दावी गरिएको रकमको विस्तृत अनुसन्धान तथा परीक्षण गरेर मात्र आन्तरिक राजस्व विभागले कर फिर्ता गर्नु पर्दछ ।</p>
<p>कर फिर्ताका लागि आवेदन गरिएको रकमको कर क्रेडिट समेत दावी गरिएको हुन सक्छ ।</p>	<p>एक पल्ट फिर्ताका लागि आवेदन गरिसकेपछि कर क्रेडिट दावी गर्न पाइदैन ।</p>

३.५ लेखापरीक्षणका चासोका विषयबस्तुहरू (Matters of Audit Consideration)

३.५.१ मू.अ.कर लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षकले देहायका कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ :

- करदाताले पेश गरेका मू.अ.कर विवरण विद्यमान कानून तथा नियम संगत रहेको ।
- आन्तरिक राजस्व विभागमा भएको अभिलेख अनुसार करदाताले मू.अ.कर जम्मा गरेको ।
- सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयको आन्तरिक लेखापरीक्षणको पर्याप्त प्रबन्ध भएको तथा प्रतिवेदनले मू.अ.कर सम्बन्धित विषयहरूको बारेमा उल्लेख गर्ने गरेको ।
- राजस्व, अन्य आय तथा धरौटीको लेखा दुरुस्त रोखेको । मूल्यांकन सँग सम्बन्धित नियमहरू तथा लेखांकनका विधिहरू पर्याप्त भएको तथा अनुशरण गरिएको ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयको संगठन, व्यवस्थापन तथा कामको बाँडफाँड उपयुक्त तथा पर्याप्त भएको साथै सही ढंगले सञ्चालन भएको ।

- कुनै जरुरी कार्य छुटेको तथा कुनै कार्य अनावश्यक रूपमा दोहरो सञ्चालन भएको हुनु हुँदैन ।
- उपलब्ध श्रोत, साधन तथा सम्पत्तिको उचित प्रयोग तथा सम्भार भएको तथा कुनै क्षति वा नोक्सानीको आर्थिक जोखिमको विरुद्धमा उपयुक्त प्रबन्ध गरिएको ।
- तोकिएको समय भित्र प्रगति हासिल भएको साथै कामको मात्रा तथा गुणस्तर सन्तोषजनक भएको ।
- लक्ष्य, प्रगति तथा लागतसँग सम्बन्धित आँकडा राख्ने पर्याप्त र विश्वसनीय प्रबन्ध मिलाइएको ।
- ऐनका विभिन्न प्रावधानहरूको अनुशरण नगरे वापत लगाइएका शुल्क तथा जरिवानाहरू नियमित रहेको ।
- निर्यातजन्य उद्योग तथा मू.अ.कर छुट भएका संगठनलाई कर फिर्ता गरिने आधारको पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्पादन गरेको कर लेखापरीक्षणले करदाताको लेखाका सम्पूर्ण पक्षहरू समेटेको ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयले उठाउनु पर्ने कर, जरिवाना, ब्याज तथा शुल्कको अभिलेख राखेको । यस्ता अभिलेख दुरुस्त र पर्याप्त भएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- ऐनमा भएको प्रावधान अनुसार दर्ता हुनु पर्ने व्यक्ति वास्तवमै दर्ता भएको कुराको अनुगमन गर्ने संयन्त्र आन्तरिक राजस्व कार्यालय अथवा आन्तरिक राजस्व विभाग सँग हुनु पर्दछ ।
- दर्ताको खारेजी ऐनमा भएको प्रावधान बमोजिम भएको ।
- कर अधिकृतले निजलाई ऐनको दफा २३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी करदाताको समय समयमा स्थलगत निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- करदाताबाट संकलित नगद दैनिक रूपमा बैंक दाखिला गरिएको ।

३.६ सम्बन्धित कानून तथा नियमहरू (Relevant Laws & Regulations)

३.६.१ मू.अ.कर लेखापरीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरू सान्दर्भिक छन् र यिनको विस्तृत ज्ञान लेखापरीक्षकहरूमा हुनु आवश्यक छ :

- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ ।
- आर्थिक ऐन ।
- आन्तरिक राजस्व विभागले समय समयमा जारी गर्ने परिपत्र तथा सूचनाहरू ।

३.७ लेखापरीक्षण कार्यक्रम/जाँच तालिका (Audit program Checklist)

उदाहरण स्वरूप एक जाँच तालिका (Checklist) अनुसूची ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ । लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा जोखिम निर्धारणका आधारमा यसमा परिवर्तन गर्न सकिने छ ।

परिच्छेद ४
भंसार महशुल

४.१ परिचय

४.१.१ भंसार महशुल अप्रत्यक्ष करको एउटा रूप हो । वस्तुको आयात तथा निर्यातमा यसको भुक्तानी गरिन्छ । कानूनले अनुमति दिएको कार्यको सञ्चालन पूर्व नै यो भुक्तानी गरिने हुँदा यो कर भन्दा फरक छ । उदाहरणको लागि, सामानहरू छुट्टु पूर्व नै भंसार महशुलको भुक्तानी गरिन्छ जबकि कर योग्य कृयाकलाप सम्पन्न गरे पछि अर्थात् आय आर्जन गरे पछि मात्र आयकर भुक्तानी गरिन्छ ।

४.१.२ नेपालबाट निकासी हुने वस्तु तथा अन्य देशबाट नेपाल पैठारी हुने वस्तुमा भंसार ऐन, २०१९ ले महशुल लगाउने व्यवस्था गरेको छ । राजस्व वृद्धिको लागि मात्र नभई अर्थतन्त्रलाई नियमन गर्न, निकासी वा पैठारीलाई प्रोत्साहित वा हतोत्साहित गर्ने अवस्थाको सृजना गर्न पनि यस ऐन द्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरिन्छ । भंसार राजस्व अन्तर्गत निकासी तथा पैठारी महशुल, विलम्ब शुल्क, प्रज्ञापन पत्र शुल्क तथा भारतबाट फिर्ता हुने अन्तःशुल्क इत्यादि पर्दछन् ।

४.१.३ वि.सं. २००७ साल भन्दा अगाडि नेपालको व्यापार सम्बन्ध भारत तथा तिब्बत सँग मात्र सीमित थियो । त्यस समयमा संस्थागत आधार कमजोर तथा टुक्रिएको अवस्थामा भएको हुँदा भंसार राजस्व संकलन व्यवस्था निजी क्षेत्रलाई ठेक्कामा दिइएको थियो । वि.सं. २०१४ सालमा केन्द्रिय स्तरमा भंसार कमिसनरको कार्यालयको पहिलो पल्ट स्थापना भयो । वि.सं. २०१८ मा स्थापित भंसार तथा अन्तःशुल्क विभागले यसलाई प्रतिस्थापित गर्‍यो । व्यापारको मात्रा तथा व्यापारिक साभेदारको संख्यामा भएको वृद्धि सँगै नयाँ चुनौती सहित भंसारको भूमिका तथा कार्य क्षेत्रमा समेत विस्तार भयो । तसर्थ वि.सं. २०२२ सालमा आएर भंसारलाई अन्तःशुल्कबाट अलग गरियो र अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत एक छुट्टै विभागको रूपमा स्थापना गरियो । त्यस दिन देखि नै यसले राजस्व संकलन गर्ने काम एक भिन्न विभागको रूपमा गरि आएको छ ।

४.१.४ वस्तु वर्गीकरण व्यवस्था (Goods Classification System)

सन् १९८२/८३ देखि नेपालले पैठारी तथा निकासीका लागि वस्तुको वर्गीकरण गर्ने अन्तरराष्ट्रिय हार्मोनाइज्ड पद्धतिको शुरुवात गर्‍यो । वस्तुहरूलाई २१ शाखा, ९७ भाग तथा लगभग १२४४ शिर्षक र ५२५५ उपशिर्षकमा वर्गीकरण गरिन्छ । वस्तुलाई वर्गीकरण गर्न ६ अङ्कको कोड प्रयोग गरिन्छ र थप २ अङ्कबाट वस्तुलाई प्रत्येक देशको आवश्यकता अनुसार उप-वर्गीकरण गरिन्छ । भंसारका सम्पूर्ण प्रमुख वस्तुहरूलाई यस पद्धतिले समेटेको छ ।

४.१.५ वस्तुको मूल्यांकन (Valuation of Goods)

व्यापार तथा शुल्कको सामान्य सम्झौता (General Agreement on Tariff and Trade, GATT, 1994) अनुसार पैठारी गरिने वस्तुको मूल्यांकनको आधार कारोवार मूल्य (Transaction Value) हो । भंसार ऐन २०१९ को दफा १३ अनुसार कारोवार मूल्य भन्नाले पैठारीकर्ताले घोषणा गरेको मूल्य जुन वस्तुको पैठारीबाट वास्तवमा क्रेताले विक्रेतालाई तिर्छ लाई बुझ्नु पर्दछ । यस अन्तर्गत भाडा, ढुवानीमा भएको अथवा हुन सक्ने खर्च, वीमा तथा नेपाल राज्यको सीमासम्म भएका खर्चहरू पर्दछन् । भाडा, वीमा तथा अन्य सम्पूर्ण खर्चका कागजातहरू पेश नभएमा भंसार अधिकृतले अनुमानित खर्चका आधारमा कारोवार मूल्य निर्धारण गर्न सक्दछ । कारोवार मूल्यको निर्धारण गर्ने उद्देश्यका लागि भंसार विभागका महानिर्देशकले वास्तविक खर्च तथा अनुमानित खर्चका सम्बन्धमा आधारहरूको निर्धारण गर्दछन् ।

४.१.६ GATT अनुसार भंसार मूल्यांकनका निम्न ६ वटा तरीकाहरू छन् :

- वस्तुको कारोवार मूल्य (Transaction Value of Goods)
- समान वस्तुको कारोवार मूल्य (Transaction Value of Identical Goods)

- समान प्रकारका बस्तुको कारोवार मूल्य (Transaction Value of Similar Goods)
- ह्रास मूल्य विधि (Deductive Value Method)
- गणना मूल्य विधि (Computed Value Method)
- पहिले अपनाइएको विधि (Fall Back Method)

४.१.७ क्रेता तथा विक्रेताहरू WIO सम्बन्धित भए वा नभए पनि भंसार अधिकारीले मूल्य निर्धारण गर्दा विश्वव्यापार संगठन (WTO) का आधारभुत सिद्धान्तहरूको अनुशरण गर्न पर्दछ ।

४.१.८ पहिले आयात गरिएका सामान अथवा समान प्रकारका बस्तुहरूको घोषणा गरिएको मूल्य भन्दा कम मूल्य घोषणा गरिएमा भंसार अधिकृतले उपयुक्त कारण तथा प्रमाण माँग गर्न सक्दछ ।

४.१.९ यदि यस्ता कारोवारहरूको मूल्यको निर्धारण पैठारीकर्ताले प्रस्तुत गरेका कागजात तथा कारणहरूका आधारमा गरेको अवस्थामा भंसार अधिकृतले उचित कारण सहित मूल्य स्वीकार गर्नेछ । यदि माथि उल्लेख भए बमोजिम पनि मूल्य निर्धारण गर्न नसकिएमा पैठारीकर्ताले प्रस्तुत गर्ने कागजात तथा स्पष्टीकरणका आधारमा कारोवार मूल्य सही भएको परीक्षण गरी मूल्य निर्धारण स्वीकार गर्नेछ । निर्धारित मूल्यको पुनरावलोकनका लागि भंसार अधिकृतले भंसार विभागमा पठाउने छ ।

४.१.१० पैठारीकर्ताले पेश गरेको कारोवार मूल्य सही नभएको अवस्थामा तोकिएका सिद्धान्त अनुरूप भंसार अधिकृतले मूल्य निर्धारण गरी त्यसको जानकारी कारण सहित पैठारीकर्तालाई दिनु पर्दछ ।

४.१.११ भंसार अधिकृतले निर्धारण गरेको कारोवार मूल्य सँग पैठारीकर्ता सहमत नभएमा यस्तो पैठारीकर्ताले १५ दिन भित्र सोभै अथवा सम्बन्धित भंसार कार्यालय मार्फत भंसार विभागका महानिर्देशक समक्ष निर्धारित मूल्य पुनरावलोकनका निम्ति पुनरावेदन गर्न सक्नेछ । भंसार कार्यालयमा पेश भएको निवेदन सात दिनभित्र महानिर्देशक समक्ष पठाइ सक्नु पर्नेछ । महानिर्देशकले सामान्यतया यस्तो निवेदन उपर २१ दिनभित्र निर्णय दिनेछ । यस्तो पुनरावेदनमा निर्णय गर्दा महानिर्देशकले विशेषज्ञ समितिको परामर्श लिन सक्नेछ ।

४.१.१२ यदि भंसार अधिकृतले निर्धारण गरेको बस्तु वा मालको मूल्य मालधनीले उल्लेख गरेको मूल्यभन्दा बढी भएमा सामान्य महशुलका अतिरिक्त फरक हुन आएको मूल्यमा लाग्ने महशुलको शतप्रतिशत थप महशुल समेत लगाइन्छ । अथवा महानिर्देशकको पूर्व स्वीकृत लिई घोषणा गरिएको मूल्यमा भाडा, बीमा तथा पाँच प्रतिशत नाफा जोडी खरीद गर्न वा गर्न लगाउन सकिने छ ।

४.१.१३ भंसार अधिकृतले कुनै बस्तुको कारोवार मूल्य तुरुन्त निश्चित गर्न नसकेको र पैठारीकर्ताले उसको बस्तु भंसारबाट तुरुन्तै छुटाउनु परेको अवस्थामा भंसार अधिकृतले तत्कालका लागि एउटा प्रोभिजनल मूल्य निर्धारण गर्न सक्नेछ । पैठारीकर्तालाई उसका बस्तुहरूको मूल्यमा लाग्ने भंसार महशुल धरौटी राखी सामान छुटाउन दिइने छ । सामान छुटेको तीस दिन भित्र कारोवार मूल्य निर्धारण गरि सक्नु पर्दछ ।

४.१.१४ भंसार कार्यालयबाट सामान छुटाइ सकेपछि महानिर्देशकबाट नियुक्त अधिकारीले छानिएका फर्म वा बस्तुहरूको लेखपरीक्षण गर्नेछ । फर्म तथा बस्तुको छनौट गर्ने आधार महानिर्देशकले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ । लेखापरीक्षणको क्रममा न्यून मूल्यांकन गरेको पाइएमा यस्तो न्यून मूल्यांकनमा लाग्ने महशुल असुल उपर गरिने तथा विद्यमान कानून बमोजिम यस्ता महशुलमा थप महशुल तथा अन्य जरिवाना समेत लगाइन्छ ।

४.२ लेखा परीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्रहरू

यस मार्गदर्शनको उद्देश्य लेखपरीक्षकलाई निम्न कुराहरू सुनिश्चित गर्न महत्त पुर्याउनु हो :

३२/राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

- भंसार ऐनले तोके कमोजिम नेपाल राज्यमा पैठारी गर्ने वा त्यहाँ बाट निकासी गर्ने वस्तुहरुबाट भंसार महशुल असूल गरिएको
- असूल प्रकृया सरल, कुशल र समन्तवयात्मक बनाउन र विचलनहरु न्यूनीकरण गर्दै जान र भंसार महशुल दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने (Revise)।

४.३ विवरण पेश गर्ने तथा भंसार संकलन गर्ने व्यवस्था (Systems of Submitting Returns and Collecting Customs Duty)

४.३.१ महशुलको संकलन (Collection of Duty)

महशुल लाग्ने वा नलाग्ने वस्तुहरुको पैठारी तथा निकासी गर्ने व्यक्तिले भंसार कार्यालयमा तोकिएको ढाँचामा प्रज्ञापन पत्र पेश गर्नु पर्दछ। यदि पैठारी गरिएको वस्तुको मूल्य तोकिएको भन्दा कम भएमा अथवा गुण्टा भिटी-भारी सम्बन्धी नियमावलीले भंसार नलाग्ने भनी तोकेको वस्तुहरु ल्याउँदा प्रज्ञापन पत्र पेश गर्नु पर्दैन।

प्रज्ञापन पत्रको दर्ता गरिसकेपछि भंसार अधिकृत वा निजले तोकेको कुनै निरीक्षकले वस्तुहरु पैठारी/निकासीका लागि स्वीकृत भए नभएको तथा प्रज्ञापन पत्रमा उल्लेख भए बमोजिम वस्तुको आकार, तौल, गुणस्तर आदि भए नभएको निरीक्षण गर्ने छन्। यस्तो निरीक्षणले प्रज्ञापन पत्रमा उल्लेखित कुराहरु सही भएको सुनिश्चित गरेमा तथा वस्तुहरु महशुल नलाग्ने प्रकृतिका भएमा भंसार अधिकृतले सोही बमोजिम तोक लगाउनेछ। तर यदि महशुल लाग्ने प्रकृतिका वस्तुहरु भएमा भंसार महशुलका लागि वस्तुको मूल्यांकन गरिने छ र सम्बन्धित व्यक्तिलाई महशुल बुझ्नेको रसिद जारी गरिनेछ। माथि उल्लेखित तोक अथवा रसिद बिना कसैले पनि आफ्नो सामान भंसार परिसर बाहिर लैजान सक्दैन।

४.३.२ डी.आर.पी. अन्तर्गत भारतबाट महशुल फिर्ता (Refund from India under DRP)

नेपाल र भारत बीचको व्यापार सन्धी अनुसार भारतमा तिरेको अन्तःशुल्क सरकालाई फिर्ता हुन्छ। तसर्थ आयातकर्ताले भारतमा तिरेको अन्तःशुल्क नेपालमा भंसार कार्यालयले प्राप्त गर्ने भंसार महशुलबाट घटाइन्छ। डी.आर.पी. प्रकृया अन्तर्गत आयात गरिएका तोकिएका सामानहरुको हकमा र यदि यस्ता सामानहरुमा केन्द्रीय अन्तःशुल्क शील अन्तर्गतको केन्द्रीय अन्तःशुल्क लगाइएका भए ४ प्रति बिल फारम तयार गरिन्छ। यो फारमलाई नेपाल इन्भ्वाइस भनिन्छ। यी फारमका पहिलो प्रति भारतीय अन्तःशुल्क अधिकारीले प्रमाणित गरी वस्तु सहित सीमामा रहेको भारतीय भंसार कार्यालय समक्ष पठाइन्छ। यस कार्यालयले यो फारममा रातो मसीले तोक लगाई सीमामा रहेको नेपाली भंसार कार्यालयमा पठाउँछ। नेपाल इन्भ्वाइसको दोश्रो र तेश्रो प्रति नेपालको भंसार विभाग तथा भारतीय भंसार तथा अन्तःशुल्क निरीक्षण महानिर्देशक समक्ष पठाइन्छ।

४.३.३ यस प्रकार सम्पूर्ण भंसार कार्यालयले यस्ता पैठारीको अलग अलग अभिलेख तयार पारी सो को मासिक विवरण भंसार विभाग समक्ष पेश गर्दछन्। भंसार विभागले अभिलेखहरु दुरुस्त गरी भारतीय अन्तःशुल्क फिर्ता गर्न आवश्यक कार्यवाही गर्दछ।

४.३.४ डी.आर.पी. अन्तर्गत पैठारी गरिएका वस्तुहरुको मूल्य निर्धारण देहाय अनुसार हुन्छ :

- वीमा खर्च, भाडा तथा अन्य खर्चहरु जोडेर मूल्य निर्धारण गरिन्छ जसको मूल्य भारतीय सरकारले अन्तःशुल्क निर्धारण गर्दा तोकेको तथा ex-factory, ex-depot मूल्य भन्दा बढी हुन्छ।
- पैठारी गरिएको वस्तुमा अधिकतम खुद्रा मूल्य (Maximum Retail Price) प्रष्ट रुपमा लेखिएको अवस्थामा बाहेकका कुनै पनि रिबेट (छुट) दिइने छैन।

- बिलमा स्पष्ट तथा अलग्ग रूपमा उल्लेखित ढुवानी भाडा तथा वीमा प्रिमियमको भुक्तानी प्राप्त गरेको रसिदलाई स्वीकार गरिनेछ। ढुवानी भाडाको अलग्गै उल्लेख नभएको तथा वीमा प्रिमियम भुक्तानी गरेको रसिद प्रस्तुत नगरेको अवस्थामा वीजक मूल्यको न्यूनतम ५% रकम जोडेर मूल्य निर्धारण गरिनेछ।
- डी.आर.पी. अन्तर्गत पैठारी गरिएका वस्तुमा भारतमा भुक्तानी गरिएको अन्तःशुल्कलाई तोकिएको दरको भंसार महशुलबाट घटाइने छ। ढुवानी भाडा, वीमा तथा मूल्य वृद्धि गर्ने अन्य खर्चहरूमा फरक देखिएमा भंसार महशुलबाट भारतीय अन्तःशुल्क घटाइने छैन।

४.३.५ वस्तु विनिमय प्रणाली (Barter System)

कुनै व्यक्तिले समान मूल्यका कुनै एक वस्तुको निकासी तथा अर्को उही मूल्यको वस्तुको पैठारी प्रकृत्यालाई यहाँ वस्तु विनिमय प्रणाली भन्न सकिन्छ। यस्तो अवस्थामा वस्तुको मूल्य उल्लेख भएको नहुन सक्दछ। यदि मूल्य निकाल्न सकिन्छ भने कारोवार मूल्यांकन विधि अनुरूप वस्तुको मूल्यांकन गरिनेछ, मूल्य थाहा पाउन नसकिने अवस्थामा अन्य मूल्यांकन विधिहरूको प्रयोग गरी वस्तु विनिमय प्रणाली अन्तर्गतका वस्तुको मूल्य निर्धारण गरिने छ।

वस्तु विनिमय प्रणाली योग्य वस्तु तथा देशहरू तोकिए बमोजिम हुने छन्।

४.३.६ भंसार विशेष सुविधा वा पुर्ण वा आंशिक भंसार सुविधा अथवा १% महशुल लगाई पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा वस्तुहरू :

(Vehicles, Equipemnts or goods imported under customs previledged faciltiy or full or partial duty facility or imported under 1% duy)

भंसार सुविधा (कुटनैतिक सुविधा) वा पुर्ण वा आंशिक भंसार महशुल सुविधा अथवा १% महशुल लगाई पैठारी गरिएका वस्तुहरू अथवा पछि फिर्ता लाने शर्तमा अभिलेख राखी वा बैंक जमानत पत्र जारी गरी अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका वस्तुहरूमा नियमानुसार भंसार महशुल लाग्नेछ। यस्तो भंसार महशुल निर्धारण गर्दा वस्तुको मूल्यमा वार्षिक १०% का दरले पाँच वर्ष सम्मको ह्रास कट्टी गरी आएको मूल्यमा निर्धारण गरिने छ। यो विधि उपहार अथवा दानको रूपमा प्राप्त गरिएका अथवा आयातकर्ताले नेपाल राज्य भित्र आफ्नो प्रयोगका लागि राखेका वस्तुमा समेत लागु हुन्छ। नियमित पैठारीका उस्तै वस्तुहरूको भन्दा मूल्यमा तात्वीक फरक परेको अवस्थामा देखि बाहेक यसरी मूल्य निर्धारण गर्दा पैठारीको समयमा विद्यमान विदेशी मुद्रामा निर्धारण गरिनेछ। प्रयोग गरी सकेका वस्तुको आयातको हकमा प्रयोग भएको अवधिलाई (पाँच वर्षभन्दा बढी नहुने) घटाई ह्रास कट्टीको सुविधा प्रदान गरिनेछ।

४.३.७ भंसार गोदामको सुविधा (Bonded Warehouse Facility)

देहायका वस्तुलाई भंसार गोदामको सुविधा प्रदान गरिनेछ :

- भारत तथा तेश्रो मुलुकहरूमा निकासी गरिने तयारी पोशाक।
- तेश्रो मुलुकहरूमा निकासी गरिने औद्योगिक मालसामान।
- उत्पादनको ८०% सम्म भारत निकासी गरिने, तयारी पोशाकदेखि बाहेकका वस्तुहरू।

यस्तो सुविधा प्राप्त उद्योगहरूले तिनका सामानहरू निकासी गर्दा प्रतीत पत्र मार्फत अथवा उपयुक्त बैंकिङ्ग च्यानल मार्फत कारोवार गर्नु पर्दछ। भंसार गोदाम सुविधा सम्बन्धि कागजात भंसार विभागले जारी गर्दछ।

४.३.८ कच्चा पदार्थ वा प्याकिङ्ग सामग्री बाहेकका सहायक कच्चा पदार्थलाई अभिलेख राखी वा सामान्य दरमा गणना गर्दा हुने भंसार महशुलमा २५% थप गर्दा हुन आउने रकमको ६ देखि १२ महिनासम्म म्याद राखी बैंक जमानत पत्रको आधारमा पैठारी गर्न अनुमति दिइनेछ।

४.३.९ माथि उल्लेखित बैंक जमानत पत्र उपरोक्त अनुसार पैठारी गरिएको कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी बनाइएका वस्तुको निकासी भएको ११ महिना भित्र देहायका कागजात पेश गरेमा फुकुवा गरिन्छः

- बैंक जमानत फुकुवा गर्नका लागि निवेदन ।
- वस्तु निकासी गरिएको प्रमाण ।
- विदेशी मुद्रा प्राप्त गरेको कुरा सम्बन्धित बैंकले प्रमाणित गरेको कागजात ।
- सम्बन्धित निकायले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ खपतको अनुपात ।

४.३.१० यसरी पैठारी गरिएको कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी उत्पादन गरिएका वस्तुको निकासीका लागि कम्तीमा २०% मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) हुन जरुरी हुन्छ ।

४.३.११ एघार महिनाभित्र बैंक जमानत फुकुवा गर्न निवेदन पेश नगरेमा लाग्ने सामान्य भंसार दरका अतिरिक्त थप २५% महशुल असुल गरिनेछ ।

४.३.१२ ड्युटी फ्री शपका लागि भंसार गोदाम मार्फत पैठारी गरिएका वस्तुमा लाग्ने महशुललाई नगद धरौटी वा बैंक जमानत सुविधा दिइनेछ । ड्युटी फ्री शप बाट सामान बिक्री भएको प्रमाण पेश गरे पछि भंसार कार्यालयको प्रमुखले शतप्रतिशत छुटको अनुमति तथा बैंक जमानत फुकुवा गर्न आदेश दिनेछ ।

४.३.१३ अन्तर्राष्ट्रिय उडान भित्रको ड्युटी फ्री शपका लागि वायुसेवाले आयात गर्ने सामग्री अथवा क्याटरिङ्ग सामग्रीलाई नगद धरौटी वा बैंक जमानत सुविधा प्रदान गरिनेछ । अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा सामान बिक्री भएको प्रमाण पेश गरेपछि भंसार कार्यालयको प्रमुखले शतप्रतिशत छुटको अनुमति तथा बैंक जमानत फुकुवा गर्न आदेश दिनेछ ।

४.३.१४ कपडा उद्योग संघको सिफारिसमा निर्यातजन्य तैयारी पोशाक उत्पादन गरी बेच्ने नेपाली कपडा उद्योगलाई कच्चा पदार्थ खरीद गर्न भंसार गोदाम सुविधा उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।

४.३.१५ भंसार गोदाम सुविधा प्राप्त उद्योगहरूलाई पुनः खरीद सम्झौता (Buy back Agreement) अन्तर्गत बैंक जमानत सुविधा प्रदान गरिने छ ।

४.३.१६ भंसार गोदाम सुविधा नभएका निकासीकर्ता
(Exporter without having Bonded Warehouse Facility)

भंसार गोदाम सुविधा नभएका तर प्रतीत पत्र अथवा उपयुक्त बैंकिङ्ग प्रकृया अथवा देशभित्र सामानको बिक्रीबाट आर्जित विदेशी मुद्रा मार्फत वस्तुको निकासीमा संलग्न उद्योगहरूलाई कच्चा पदार्थ अथवा सहायक कच्चा पदार्थ पैठारीमा लाग्ने आयात महशुलको विरुद्ध नगद धरौटी सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

४.३.१७ वस्तुको पुनः निकासी अथवा पुनः पैठारी (Goods re-export or re-import)

नेपालमा उत्पादन भई उपयुक्त भंसार प्रकृया मार्फत निकासी भएका वस्तुहरू क्रेताले अस्वीकार गरेर वा अन्य कुनै कारणले पुनः पैठारी गर्नु परेमा आर्थिक ऐन २०६१ को दफा १० को अनुसूची १ बमोजिम पैठारीमा लाग्ने भंसार महशुल भंसार कार्यालयको प्रमुखले मिन्हा गर्न सक्नेछ । यस्तो मिन्हाको जानकारी भंसार प्रमुखले तुरुन्त महानिर्देशकलाई दिनु पर्दछ । यसै गरी बैंक जमानत सुविधा मार्फत कच्चा पदार्थ वा सहायक कच्चा पदार्थको पैठारीको अनुमति पाएका यस्ता वस्तुको आयात महसुल असुल गरिनेछ ।

नेपाल सरकार तथा अन्य देशहरू बीचका द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सम्झौताका प्रावधानहरूमा जे उल्लेख भए पनि कुनै एक देशबाट पैठारी गरी ३ महिनाभित्र अर्को देशमा पुनः निकासी गर्ने वस्तुको

आयातलाई महशुल धरौटी राखी अनुमति दिइनेछ । पैठारीको समयमा प्रज्ञापनपत्रमा उल्लेख भएको खरीद मूल्यभन्दा बढी विदेशी मुद्रा आर्जन गरेको प्रमाण तथा बस्तु निकासी गरेको प्रमाण पेश गरेको एक महिनाभित्र धरौटी रकममा पैठारी महशुलको १०% कट्टा गरी फिर्ता गरिनेछ ।

कम गुणस्तर वा गुणस्तर मापदण्डभन्दा फरक वा आयातको उद्देश्य पूरा नगरेका वा अन्य कुनै कारणबाट गरिने बस्तुको पुनः निकासीमा कुनै भंसार महशुल लगाइने छैन । यसको लागि ६० दिनभित्र सोही प्रकारका बस्तु फिर्ता ल्याउने अथवा तिरेको विदेशी मुद्रा तोकिएको समयमा फिर्ता ल्याउने शर्तमा भंसार विभागबाट स्वीकृति लिनु पर्दछ ।

उद्योग विभागको सिफारिसमा प्रयोग गरिएका औद्योगिक प्लान्ट तथा मेशिनरीको पुनः निकासीलाई अनुमति दिन सकिनेछ ।

४.३.१८ सवारी साधनको आयातका लागि विशेष व्यवस्था

(Special Provision for Import of Vehicles)

रिकन्डीशन गरिएका, प्रयोग भएका अथवा नेपाल सवारी साधन प्रदुषण मापदण्ड २०५६ अन्तर्गत नपर्ने (एम्बुलेन्स तथा अग्नी नियन्त्रक बाहेकका) सवारी साधनको पैठारी निषेध गरिएको छ । यद्यपि कूटनैतिक नियोगका कर्मचारी वा सैनिक वा प्रहरी विभागका कर्मचारीले एक वर्ष वा सोभन्दा बढी समय विदेशमा नोकरी गरी स्वदेश फर्कदा उनीहरूले प्रयोग गरेको सवारी साधनहरू पैठारी गर्न वातावरण मन्त्रालयको सिफारिसमा अनुमति दिन सकिनेछ ।

CARNET व्यवस्था अन्तर्गत व्यक्तिगत प्रयोगका लागि पर्यटकहरूले भित्र्याएका सवारी साधनलाई ६ देखि १२ महिनाको समयवधिसम्म कुनै महशुल नलगाई रहन दिइनेछ । यदि यस्ता सवारी साधनहरू पर्यटकले अनुमति प्रदान गरेको अवधिभित्र फिर्ता नलगेमा स्वतः जफत गरिने छ ।

तोकिएको न्यूनतम भंसार महशुल लिएर तथा तोकिएको शर्तमा ट्रयाक्टर, सवारी साधन, पर्यटन सवारी तथा अन्य हुवानीका सवारी साधनको अस्थायी पैठारीको अनुमति दिइनेछ ।

४.३.१९ भंसार सहूलियत, पूर्ण वा आंशिक महशुल सहूलियत, अभिलेख वा बैंक जमानत सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा बस्तुहरू (Vehicles, equipments and goods imported under custom facility fully or partial duty facilities, import under records or bank guarantee facilities)

भंसार सहूलियत अथवा पूर्ण वा आंशिक महशुल सुविधा वा १% सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन वा अभिलेख अथवा बैंक जमानत सुविधा मार्फत् पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा सामानहरूको बिक्री गरिएमा वा उपहार प्रदान गरिएमा वा व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि उपयोग गरिएमा जम्मा लाग्ने महशुलमा ६०% छुट दिई असुल उपर गरिनेछ । यस्तो छुट पैठारी गरिएको ५ वर्षको अवधि पछाडिको कारोवारमा मात्र लागु हुनेछ । यस्तो सुविधा कुनै पनि कूटनीतिज्ञलाई निजको नेपालमा एक कार्यकालमा एक पटक मात्र प्रदान गरिनेछ ।

कुनै विशेष उद्देश्यका लागि सवारी साधन, इक्विपमेन्ट अथवा सामानहरूको अस्थायी पैठारीलाई तीन महिनाभित्र सोको पुनः निकासी गर्ने शर्तमा अभिलेख राखेर वा बैंक जमानतको आधारमा अनुमति दिइने छ । यदि यस्ता सामानहरू तीन महिनाभित्र पुनः निकासी नगरिएमा सरकारले अवधि थप गरेको वा लाग्ने महशुल भुक्तानी गरी बिक्री गरेको वा उपहार दिएको वा व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि उपयोग गरेको अवस्थामा बाहेक यस्ता बस्तु भंसार विभागले जफत गर्नेछ ।

नेपाल भित्र सञ्चालनमा रहेको परियोजनाको ठेकेदारको नाममा पैठारी गरिने सवारी साधन वा ढुवानी साधन वा प्लान्ट तथा मेशीनरी वा अन्य इक्विपमेन्टको हकमा भंसार महशुलको व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनेछ ।

- सरकारको निर्णय तथा सरकारसँगको सम्झौता अनुसार महशुलको आंशिक भुक्तानी वा अभिलेख राखेर वा लाग्ने महशुलको विरुद्धको बैंक जमानतका आधारमा ठेकेदारको नाममा सवारी साधन, इक्विपमेन्ट अथवा अन्य सामानहरु अस्थायी पैठारी गर्न अनुमति दिइनेछ ।
- पैठारी गर्दाको समयमा प्रज्ञापनपत्रमा नेपालमा रहने अवधि उल्लेख गर्नु पर्दछ । परियोजना अवधि थप भएमा नेपालमा रहने अवधिको म्यादसमेत थप गर्नु पर्दछ ।
- यस्ता सवारी साधन तथा अन्य ढुवानीका साधनहरुलाई दर्ताका समयमा एक छुट्टै परिचय (नम्बर) दिइन्छ । परियोजना अवधि समाप्त भएपछि यसको नवीकरण गरिने छैन ।
- तोकिएको महशुलको भुक्तानीबिना अन्य कुनै आयोजनालाई यस्ता पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा अन्य सामानहरु हस्तान्तरण गर्न सकिने छैन ।
- म्याद थप नगरिएको हकमा परियोजना सम्पन्न भएको तीन महिनाभित्र यस्ता पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट वा अन्य सामानहरु पुनः निकासी गर्नु पर्दछ ।
- यसो नगरिएमा वा उक्त सामानहरुको महशुल भुक्तानी नगरिएमा भंसार विभागले यस्ता सामान जफत गर्नेछ ।

४.४ जोखिमका क्षेत्रहरु तथा नियन्त्रणका उपायहरु (Risk Areas & Control Measures)

४.४.१ लेखापरीक्षकले परीक्षण गर्दा देहायका जोखिमहरु बारे विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :

जोखिम क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
पैठारी अथवा निकासी गरिएका वस्तुहरुको गलत वा भुठो विवरण दिन सक्ने सम्भावना ।	<p>यस्ता क्रियाकलापलाई देहायका व्यवस्थाले नियन्त्रण गर्नेछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ पैठारीकर्ता/निकासीकर्ताले प्रज्ञापनपत्रमा ठेगाना, स्थायी लेखा नम्बर, वस्तुको संख्या तथा मूल्य लगायतका विस्तृत विवरण उल्लेख गर्नु पर्दछ साथै बीजक तथा अन्य आवश्यक कागजातहरु पनि साथै पेश गर्नु पर्दछ । ■ ढुवानीकर्ताले समेत उसको नाम, ठेगाना, ढुवानीको साधन, सवारी साधनको नम्बर तथा ढुवानी गरिएका सामानको विवरण पेश गर्नु पर्दछ । ■ बीमा कागजातहरुले सामानको विस्तृत विवरण प्रदान गर्दछन् । ■ भंसार अधिकृत अथवा निरीक्षकले परीक्षण गरेपछि मात्र सामानहरुको पैठारी वा निकासीको अनुमति दिइन्छ ।
भारतसँगको खुला सीमाले तस्करीको सम्भावना बढाउँछ ।	यस्ता क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्न धेरै ठाउँमा भंसार चेकपोष्टको व्यवस्था गरिएको छ ।
विदेशी मुलुकबाट आएका यात्रुहरुले भंसार छल्ल सुन, चाँदी इत्यादि लुकाउन सक्छन् ।	भंसार निरीक्षकले शरीर तथा भारीको तलासी लिनेछन् ।

जोखिम क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
पैठारी गरिएका सामानहरु कुनै पनि व्यक्तिले कस्टम काउण्टर, वीमान वा भंसार क्षेत्रका अन्य कुनै स्थानमा वेवारिसे स्थितिमा छाड्न सक्दछन् ।	भंसार अधिकृतलाई वीमान तथा भंसार क्षेत्रका सम्पूर्ण स्थानमा निरीक्षण गर्ने अधिकार दिइन्छ ।
पैठारी गरिएका तथा निकासी गरिएका बस्तुहरु वर्षौंसम्म गोदाममा रहिरहन सक्छन् । जसले गर्दा भंसार राजस्वमा क्षति पुग्ने तथा सामान क्षति हुन सक्ने जोखिम सृजना हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ भंसार कार्यालयबाट ७ दिन भित्र सामानहरु उठाई नलगेमा डिमरेज लगाइनेछ । ■ यदि तोकिएको समयभित्र सामानहरु छुटाई नलगेमा भंसार अधिकृतले मालधनीलाई सामान उठाउने सूचना जारी गर्नेछ अथवा त्यस्ता सामानको लिलामीको आदेश दिनेछ ।
भंसार गोदामबाट सामान चोरी हुन वा हराउन सक्छ ।	सम्पूर्ण सामानको अभिलेख राख्नु पर्दछ तथा गोदामको उचित सुरक्षा व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
जफत गरिएका बस्तुहरुको तुरुन्त लिलाम नगरिएमा राजस्वमा क्षति पुग्न सक्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ नाशवान् बस्तुहरु तथा तुरुन्तै मूल्य घट्ने अन्य बस्तुहरुको तुरुन्त लिलाम गर्नु पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ । ■ अन्य बस्तुहरुको लिलामी गर्नु पूर्व ३० दिनको सूचना निकाल्नु पर्दछ ।
नेपालबाट पुनः निकासी गरिने शर्तमा भंसार छुटमा अस्थायी रूपमा आयात गरिएका सवारी साधनहरु तथा इक्विपमेन्ट बाट भंसार राजस्व प्राप्त नहुन सक्ने जोखिम रहन्छ ।	यदि यस्ता बस्तुहरुको बिक्री गरियो वा व्यक्तिगत प्रयोजनमा उपयोग गरियो भने भंसार महशुल तिर्नु पर्दछ अथवा सरकारले त्यस्ता बस्तु जफत गर्न सक्छ ।
भंसार कर्मचारी तथा पैठारीकर्ता वा निकासीकर्ताको मिलेमतोमा कम महशुल संकलन हुन सक्छ ।	राजस्व अनुसन्धान विभाग तथा राष्ट्रिय सतकता केन्द्रले भंसार कर्मचारीको आकस्मिक निरीक्षण गर्दछन् ।
भंसार कर्मचारीले महशुलको सही रकम बैकमा जम्मा नगर्न सक्छन् ।	राजस्व संकलनको समयमा नगदी रसिद जारी गरिन्छ । लेखा शाखाले प्रत्येक रसिदको उचित लेखांकन गर्नु पर्दछ । लेखा शाखाले संकलित राजस्व तुरुन्त बैकमा जम्मा भएको कुरा पनि सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
अति सौविध्यता प्राप्त देशमा उत्पादित बस्तुको पैठारीमा पैठारीकर्ताले भंसार छुट प्राप्त गर्नेछ तर अन्य केही मुलुकबाट पैठारी गरिएका बस्तुमा यो छुट हुने अवस्था रहन्छ ।	<p>यस्तो छुट देहायका अवस्थामा मात्र प्रदान गरिने छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ अति सौविध्यता प्राप्त देशबाट बस्तुको चलानी गरिएको हुनु पर्दछ । ■ अति सौविध्यता प्राप्त देशमा बस्तुको वीमा हुनु पर्दछ । ■ उत्पत्तिको प्रमाणपत्र (Certificate of Origin) प्रस्तुत भएको हुनु पर्दछ । ■ भुक्तानी प्रमाणपत्र पेश भएको हुनु पर्दछ ।
डि.आर.पी. प्रकृया अनुसार भएको पैठारीबाट मू.अ.कर असुल नभएको हुन सक्छ ।	भंसार बिन्दु (Custom Point) मा भारतमा भुक्तानी गरिएका भंसार महशुल तथा

	अन्तःशुल्क मात्र घटाउन पाइने व्यवस्था छ ।
बैंक जमानत/नगद जमानत अन्तर्गत न्यून वीजकीकरण गरी सामान पैठारी गर्न सकिन्छ ।	यसता घटनाहरूको पहिचान गर्न विभिन्न प्रकारका मूल्यांकन विधि अनुशरण गरिने छ ।
संख्या तथा गुणस्तरमा तल माथि गर्ने प्रयास गरिन सक्छ ।	भंसार अधिकृतबाट गरिने आकस्मिक भौतिक परीक्षणले यस्तो जोखिम घटाउन सक्छ ।
भंसार छुटाए पछिडिको कारोवारको लेखापरीक्षण नभएको हुन सक्छ ।	प्रत्येक प्रकारका भंसार कारोवारहरूको लागि विश्व व्यापार संगठन (WTO) को मापदण्ड अनुसारको सामान छुटाए पछिको लेखापरीक्षण गर्नु अनिवार्य हुन्छ ।
बस्तु विनिमय प्रणाली अन्तर्गत पैठारी गरिएका बस्तुको उपयुक्त तवरले मूल्य निर्धारण नभएको हुन सक्छ ।	छडके परीक्षणका आधारमा गरिने पुनरावलोकनले यस्तो जोखिम कम गर्दछ ।
निकासीकर्ताले निकासीको प्रमाण पेश नगर्न सक्छ ।	बैंक जमानत अथवा नगद धरौटी फुकुवा गर्नु भन्दा पहिले निकासीको प्रमाण पेश गर्न अनिवार्य हुन्छ ।
निषेधित बस्तुहरूको निकासी वा पैठारी हुन सक्छ ।	यस्तो जोखिम घटाउन भंसार अधिकृतले चेकपोष्टमा गर्ने आकस्मिक भौतिक परीक्षण उपयुक्त हुन सक्छ ।
तेकिएको शर्तहरू पालना नगर्ने गरी बस्तुको निकासी वा पैठारी गर्न दिइने व्यवस्था हुन सक्छ ।	बैंक जमानत वा नगद धरौटी फुकुवा गर्न यस्ता शर्तहरू पूरा भएको हुनु पर्दछ ।
निकासीकर्ता तथा पैठारीकर्ता बीच निकटको सम्बन्ध हुन सक्छ जसले गर्दा वीजकको मूल्यलाई असर पार्न सक्छ ।	कारोवार मूल्य निर्धारण गर्न भंसार अधिकृतलाई विभिन्न मूल्यांकन विधिहरू उपलब्ध छन् ।
बीजकमा निम्न खर्चहरू उल्लेख गरी कारोवार मूल्यमा समावेश गर्न सकिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> ■ किस्ता भुक्तानीको व्याज ■ ढुवानी, पैठारी पछि गरिने फिटिङ तथा निर्माण खर्च, कर तथा अन्य महशुल 	यस्ता खर्चहरू कारोवार मूल्यका अंश हुन सक्दैनन् ।

पैठारीका देहायका शर्तहरूका सम्बन्धमा आर्थिक अध्यादेशमा बेग्लै सूची राखिएको छ :

- पुर्ण वा आशिक भंसार सहूलियतका पैठारीहरू
- विशेष भंसार सहूलियत अथवा १% भंसार महशुल सुविधा अन्तर्गतका पैठारीहरू र
- १% महशुल लाग्ने पैठारीहरू ।

४.५ लेखापरीक्षणका चासोको विषयहरू (Matters of Audit Consideration)

४.५.१ लेखापरीक्षकले भंसार ऐन २०१९ तथा अन्य सम्बन्धित ऐन, नियमावली तथा विभागीय मार्गदर्शनहरूको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गरी देहायका कुराहरू निर्धारण गर्दछ :

प्रज्ञापनपत्र (Declaration Form)

लेखापरीक्षकले प्रज्ञापनपत्रको गहिरो अध्ययन/पुनरावलोकन गरी देहायका कुराहरू भएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ :

- मालधनीले सामानको विवरण सही उल्लेख गरेको ।

- सम्बन्धित वर्षको आर्थिक ऐन अनुसार अथवा वीजकमा उल्लेखित विक्री मूल्य अनुसारको सबैभन्दा उच्च मूल्यमा भंसार महशुल संकलन गरिएको ।
- सामानको ढुवानी खर्च, वीमा तथा अन्य सम्बन्धित खर्चलाई पुष्टि गर्ने कागजातहरू भएको तथा यस्ता खर्चलाई महशुल निर्धारणमा समावेश गरिएको ।
- प्रज्ञापनपत्रमा उल्लेखित वस्तुको विवरण वीजकमा उल्लेखित वस्तुको विवरणसँग मेल खाएको ।
- महशुलको दर तथा गणितीय गणना सही भएको ।
- प्रज्ञापनपत्रमा सही हार्मोनाइज्ड कोड उल्लेख भएको ।
- उस्तै प्रकृतिका सामानहरूबाट उति नै भंसार महशुल असुल गरेको ।
- आर्थिक ऐनद्वारा लगाइएका भंसार महशुल, समीकार महसुल (काउन्टरभेलिङ्ग ड्युटी), मू.अ.कर, स्थानीय विकास शुल्क, कृषि सुधार शुल्क, विशेष शुल्क आदि जस्ता विभिन्न प्रकारका राजस्वहरू असुल गरिएको ।
- वस्तुको पैठारी तथा निकासी गर्दा प्रज्ञापनपत्रसँग वीजक, शिपिङ्ग कागजात, प्याकिङ्ग लिफ्ट, वीमा, उत्पत्तिको प्रमाणपत्र, प्रतीत पत्र, ढुवानीकर्ताको वीजक इत्यादि जस्ता पुष्टि गर्ने कागजात संलग्न भएको ।
- अधिकार प्राप्त भंसार अधिकारीले प्रज्ञापनपत्रको परीक्षण तथा प्रमाणित गरेको ।
- वस्तुको निकासी/पैठारीमा अनियमितता गर्नेलाई कानूनद्वारा दण्डित गरेको ।

अन्य विषयहरू

- सीमाबाट देश भित्र तस्करी गर्दा समातेर जफत गरिएका वस्तुको पर्याप्त अभिलेख राखिएको कुराको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ । यस्ता अभिलेखले जफत गरिएको आधार तथा प्रकृया जस्तै सूचना दिने व्यक्ति, सीमा प्रहरी आदि प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।
- यदि कुनै यात्रीले आफूसँग ल्याएका सामानहरूको जानकारी नदिई गल्ती गरेकोमा दोषी पाइएमा त्यस्ता व्यक्तिलाई भंसार कर्मचारीको प्रयासमा अथवा INTERPOL ले दिएको सूचनाको आधारमा पक्राउ गरे नगरेको कुराको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ ।
- भंसार गोदाममा तल उल्लेख गरिएको अवस्थाका वस्तुहरू भए नभएको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ र यदि यस्तो वस्तु पाइएमा भंसार अधिकृतले के कारवाही गरेको छ सो समेत लेखापरीक्षकले जाँच गर्नु पर्दछ :
 - पैठारी तथा निकासीका लागि निषेधित वस्तुहरू,
 - बन्दरगाहमा कम (Short) भएका सामानहरू,
 - मालधनीले भंसार महशुल नतिरेका तथा भंसारबाट नछुटाएका वस्तुहरू
 - विभागीय मूल्यांकन निर्धारण भैनसकेका वस्तुहरू अथवा भंसार कोड नम्बर निश्चित गरी नसकिएका वस्तुहरू,
 - भंसार अधिकृतले थप अनुसन्धानका लागि राखेका वस्तुहरू
 - अदालतको विचारधीन रहेका वस्तुहरू, र
 - जफत गरिएका तर लिलाम नगरिएका वस्तुहरू ।
- भंसार नियमावली अनुसार केही अपवाद बाहेकका भंसार गोदाममा भएको वस्तुको क्षति वा नोक्सानीका लागि सरकार जवाफदेही हुनेछ । लेखापरीक्षकले सरकार जवाफदेही हुन नपर्ने क्षति वा नोक्सानीका घटनाहरूको टिपोट बनाउनु पर्दछ ।

- मालधनीलाई सामान उठाउन सूचना जारी गर्दा समेत भंसारबाट नछुटेका सामानहरु जफत गर्ने प्रष्ट प्रावधान छैन । लेखापरीक्षकले धेरै वर्षदेखि गोदाममा थन्किएर बसेका बस्तुहरुको निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- कार्यालयले जफत गरेका सामानहरुका सन्दर्भमा देहाय बमोजिमका कारवाही शुरु गरे नगरेको कुरा लेखापरीक्षकले सुनिश्चित गर्नु पर्दछ :
 - भंसार नियमावली अनुसार सड्ने वा गल्ने नाशवान सामानहरु तथा घरपालुवा जनावर र पशुपंक्षी जफत गरेको २४ घण्टाभित्र लिलाम गरेको हुनु पर्दछ ; र
 - अनाशवान बस्तुहरुको लिलाम बिक्री गरी सक्नु पर्ने अवधि सम्बन्धमा भंसार नियमावलीमा उल्लेख नभएता पनि लेखापरीक्षकले यस्ता बस्तुहरु वर्षौंसम्म लिलाम नगरी राखिएको कुराको परीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- अस्थायी आयात गरिएका सवारी साधन, मेशिनरी तथा इक्विपमेन्ट आदिका हकमा लेखापरीक्षकले देहायका कुराको निरीक्षण गर्नु पर्दछ :
 - यस्ता सामानहरु बिक्री गर्दा, उपहार दिंदा वा व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि उपयोग गर्दा भंसार महशुल असुल गरे नगरेको ; र
 - परियोजना अवधि समाप्त भैसके पछि पनि नेपालबाट फिर्ता नलगिएका सवारी साधनहरु जफत गरे नगरेको ।
- भंसार अधिकृतले पैठारी वा निकासी गरिएका बस्तुको कम मूल्य निर्धारण गरेको कुरा राजस्व अनुसन्धान विभाग वा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले पत्ता लगाएका घटनाहरूसग सम्बन्धित प्रज्ञापनपत्रहरुको लेखापरीक्षकले परीक्षण गर्नु पर्दछ ।
 - भंसार राजस्व संचितकोषमा जम्मा भएको सुनिश्चित गर्नुका अतिरिक्त देहायका विषयलाई समेत उचित ध्यान दिनु पर्दछ :
 - प्रज्ञापन पत्र, नगदी रसिद, अभिलेख र बैंक भौचरमा उल्लेखित रकम एक आपसमा मिले नमिलेको जाँच गर्नु पर्दछ ;
 - यदि कार्यालयमा कम्प्युटर प्रोसेसिङको प्रयोग गरिएको छ भने लेखापरीक्षकले कम्प्युटरमा भएको तथा बैंक भौचरमा भएको रकम मिल्छ कि मिल्दैन जाँच गर्नु पर्दछ ; र
 - नगदी रसिदको सिरियल नम्बर पहिले नै छापिएको र क्रमशः प्रयोग गरिएको कुराको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकहरुबाट पैठारी गरिएका बस्तुहरुमा उपयुक्त छुट दिएको सुनिश्चित गर्न देहायका विषयहरुको परीक्षण गर्नु पर्दछ :
 - सामानहरु वास्तवमै अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकबाट जहाजमा लादिएको प्रमाणित गर्ने शिपिङ डकुमेन्ट भए नभएको ;
 - अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकमा बस्तुहरुको बीमा गरिएको ; र
 - अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकको बैंक मार्फत बस्तुको भुक्तानी गरिएको ।
- डि.आर.पी. व्यवस्था अन्तर्गत पैठारी गरिएका बस्तुहरु भारतमा नै बिक्री नगरिएको कुराको परीक्षण गर्न देहायका विषयमा ध्यान दिनु पर्दछ :
 - भारतीय भंसार कार्यालयबाट आवश्यक कागजात प्राप्त भएको तथा डि.आर.पी. व्यवस्था अन्तर्गत पैठारी गरिएका बस्तुको भंसार महशुल संकलन नभएको अभिलेखबाट देखिएमा महशुल संकलन गर्ने व्यवस्था भए नभएको ;

- भारतीय भंसार कार्यालयले डि.आर.पी. फारममा रातो मसिले सिरियल नम्बर प्रयोग गर्दछ । लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षणका क्रममा यस्तो नम्बर क्रमै सगं प्रयोग भए नभएको परीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- भारतीय भंसार कार्यालयले नेपाल सरकारलाई डि.आर.पी. फारम उपलब्ध नगराएसम्म भारतबाट अन्तःशुल्क फिर्ता लिन सम्भव हुँदैन । यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारले भारतीय सरकारसँग कुनै वार्ता शुरु गरेको वा नगरेको जानकारी लेखापरीक्षकसँग हुनु पर्दछ ।
- आर्थिक ऐन अनुसार समीकारक (काउन्टरभेलिङ्ग) महशुल असुल गरे नगरेको कुराको मूल्यांकन लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ ।
- बैंक जमानत वा नगद धरौटी अन्तर्गत अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका सामानहरु पैठारी गरिएको समयबाट तीन महिना वा थप अवधि भित्र फिर्ता गरिसक्नु पर्दछ अन्यथा ती सामानहरु जफत गरिनेछ ।
- भंसार कार्यालयले भंसार सहूलियत/सुविधा, जस्तै :- महशुलको पुर्ण वा आंशिक छुट, १% महशुल सुविधा अथवा बैंक जमानत वा नगद धरौटीमा फिर्ता गर्ने शर्तमा पैठारी गरिएका वस्तुको अभिलेख राख्नु पर्दछ । साथै कार्यालय सँग जाँच गर्ने तथा यस्ता वस्तुको विक्री, प्रयोग, उपहार आदि भएको अवस्थामा महशुल असुल्ने संयन्त्र रहको हुनु पर्दछ । यसका लागि भंसार मूल्य निर्धारण गर्दा पाँच वर्ष सम्म प्रति वर्ष १०% का दरले ह्रास कट्टी गरिन्छ ।
- भंसार कार्यालयले भंसार महशुल बिना एक वर्षमा ६ महिनाको अवधिको लागि पर्यटकहरुले भित्र्याएको सवारी साधनहरुको उचित अभिलेख राख्नुपर्दछ । उचित कारण भएकोमा बाहेक यस्ता सवारी साधनहरु ६ महिनाको स्वीकृत अवधि भित्र फिर्ता अथवा पुनः निकासी नगरिएमा जफत गरिनेछ ।
- नेपाल सरकारको सहमतिमा परियोजनाले अस्थायी रूपमा अभिलेख राखी, आंशिक महशुल तिरेर वा बैंक जमानत सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरेका सामानहरु तीन महिना भित्र फिर्ता लैजानु पर्दछ । म्याद थप गरिएको अवस्थामा बाहेक यी वस्तुहरु जफत गरिनेछ । साथै लाग्ने भंसार महशुलको भुक्तानी नगरी यस्ता पैठारी गरिएका वस्तुहरु स्वीकृत वेगर एक परियोजनाबाट अर्को परियोजनामा हस्तान्तरण गरिने छैन ।

४.६ सान्दर्भिक ऐन तथा नियमहरु (Relevant Laws and Regulations)

भंसार लेखापरीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरु सान्दर्भिक छन् । लेखापरीक्षकसँग यिनको विस्तृत जानकारी हुनु आवश्यक छ :

- भंसार ऐन, १०१९ ;
- भंसार नियमावली ;
- आर्थिक ऐन ;
- भंसार विभागले समय समयमा जारी गरेका सूचना तथा परिपत्रहरु ;
- वाणिज्य विभागले जारी गरेका अन्य परिपत्रहरु ;
- GATT ;
- विश्व व्यापार संगठन (WTO) ;
- SAFTA ;
- निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐन २०१३ ; र
- अन्य सान्दर्भिक कागजातहरु ।

४.७ लेखापरीक्षण कार्यक्रम / जाँच तालिका (Audit Program / Checklist)

अनुसूची - ५ मा विस्तृत जाँच तालिका दिइएको छ । लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा जोखिम मूल्यांकनका आधारमा समय समयमा यसलाई परिमार्जन गरिने छ ।

परिच्छेद ५ अन्तःशुल्क

५.१ परिचय

५.१.१ उत्पादन गरेका अथवा नेपालभित्र पैठारी गरेका सामानहरूको आधारमा उत्पादकलाई अन्तःशुल्क लगाइन्छ। अन्तःशुल्क ऐन २०५८ ले नेपालमा उत्पादित तथा नेपालमा पैठारी गरिएका सामानमा अन्तःशुल्क लाग्ने व्यवस्था गरेको छ। अन्तःशुल्क राजस्व अन्तर्गत लाइसेन्स दस्तुर, नवीकरण दस्तुर, शुल्क, जरिवाना तथा लिलामीबाट असूल गरिएको रकम समेत पर्दछन्।

अन्तःशुल्कको असर जनसंख्याको सानो क्षेत्रमा रहन्छ। ठूलो बिक्री परिमाण, थोरै उत्पादकहरू, सिमित उपभोक्ता, अलचिलो माँग, निकट प्रतिस्थापनका वस्तुहरूको अभाव नै देशको अन्तःशुल्क व्यवस्थाका आधारभूत आकर्षण हुन्। सामान्य प्रशासनिक प्रयासले कर छल्ने अवसरलाई सीमित गर्दछ। नकारात्मक बाह्यता (Negative Externalities) उत्पन्न गर्ने वा अवांछीत ठानिएका उपभोगलाई नियन्त्रण गर्न अन्तःशुल्क उपयोगी साधन हो।

५.१.२ अन्तःशुल्क नियन्त्रण (Controlling Excise)

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ एवं तथा अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ तथा मदिरा नियमावली २०३३ हरूले अन्तःशुल्क नियमन तथा निर्धारण गर्दछन्। सरकारले कानूनी व्यवस्था गरे अनुसार अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादनदेखि बिक्रीको चरणसम्म निकट सुपरिवेक्षण तथा नियन्त्रण गर्दछ। अन्तःशुल्क लाग्ने सम्पूर्ण वस्तुहरूको लागि अनुमतिपत्र आवश्यक हुन्छ जुन विभाग र स्थानीय कार्यालयहरूले प्रदान गर्दछन्। अन्तःशुल्क लगाइएका वस्तुको मात्र बिक्रीलाई सुनिश्चित गर्न अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरूमा सोको छाप लगाएर मात्र बिक्री गरिन्छ। राजस्व तथा नकारात्मक बाह्यताको आधारमा उच्च महत्वका मदिराजन्य पेय तथा चुरोटको सन्दर्भमा विशेष व्यवस्था गरिएको छ। यिनीहरूको उत्पादनको शुरु चरणदेखि बिक्रीको अन्तिम चरणसम्म भौतिक नियन्त्रण तथा सुपरिवेक्षण गरिन्छ।

उत्पादन र बिक्रीमा नियन्त्रण कायम राख्न कारखाना स्थलमा नै अन्तःशुल्क कर्मचारी राखिन्छन्। यसरी परिचालित कर्मचारीहरू उत्पादनको नियन्त्रण, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनमा जवाफदेही रहनेछन्। कम महत्व र जोखिमका क्षेत्रहरू जस्तै सिमेन्ट, हल्का पेय पदार्थ तथा केही प्लाष्टिकजन्य उत्पादनहरूका हकमा तिनीहरूलाई स्वीकृत स्वचालित प्रकृयाद्वारा उत्पादन भएको परिमाण नियमित गरिन्छ।

तोकिएकोनिकासीमा अन्तःशुल्क छुट हुन्छ।

५.१.३ अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्था (Licensing System)

अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थहरू उत्पादन, निकासी, बिक्री वा भण्डारण गर्न इच्छुक व्यक्तिले आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट अनुमति पत्र प्राप्त गर्नु पर्दछ। अनुमति पत्र प्रत्येक वर्ष नवीकरण गर्नु पर्दछ। तोकिएको दस्तुर तिरी अवाधि समाप्त भएको एक महिना भित्र तथा लाग्ने दस्तुरको १०% जरिवाना सहित तिरेर दुइ महिना भित्र अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न सकिने छ। यदि दुइ महिनाभित्रमा पनि नवीकरण नभएमा यो स्वतः खारेज हुनेछ।

अनुमति पत्र सबैले देख्ने गरि राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ।

अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिले आन्तरिक राजस्व कार्यालय समक्ष ऐनमा तोकिएको म्यादभित्र तोकिएको ढाँचामा अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको विवरण पेश गर्नु पर्दछ।

५.१.४ शुल्क कट्टी/दावी (Credit/Claim)

मदिरा/बियर उत्पादनकर्ताले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको अन्तःशुल्कको क्रेडिट दावी गर्न सक्नेछन्।

अन्तःशुल्क अधिकारीले गरेको निर्णय करदातालाई स्वीकार्य नभएको अवस्थामा आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकिय पुनरावलोकनका लागि आवेदन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो निर्णय प्राप्त गरेको ३५ दिनभित्र करदाताले पुनरावेदन गर्नु पर्दछ । विभागको निर्णयमा चित्त नबुझेमा करदाता राजस्व न्यायधिकरण समक्ष जान सक्नेछ ।

५.१.५ अवज्ञा (Offences)

अन्तःशुल्क ऐनको अवज्ञा गर्नेलाई दण्डित गरिने कानूनी व्यवस्था छ । सामान्यतया देहायका कुरालाई अवज्ञा मानिनेछ :

- अनुमति पत्र बेगर अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थ उत्पादन गर्ने, बिक्री गर्ने र भंडारण गर्ने वा सेवा प्रदान गर्ने ।
- अन्तःशुल्क दायित्व सम्बन्धमा भुठा सूचना र कागजात पेश गर्ने ।
- अन्तःशुल्क दायित्वलाई वास्तविक भन्दा कम देखाउने ।

५.२ उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्र (Objective & Scope)

५.२.१ लेखापरीक्षकलाई देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउनु यस मार्गदर्शनको उद्देश्य हो ।

- ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार नेपाल राज्यमा उत्पादन भएका तथा पैठारी गरिएका वस्तुहरुबाट अन्तःशुल्क असूल गरिएको ।
- सरलता, दक्षता र एकरूपताका आधारमा अन्तःशुल्कको पुनरावलोकन गर्नु तथा चुहावट र अस्पष्टता हटाउनु ।

५.३ विवरण पेश गर्ने तथा शुल्क संकलन गर्ने व्यवस्था

(Systems of Submitting Returns and collecting Duty)

५.३.१ अन्तःशुल्क संकलन (Excise Duty Collection)

अन्तःशुल्क ऐनले तोकेको दरमा तथा आर्थिक ऐनले प्रत्येक वर्ष गर्ने संशोधन अनुसार अन्तःशुल्क लगाइन्छ । कारखानाबाट बिक्रीको लागि वस्तुको चलान गरिएको समयमा अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ ।

तोकिएका वस्तुहरुका हकमा वास्तविक बिक्रीको रकम जे सुकै भएता पनि अन्तःशुल्क अधिकृतले गणना गरी अनुमानित वार्षिक अन्तःशुल्क रकम जम्मा गर्न लगाउन सक्नेछ ।

सेवाको हकमा वीजक जारी भएको बखत अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ ।

पैठारीको हकमा भंसार प्रयोजनका लागि पैठारी मानिएको बखत असुल गरिन्छ ।

अन्तःशुल्क लाग्ने सम्पूर्ण वस्तुहरुको बिक्री वितरण वा ओसार-पसार गर्न गोदामबाट निकाल्दा अन्तःशुल्क अधिकारीको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ । यस्ता क्रियाकलापको अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

उत्पादनको स्वयं चलान गर्ने अनुमतिको लागि मदिरा तथा चुरोट बाहेकका अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुका उत्पादकहरुले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा निवेदन गर्न सक्नेछन् । अनुमति प्राप्त भएपछि यस्ता स्वयम् चलान गर्ने संस्थाले उत्पादनको परिमाण र मूल्य उल्लेख भएको दैनिक अभिलेख राख्ने छन् । अन्तःशुल्क कर्मचारीले परीक्षणका लागि मागेको बखत यो अभिलेख प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यस्ता स्वयम् चलान गर्ने संस्थाले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा मासिक विवरण पठाउनु पर्दछ ।

५.३.२ अन्तःशुल्क संकलनका लागि मूल्य निर्धारण (Determination of Price for Collecting Excise Duty)

उत्पादनको हकमा उत्पादकले तोकेको कारखाना मूल्य अथवा उत्पादन लागतको आधारमा विभागले निर्धारण गरेको मूल्य, पैठारीको हकमा भंसार महशुलको प्रयोजनको लागि निर्धारित मूल्यमा भंसार महशुल जोड्दा हुन आउने रकममा तोकिएको दरमा अन्तःशुल्क वा समीकारक महसुल लाग्नेछ ।

सेवाको हकमा बीजक जारी भए अनुसार ।

५.४ जोखिमका क्षेत्रहरु तथा नियन्त्रणका उपायहरु (Risk Areas and Control Measures)

५.४.१ लेखापरीक्षणको क्रममा लेखापरीक्षकले देहायका जोखिमका क्षेत्रहरुमा ध्यान दिनु पर्छ :

जोखिमका क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
कारखानाधनीले गोदामबाट लिएका सामानको परिमाण, गुणस्तर अथवा मूल्यको गलत विवरण दिन सक्छ जसले गर्दा भुक्तानी गर्नु पर्ने अन्तःशुल्कको रकम समेत कम हुन सक्छ ।	अन्तःशुल्क अधिकृतको उपस्थितिमा मात्र गोदामबाट सामानहरु निकालिन्छ र उसले माँग फारमको यथार्थ रुजु गर्दछ । यस्ता सामानहरु अन्तःशुल्क अधिकारीले आफ्नो नियन्त्रणमा लिन सक्छन् ।
कारखानाधनीले अन्तःशुल्क छुट हुने शर्तमा आवश्यकता भन्दा बढी कच्चा पदार्थ खरीद गर्न सक्छ र बढी भएको परिमाणलाई महशुल नतिरी बेचन सक्छ ।	उद्योग विभागको सिफारिसमा वाणिज्य विभागले अनुमति पत्र (license) जारी गर्दछ । यही समयमा प्लान्टको क्षमता निर्धारण गरिन्छ । पछि खरीद लाई प्लान्टको क्षमता सँग वार्षिक रुपमा ढाँजेर रुजु गरिन्छ ।
कारखानाधनीले तयारी मालको तुलनामा कच्चा पदार्थको खपत अधिक देखाउन सक्छ ।	स्थापित मान्यता भन्दा बढी कच्चा पदार्थको खपतलाई उत्पादनमा प्रयोग भए सरह मानी अतिरिक्त अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ ।
अनुमति पत्र बिना मदिरा, चुरोट वा अवैध औषधीको उत्पादन गरिन सकिन्छ ।	अन्तःशुल्क अधिकारीले नियमित परीक्षण गर्ने छन् भने राजस्व अनुसन्धान विभागले छड्के परीक्षण गर्ने गर्दछ ।
कारखानाधनी र अन्तःशुल्कको आवासीय स्थायी कर्मचारी बीचको मिलेमतोमा तिर्नु पर्ने अन्तःशुल्क कम हुन सक्छ ।	प्रत्येक मिल तथा कारखानाको वार्षिक स्वतन्त्र निरीक्षण गरिनुपर्ने व्यवस्था छ ।
परम्परागत दरमा आधारीत भइ न्यून मूल्यमा अन्तःशुल्क लगाइएको हुन सक्छ ।	अन्तःशुल्क एक्स फ्याक्ट्री मूल्यमा लगाइन्छ ।
मदिरा उत्पादकहरुले वास्तविक भन्दा बढी जर्ती (wastage) अथवा क्षति देखाउन सक्छन् ।	स्थापित मान्यताभन्दा बढी मात्रामा भएको क्षति वा जर्ती लाई मदिरा उत्पादनमा प्रयोग भए सरह मानी अतिरिक्त अन्तःशुल्क असुल गरिनु पर्दछ ।

५.५ लेखापरीक्षण चासोका विषयबस्तुहरु (Matters of Audit Consideration)

अन्तःशुल्क ऐन २०५८ तथा अन्य सम्बन्धित ऐन, नियम, कानून तथा परिपत्रहरुको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गर्नुका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरुमा विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :

- अन्तःशुल्क ऐनको अनुसूचीमा उल्लेखित दर बमोजिम अन्तःशुल्क लगाइएको ।
- अन्तःशुल्क लाग्ने संस्थाहरु जस्तै अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तु उत्पादन गर्ने कारखाना, पैठारीकर्ता, होटल, रेष्टुराँ तथा मदिरा बेच्ने पसल आदिको अन्तःशुल्क कार्यालयले अभिलेख राखेको ।
- बिक्री भएका बस्तुको मूल्य एक्स फ्याक्ट्री मूल्यमा गणना गरिएको :
 - सामानको माग फारममा उल्लेख भएको परिमाण र गुणस्तरको आधारमा तिर्नु पर्ने अन्तःशुल्क ठीक सँग गणना गरिएको ।
 - विदेशी मुद्रा प्राप्तिको आधारमा अन्तःशुल्क छुटमा बिक्री भएका सामानहरुको पर्याप्त कागजातहरु राखेको ।

- कारखानाको उत्पादन क्षमताको अनुपातमा अन्तःशुल्क छुट हुने वस्तुहरु आवश्यकता भन्दा बढी खरीद गरे नगरेको ।
- विभागद्वारा स्थापित उत्पादन-खपत अनुपात (Inupt - Output Ratio) भन्दा बढी कच्चा पदार्थ खपत भए नभएको र :
 - स्थापित मापदण्ड नभएको खण्डमा जर्ती (wastage) निर्धारण गर्न अन्तःशुल्क विभागले अपनाएका विधिहरु पर्याप्त भएको ;
 - स्वीकृत अनुपात भन्दा बढी अनुपातमा कच्चा पदार्थ खपत भएको अवस्थामा सब भन्दा उच्च अन्तःशुल्क दर लगाइएको ; र
 - कारखानाबाट उत्पादीत बाइप्रोडक्ट लाई के गरियो भन्ने कुराको सोधपुछ ।
- जफत गरिएका तथा नियन्त्रणमा लिएका अवैध औषधीहरुको बारेमा ती औषधी नियन्त्रणमा लिएको तरीका तथा तिन लाई तह लगाएको तरीका जस्तै:- लिलाम गरेको, नष्ट गरेको, उपयुक्त निकायलाई दिइएको अथवा अझै रहि रहेको भए किन ? जस्ता कुराहरुको विस्तृत विवरणको अभिलेख राखेको ।
- अन्तःशुल्क कार्यालयले अन्तःशुल्क बक्यौता राख्नेको नाम, वर्ष तथा रकम उल्लेख गरी अभिलेख राखेको
- कारखानाको मौज्जातहरु निरीक्षण गरिएको तथा आन्तरिक राजस्व विभागका कर्मचारीहरुले प्रतिवेदन पेश गरेको ।
- अन्तःशुल्क प्रयोजनका लागि वस्तुको मूल्य गणना गर्दा सही सूत्रको प्रयोग गरिएको । लागतमा उत्पादन लागतका अतिरिक्त नाफा समावेश गरिएको हुनु पर्दछ, अन्तःशुल्क तथा कर समावेश हुँदैन ।
- अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको पैठारीको भंसार बिन्दुमा (Cusotm Point) अभिलेख राखिएको जसमा अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिको नाम, सामानको परिमाण तथा परल मूल्य उल्लेख भएको हुनु पर्दछ ।
- उत्पादनको अवस्थामा नै अन्तःशुल्क असुल गरिने वस्तुका हकमा अन्तःशुल्क अधिकारीले वर्ष भरिको अनुमानित अन्तःशुल्क बराबरको रकम अग्रिम रुपमा जम्मा गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।
- प्रतीत पत्र मार्फत पैठारी गरिने वस्तुहरुको परिमाण, मूल्य, हार्मोनाइण्ड कोडहरुको विवरण पैठारीकर्ताले अन्तःशुल्क कार्यालयलाई दिनु पर्दछ ।
- बिडी उत्पादनकर्ताले उत्पादन तथा बिक्रीका लागि अन्तःशुल्क कार्यालयबाट खरिद गरिएको बैण्ड रोल (Band Roll) प्रयोग गरेको तथा सोको अभिलेख राखिएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- मदिरा उत्पादन प्लान्टको मौज्जात अन्तःशुल्क अधिकृतले कम्तीमा वर्षको एक पटक परीक्षण गर्नु पर्दछ । वाष्पीकरण (Evaporation) वा चुहावटका (Leakage) कारणले गर्दा स्टकमा भएको कमी अन्तःशुल्क अधिकारीले प्रमाणित गरी अन्तःशुल्क मिनाहाका लागि अन्तःशुल्क कार्यालयले विभागमा पेश गर्नु पर्दछ ।
- भुक्तानी नगरिएको अन्तःशुल्कमा ०.५% प्रतिदिन बराबरको विलम्ब शुल्क लगाई असुल गरिएको हुनु पर्दछ ।
- अनुमति पत्र खारेज गरिएको कारखानाको गोदाममा रहेको मौज्जातलाई तिर्न बाँकी अन्तःशुल्क तिरी विभागको स्वीकृतिमा बेच्न सकिनेछ । यदि तिर्न बाँकी शुल्क नतिरेमा, विभागले सामान लिलाम गरि बक्यौता रकम असूल गर्न सक्नेछ । लिलामीबाट प्राप्त बढी रकम मालधनीलाई फिर्ता गरिनेछ ।

- अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ बमोजिम कच्चा पदार्थ तथा तयारी मालको अभिलेख राखिएको तथा अन्तःशुल्क अधिकारीले प्रमाणित गरेको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- मदिरा उत्पादनको अनुमतिपत्र पाएका व्यक्तिले देहायका कार्यविधिहरू अपनाउनु पर्दछ :
 - स्वीकृत प्लान्टबाट उत्पादित स्पिरिटबाट मात्र अल्कोहल ब्लेन्डिङ्ग (मदिरा मिश्रण) उत्पादन गर्नु पर्दछ ।
 - स्पिरिट, खूदो जस्ता कच्चा पदार्थको मौज्जातको संरक्षणमा उत्पादकले उचित ध्यान दिनु पर्दछ । हेलचेन्ट्र्याईबाट हुने कच्चा पदार्थको क्षति परिमाणलाई मदिरा उत्पादनमा उपयोग गरिएको सरह मानी अतिरिक्त अन्तःशुल्क असुल गरिनेछ ।
 - उत्पादन गरिएको प्रत्येक बोतल मदिरामा ब्याच नम्बर, सिरियल नम्बर, उत्पादकको नाम तथा मदिराको यु.पी. उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
 - विभागले तोके बमोजिम डिष्टीलरी तथा ब्रुअरीमा निरीक्षण रजिष्टर राख्नु पर्दछ । अन्तःशुल्क अधिकृत अथवा निजले तोकेको व्यक्तिले निरीक्षण मिति तथा उत्पादन प्रकृत्यामा देखिएका कमजोरीहरू सो रजिष्टरमा भर्नु पर्दछ ।
 - कच्चा पदार्थ खपत तथा फलेभरको फर्मेन्टेशनमा पानीको प्रतिशत तथा यस्तो फलेभरको मात्राको अभिलेख राख्नु पर्दछ र यसको जानकारी डिष्टीलेशन गर्नु पूर्व अन्तःशुल्क अधिकारीलाई दिनु पर्दछ ।
 - अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची १० बमोजिम डिष्टील गरिएको मदिराको परिमाण तथा यु.पी.एस., र अनुसूची ११ बमोजिम बिक्रि गरिएको मदिरा र सोमा लाग्ने अन्तःशुल्क देखिने गरि अभिलेख राख्नु पर्दछ ।
 - मदिरा उत्पादनमा प्रयोग भएका अन्न तथा फलफुलको अभिलेख अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले तोकेको व्यक्तिबाट प्रमाणित गरि राख्नु पर्दछ ।
 - प्रति १०० किलो खुदोबाट १९ लिटर ENA अथवा २० लिटर ६५ OP को प्रशोधित स्पिरिट उत्पादन गरिनु पर्दछ । सो भन्दा कम उत्पादन भएमा विभागको स्वीकृति लिनु पर्दछ ।
 - कुनै कारणबाट उद्योग बन्द गर्नु परेमा विभागलाई ३ दिनको पूर्व सूचना दिनु पर्दछ ।
- चुरोट उत्पादनको लागि अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले देहायका कार्यविधि अपनाउनु पर्दछ :
 - अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को अनुसूची ५ बमोजिम चुरोट उत्पादनमा प्रयोग हुने स्वदेशी तथा पैठारी गरिएको सुर्तीको अभिलेख राखी कारखानामा कार्यरत अन्तःशुल्क कर्मचारीबाट प्रमाणित गराई राख्नु पर्दछ ।
 - चुरोट र उत्पादनमा प्रयोग भएको सुर्तीको मौज्जात तथा चुरोट बिक्रीको अभिलेख अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को अनुसूची ६ बमोजिम राख्नु पर्दछ ।
 - विभिन्न प्रकारको चुरोट बनाउनमा स्वदेशी वा विदेशी सुर्तीको के कति अनुपातमा प्रयोग गरिने हो, त्यसको स्वीकृति विभागबाट लिई राख्नु पर्दछ । तयार भएको बिक्री योग्य चुरोटलाई राम्ररी बडामा हाली प्याकिङ्ग गर्नु पर्दछ । कारखाना गोदामबाट बिक्रीका निमित्त निकालिएको चुरोट अन्तःशुल्क कार्यालयको स्वीकृति बेगर कारखानामा पुनः ल्याउनु हुँदैन ।
 - प्याकेटको संख्या, सिरियल नम्बर तथा मिति उल्लेख गरी अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची ७ बमोजिमको मौज्जात अभिलेख प्याकेजिङ्ग विभागमा राख्नु पर्दछ ।
 - अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची ८ बमोजिमको मौज्जात अभिलेख गोदाममा राख्नु पर्दछ ।

- अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची ९ बमोजिमको बिक्रीको लागि गोदामबाट चुरोटको चलानीको माग फारम भर्नु पर्दछ ।

५.६ सान्दर्भिक कानून तथा नियमहरू (Relevant Laws and Regulations)

अन्तःशुल्कको लेखापरीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरू सान्दर्भिक छन् । यसको विस्तृत जानकारी लेखापरीक्षकले राख्नु पर्दछ ।

- अन्तःशुल्क ऐन २०५८ ;
- अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ ;
- आर्थिक ऐन ; र
- आन्तरिक राजस्व विभागले समय समयमा अन्तःशुल्क सम्बन्धमा जारी गरेका परिपत्र तथा सूचनाहरू ।

५.७ लेखापरीक्षण कार्यक्रम/जाँच तालिका (Audit Program/Checklist)

अन्तःशुल्क लेखापरीक्षण सम्बन्धमा विस्तृत जाँच तालिका अनुसूची ६ मा दिइएको छ जुन लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा जोखिम निर्धारणका आधारमा परिमार्जन गरिनेछ ।

परिच्छेद ६
गैर कर राजस्व

गैर कर राजस्व (Non-Tax Revenue)

६.१ सवारी साधन कर (Vehilce Tax)

६.१.१ सवारी साधन कर ऐन २०३१ अनुसार सवारी साधन धनीले सरकारलाई सवारीसाधन कर तिर्नु पर्दछ । ऐनका लागि सवारी साधन भन्नाले जमीनमा मेशिनबाट सञ्चालित सवारी साधन जस्तै जीप, कार, लरी, ट्रक, बस, भ्यान, मिनीबस, मोटरसाइकल, स्कुटर, अटोरिक्सा, टेम्पो आदि बुझ्नु पर्दछ । सवारी साधन हुने व्यक्तिले सम्बन्धित वर्षको आर्थिक ऐनले तोकेको दरमा सवारी साधन कर तिर्नु पर्दछ ।

६.१.२ कर तिर्नु पर्ने दायित्व

प्रत्येक वर्षको श्रावण १ गते सवारी साधन धनीको रूपमा दर्ता भएको व्यक्तिले चैत्र मसान्तसम्म वा नवीकरणको दिनसम्मको कर तिर्नु पर्दछ । सवारी साधनको स्वामित्व हस्तान्तरण भएमा यस्तो हस्तान्तरीत भएको महिनासम्मको कर असुल गरिन्छ । नयाँ दर्ता भएको सवारी साधनको हकमा भंसारबाट छुटेको महिनादेखिको कर लगाइन्छ ।

६.१.३ संकलन समय (Collection Time)

कर तिरेपछि मात्र सवारी साधनको दर्ता, नवीकरण वा स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न सकिनेछ । यद्यपि चैत्र मसान्तसम्म कर तिरी सक्नु पर्दछ । तोकिएको समयभित्र कर नतिरेमा निम्नानुसारको जरिवाना लाग्ने छ :

३० दिन सम्म -कर रकमको ५%

३१ देखि ४५ दिनसम्म -कर रकमको १०%

४५ दिनदेखि आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्म -कर रकमको २०%

- तोकिएको समयमा कर नतिरेमा कर अधिकृतले सवारी साधन जफत तथा लिलाम गरी कर असुल गर्न सक्नेछ ।
- लिलामबाट प्राप्त रकम कर रकम भन्दा कम भएमा करदाताको अन्य सम्पत्ति जफत तथा लिलाम गरी कर असुल गर्न सकिनेछ ।
- यसरी कर असुली गर्दा बढी भएको रकम करदाताले २ वर्षभित्र माग गरेमा फिर्ता गरिनेछ । २ वर्षको अवधिसम्म माग नगरिएमा संचित कोषमा जम्मा गरिने छ ।
- लिलाम प्रकृया शुरु गरेको अवस्थामा करदाताले जरिवाना सहितको कर रकम जम्मा गरेमा १०% अतिरिक्त जरिवाना लिई लिलाम गर्ने प्रकृया स्थगित गरिनेछ ।

६.१.४ छुट तथा मिनाहा (Exemption and Waiver)

देहायका अवस्थामा सवारी साधन कर छुट हुनेछ :

- नेपाल सरकारको नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ;
- कूटनैतिक व्यक्ति वा निकायको नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ;
- नेपाल सरकारसँग ठेक्का/करारमा रहेका व्यक्ति, परियोजना तथा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरुको नाममा भएको सवारी साधन ;
- स्थानिय निकायको नाममा भएको सवारी साधन ;
- नेपाल सरकारले प्रमाणित गरेका नाफा नकमाउने सस्थाका नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ;र
- पुरानो पत्रु (Scrapped) सवारी साधन अथवा कुनै कारणले सवारी साधन सञ्चालन नभएको कुरा सरकारले प्रमाणित गरेको अवस्था ।

सरकारले राजपत्रमा सूचना जारी गरि कारण सहित जरिवाना रकम पुरा वा आंशिक रूपमा मिनाहा गर्न सक्नेछ ।

६.१.५ प्रलेखीकरण (Documentation)

यातायात व्यवस्था कार्यालयले दर्ता भएका प्रत्येक सवारी साधनको अभिलेख राख्नेछ ।

६.१.६ जोखिमका क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँच तालिका (Risk Area, Internal Control System and Auditor's Checklist) अनुसूची ७ मा सूची दिइएको छ ।

६.२ दर्ता शुल्क (Registration Fee)

६.२.१ कानूनी व्यवस्था (Legal Provision)

मुलुकी ऐनको दर्ता महलमा तोकिएका सम्पूर्ण कारोवारकहरु दर्ता गर्नु पर्दछ । दर्ता शुल्कको दर प्रत्येक वर्ष आर्थिक ऐन/अध्यादेशले तोके बमोजिम हुनेछ ।

६.२.२ दर्ता आवश्यक (Registration required)

मुलुकी ऐनमा व्यवस्था गरे अनुसार देहायका कारोवारहरु दर्ता गर्नु पर्दछ :

- धर्मपुत्र/पुत्री सम्बन्धी कागजात ;
- अचल सम्पत्तिको वितरण/तथा हस्तान्तरण सम्बन्धी कागजात ;
- चल सम्पत्ति लगायतका सम्पत्तिको हस्तान्तरण, बिक्री तथा सट्टापट्टा ;
- धरौटी कागजात ; र
- मृत्युपछिको हस्तान्तरण ।

राजस्व लेखापरीक्षणका लागि मालपोत कार्यालयबाट दर्ता शुल्क संकलन गरिन्छ । जग्गाको हस्तान्तरण/बिक्रीको दर्ता लेखापरीक्षणको प्रमुख क्षेत्र हो ।

६.२.३ संकलन समय (Collection Time)

कारोवारको दर्ता गरेको बखत दर्ता शुल्क असुल गरिन्छ ।

६.२.४ दर्ता शुल्क (Registration Fee)

सम्बन्धित आर्थिक ऐन वा आर्थिक अध्यादेश अनुसार तोकिन्छ ।

६.२.५ रजिष्ट्रेशन शुल्क असूली प्रयोजनका लागि मूल्यांकन

रजिष्ट्रेशन गरिने सम्पत्ति / कागजातको मूल्यांकन विधि मंत्रालय पिच्छे फरक रहेको छ । सम्बन्धित मंत्रालयले तोकेको आधारमा मूल्यांकन गरी उपयुक्त शुल्क असूल गरेको लेखापरीक्षकले सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

६.२.६ प्रलेखीकरण (Documetation)

मालपोत कार्यालयले दर्ता भएका कारोवारहरुको दर्ता नम्बरको क्रममा अभिलेख राख्नेछ । दर्ता कागजात अन्तर्गत सम्बन्धित कारोवारलाई पुष्टि गर्ने कागजातहरु जस्तै जग्गाधनी प्रमाणपत्र (लालपुरजा) को प्रतिलिपि, मालपोत तिरेको रसिद, नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि आदि पर्दछन् ।

६.२.७ जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँच तालिका

(Risk Area, Internal Control System and Auditors's Checklist)

अनुसूची ८ मा लेखापरीक्षण तालिका (Checklist) दिइएको छ ।

६.३ विद्युत् उत्पादकबाट प्राप्त रोयल्टी

६.३.१ रोयल्टी गैर कर राजस्वको महत्वपूर्ण अंश हो

विद्युत् उत्पादन, प्राकृतिक श्रोतहरु जस्तै वालुवा, ढुंगा खानी, क्यासिनो इत्यादीबाट रोयल्टी असूल गरिन्छ । विद्युत् उत्पादनबाट असूल गरिने रोयल्टीको लेखापरीक्षण विधि नमूनाका लागि तल प्रस्तुत

गरिएको छ । लेखापरीक्षकले सोहि अनुरूप सम्बन्धित ऐन नियममा भएको व्यवस्था दृष्टिगत गरि लेखापरीक्षण कार्यक्रम बनाउनु पर्दछ ।

६.३.२ कानूनी व्यवस्था (Legal Provision)

विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ११ अनुसार जलविद्युत् उत्पादन गर्न अनुमति प्राप्त प्रत्येक व्यक्तिले जडान क्षमता तथा वास्तविक बिक्रीको आधारमा नेपाल सरकारलाई रोयल्टी भुक्तानी गर्नु पर्दछ ।

६.३.३ रोयल्टी लगाइने सम्बन्धमा व्यवस्था (Imposition of Royalty)

विद्युत् ऐन २०४९ को दफा ११ अनुसार जलविद्युत्को व्यवसायिक उत्पादन शुरु भएको मिति देखि रोयल्टी लगाइन्छ । व्यवसायिक उत्पादनको पहिलो १५ वर्षसम्म जडान गरिएको प्रति किलोवाट क्षमता बराबर १०० रुपैया तथा औसत बिक्रीको २% रोयल्टी लगाइन्छ । १५ वर्षको व्यवसायिक उत्पादन पछाडि जडान गरिएको प्रति किलोवाट क्षमताको लागि रु. १,००० तथा औसत बिक्रीको १०% रोयल्टी लगाइन्छ ।

६.३.४ रोयल्टीको निर्धारण (Determination of Royalty)

विद्युत विभागले अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा विद्युत् उत्पादनको जडान क्षमताको स्वीकृति प्रदान गर्ने छ । अनुमति प्राप्त गर्ने व्यक्तिले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र वार्षिक प्रतिवेदन तथा आय-व्यय विवरणको प्रतिलिपि पेश गर्नु पर्दछ । यी कागजातको आधारमा औसत बिक्रीमा आधारित रोयल्टीको गणना तथा परीक्षण गरिन्छ ।

६.३.५ जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँच तालिका (Risk Areas, Internal Control System and Auditor's Checklist) अनुसूची ९ मा जाँच तालिका (Checklist) दिइएको छ ।

६.४ ब्याज आय (Interest Income)

६.४.१ नेपाल सरकारले विभिन्न संस्थालाई प्रदान गरेको ऋण वापत प्राप्त व्याजलाई व्याज आय भनिन्छ ।

६.४.२ लेखापरीक्षकले सम्झौतामा तोकिएको दरमा व्याजको गणना भए नभएको तथा सम्झौताका शर्त बमोजिम व्याज असुल गरिएको/नगरिएको परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

६.५ धरौटी

६.५.१ सम्पूर्ण सरकारी कार्यालय एवं अदालतहरूले राजस्व तथा धरौटी सम्बन्धी कारोबारहरू गर्दछन् । निम्न कारोबारहरूका सम्बन्धमा धरौटी प्राप्त गरीन्छ ।

- अग्रिम राजस्व असूली वा राजस्वको रकम तत्कालै निर्धारण गर्न नसिकने अवस्थामा जम्मा गरेको राजस्व रकम ,
- बोलकबोल अनुसार वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्राप्त सुरक्षण धरौटी , र
- नेपाल सरकारका विभिन्न कार्यालयहरूले माँग गरे बमोजिम वा अदालतको आदेश अनुसार राखिने धरौटी ।

६.५.२ लेखापरीक्षणका चासोका विषयहरू

- प्राप्त हुनु पर्ने राजस्व धरौटीमा जम्मा नगरी राजस्व आयमा तत्कालै समायोजन गरिएको ।
- वस्तु वा सेवाको आपूर्ति वा निर्माण कार्य वापत प्राप्त धरौटी रकम बैकमा बेग्लै जम्मा गरिएको र अन्य कुनै प्रयोजनका लागि खर्च नगरिएको
- मिलान नभएका वा पहिचान नभएका रकम कलमहरू सामयिक रूपमा पुनरावलोकन गरि, उपयुक्त बैकमा जम्मा गरिएको रकममा सम्बन्धमा सो पुष्टयाइ गर्ने कागजात सम्बन्धित कार्यालयमा पेश नगरेमा जम्मा गरेको ९० दिन भित्र राजस्वमा समायोजन गरिएको ।

- पुराना तथा धेरै समय देखि बाँकि रकम कलम छुट्टाइ अधिकृत व्यक्तिलाइ मात्र फिर्ता गरेको सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था रहेको ।
- फिर्ता भुक्तानी रकम पुष्ट्टाइ गर्ने आवश्यक प्रमाण र कागजात यथेष्ट रहेको ।
- धरौटीको पर्याप्त अभिलेख राखेको र आगामी वर्षहरुमा समुचित तत्वबाट अल्या गरेको ।

६.५.३ लेखापरीक्षण विधि

लेखापरीक्षणले निम्न कुराहरु परीक्षण गर्नु पर्दछ :

- धरौटी प्राप्त रकम महालेखा नियन्त्रक कार्यालय वा सम्बन्धित जिल्ला स्थिति कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले तोकेको बैंक खातामा जम्मा गरिएको र सो खाता कार्यालय प्रमुख र आर्थिक प्रशासन प्रमुखको संयुक्त हस्ताक्षरबाट मात्र संचालन हुने व्यवस्था गरिएको ।
- धरौटी सँग सम्बन्धित कार्य सम्पादन भए पछि सम्बन्धित ऐन नियमको व्यवस्था वा करारको शर्त बमोजिम राजस्वमा समायोजन गरिएको र समयावधि नतोकिएको अवस्थामा कार्य सम्पन्न भएको १५ दिन भित्र राजस्वमा सारिएको ।
- बैंकमा जम्मा गरिएको रकमका सम्बन्धमा सो पुष्ट्टाइ गर्ने कागजात सम्बन्धित कार्यालयमा पेश नगरेमा जम्मा गरेको ९० दिन भित्र राजस्वमा समायोजन गरिएको ।
- बन्द भएका कार्यालय वा सम्पन्न भएका आयोजनाहरुमा राखिएका धरौटी सम्बन्धित कार्यालय वा निजले तोकेको कार्यालयमा सारीएको धरौटी फिर्ता गर्न वा समायोजन गर्न यस्ता कार्यालय जिम्मेवार हुन्छन् ।
- आर्थिक कार्यविधि नियम २०५६ लागू भएको दिन समायोजन गर्न बाकि रहेका धरौटीहरु समुचित प्रमाण सहित माँग भइ आएमा फिर्ता गर्ने शर्त सहित राजस्वमा सारिएको ।
- मिलान नभएको रकम वा धरौटी जम्मा गर्ने व्यक्ति पहिचान नभएको अवस्थामा यस्ता रकम आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावलीमा तोकिएको समयावधि भित्र राजस्वमा सारिएको ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपरोक्त धरौटी विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्षमा सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गरि फिर्ता दावी माँग गर्न सूचित गर्नु पर्दछ र तोकिएको म्याद भित्र दावी पर्न नआएमा राजस्वमा समायोजन गरिनु पर्दछ ।
- आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ११३ अनुसार उपयुक्त श्रेस्ता राखेको ।
- धरौटी खाताको मासिक आर्थिक विवरण तयार पारी मिलान नभएका रकम कलमहरु सिंहावलोकन गर्ने गरेको र हिसाब मिलान नगरेको अवस्थामा सम्बन्धित पदाधिकारी उपर कारवाही गरेको ।
- प्रत्येक कार्यालयले आफूसंग रहेको धरौटी सम्बन्धमा महिना समाप्त भएको ७ दिन भित्र मासिक विवरण र आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ३५ दिन भित्र वार्षिक विवरण तयार पारि सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा नियन्त्रक कार्यालयमा र सो को एक प्रति सम्बन्धित मंत्रालय वा विभागमा पेश गर्नु पर्दछ ।
- प्रत्येक मंत्रालय विभागले मातहत कार्यालयबाट प्राप्त धरौटीको एकिकृत वार्षिक विवरण महालेखा परीक्षकको कार्यालय र सम्बन्धित मंत्रालय/विभागमा पेश गर्नु पर्दछ । सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा नियन्त्रक कार्यालयले जिल्ला भरिको धरौटीको वार्षिक विवरण तयार पारि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्नु पर्दछ र यसको आधारमा सो कार्यालयले केन्द्रीय स्तरमा धरौटीको विवरण तयार पार्दछ ।
- फछौट हुन बाँकि धरौटी आगामी आर्थिक वर्षमा आ.ल्या. गर्नु पर्दछ ।

आर्थिक कार्यविधि ऐन २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धि नियमावली २०५६ को व्यवस्था

१क)	श्री ५ को सरकारलाइ प्राप्त हुने राजस्व कार्यालयमा प्राप्त भए पछि तोकिए बमोजिम बैंक दाखिला गर्नु पर्छ ।	दफा १२(१)
ख)	राजस्वको रूपमा प्राप्त रकम एकाउन्ट पेयि, ड्राफ्ट, गुड फर पेमेन्ट जनिएको एकाउन्ट पेयि चेक वा कार्यालय रहेको जिल्ला स्थित बैंकमा दाखिला भएको बैंक भौचर प्राप्त भए पछि नगदी रसिद काटी त्यस्तो रकम बुभी लिनु पर्नेछ ।	नियम १०(१)
ग)	जिम्मेवार व्यक्तिले आफ्नो जिम्मामा आएको नगदीको हकमा सोही दिन वा त्यसको भोलिपल्ट दाखिला गरि श्रेस्ता खडा गर्नु पर्छ ।	दफा १३(१)
२.	नियमानुसार समयमा दाखिला नगर्ने अधिकारीलाइ १० दिन १५ दिन र सो भन्दा बढी अवधि सम्म जम्मा नगरे वापत प्रत्येक अवधिका लागि क्रमशः १०, १५ र २५ प्रतिशत जरीवाना समेत दाखिला गर्न लगाइ २५ प्रतिशत जरीवाना लाग्ने अवस्थामा विभागीय कारवाइ समेत गर्ने ।	दफा १३(४)
३.	प्राप्त रकम बैंक दाखिला गरि श्री ५ को सरकारले तोकेको शीर्षकमा वर्गीकरण गरि सम्बन्धित कार्यालयले आम्दानीको दैनिक र मासिक विवरण महिना भुक्तान भएको ७ दिन भित्र तालुक कार्यालय र सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा नियम १२ बमोजिमको विवरण साथ राखी पेश गर्नु पर्दछ ।	नियम ११, १२ र १४
४क)	प्रत्येक कार्यालयले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पैंतीस दिनभित्र राजस्वको रकम र असुल हुन बाँकी रकमको कच्चावारी समेत भिडाइ राजस्वको वार्षिक आर्थिक विवरण तयार गरी तालुक कार्यालय सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा पेश गर्नु पर्दछ ।	नियम १५
ख)	सम्बन्धित कोष तथा नियन्त्रक कार्यालयले उपरोक्त वार्षिक आर्थिक विवरणको आधारमा जिल्ला स्तरीय विवरण तयार गरी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्नु पर्नेछ ।	नियम १६
ग)	नियम १४ बमोजिम कार्यालयबाट प्राप्त मासिक विवरण र नियम १५ बमोजिम वार्षिक आर्थिक विवरण अनुसार तालुक कार्यालयले केन्द्रिय राजस्व लेखा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट तोकिएको ढाँचामा तयार गर्नु पर्नेछ ।	नियम १८

क्र.सं.	कागजात	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत
३.२	<p>उत्पादनमूलक उद्योगहरूले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरू उत्पादन हिसाब ।</p> <p>कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, पैठारी वा खरिद तथा सो साथ भएका ढुवानी, विमा, बैंक कमिशन आदि खर्चहरू देखीने गरि तयार गरिएको विवरण साथै उत्पादित सामानहरू टुटफुट वा हानी नोक्सानी भएमा नोक्सानीको मूल्यांकन सहितको विवरण । उत्पादनको पाँच प्रतिशतभन्दा बढी हुने सम्पूर्ण सहायक उत्पादन (बाई प्रोडक्ट)को परिमाण र मूल्यको विवरण । उत्पादनको सार्वजनिक रूपमा बिक्री मूल्य प्रकाशित गरिएको भए सो को प्रतिलिपी ।</p> <p>एजेण्टको माध्यमबाट गरिने बिक्रीको हकमा, एजेन्सी सम्भौता र भुक्तानी गरिएको कमिशन र सो कमिशनबाट श्रोतमा कट्टा गरिएको कर (TDS) रकम ।</p> <p>प्रतीतपत्रको माध्यमबाट पैठारी गरिने भए प्रतीतपत्र खोल्ने बैंक, प्रतीतपत्र नम्बर, उपयोग गरिएको विदेशी मुद्राको रकम र उपयोग गर्न बाँकी विदेशी मुद्राको रकमको विवरण ।</p> <p>रु. एक लाखभन्दा बढीको स्थानिय बिक्री/खरीदको लागि क्रेता/विक्रेताको नाम तथा तिनको स्थायी लेखा नम्बर सहितको मालसामानको संख्या र मूल्य विवरण ।</p>				
३.३	<p>व्यापार गरिरहेका व्यक्तिले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरू यदि पैठारीको लागि ऋण लिइएको भए ऋण र त्यसमा लाग्ने व्याजको विवरण ।</p>				
३.४	<p>ठेक्का व्यवसाय गर्नेले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरू</p> <p>ठेक्का करार सबकन्ट्र्याक्ट पट्टा सम्भौताको प्रतिलिपि ।</p> <p>ठेक्का पिच्छेको आम्दानी र खर्च वेग्लेग्लै देखिने विवरण ।</p> <p>रनिङ्ग बिलका प्रतिलिपि र भुक्तानी प्राप्त गरेको पुष्टि गर्ने प्रमाण ।</p> <p>मूल्य वृद्धि (Price escalation) का लागि ठेक्का प्रदान गर्ने पक्षको शिर्षक गत र कार्यगत स्वीकृति ।</p> <p>ठेक्का कार्यको लागि पट्टा वा भाडामा प्रयोग गरिएको सरसामानमा गरिएको भुक्तानीको प्रमाण र सो भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टी भएको भए सो को फाँटवारी ।</p> <p>सब कन्ट्र्याक्ट दिएको भए, सो को विवरण ।</p>				
३.५	<p>कमिशनको कारोवार गर्ने व्यक्तिले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरू</p> <p>स्वदेशी वा विदेशी कम्पनीसँग गरिएको कमिशन दर स्पष्ट उल्लेख भएको कमिशन सम्भौताको प्रतिलिपि ।</p> <p>प्राप्त कमिशन बैंक खातामा दाखिला भएको बैंक स्टेटमेण्टको प्रतिलिपि ।</p> <p>प्रतेक आपूर्तिबाट प्राप्त कमिशन वेग्लेग्लै देखिने विवरण ।</p> <p>एजेन्सी आम्दानी बाहेकका अन्य आम्दानी भए सो को विवरण ।</p>				
३.६	<p>होटलले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरू</p> <p>कोठा, रेष्टुरेण्ट लाउण्ड्री, टेलिफोन, यातायात, विदेशी विनिमय इत्यादिको लागि लागत केन्द्र अनुसारको आम्दानी तथा खर्च देखिने विवरण ।</p> <p>ट्राभल एजेण्ट/अन्य लाई भुक्तानी गरिएको कमिशनको दर तथा कमिशन रकमको विवरण ।</p> <p>प्राप्त भएका कूल विदेशी मुद्रालाई बैंक दाखिला गरिएको प्रमाण ।</p> <p>क्रेडिट कार्डको कारोवारबाट प्राप्त रकमको विवरण ।</p>				

क्र.सं.	कागजात	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत
	होटल सुविधा प्रयोग गर्दा कुटनीतिज्ञहरुलाई प्रदान गरिएका सुविधाको विवरण । ऋण तथा व्याजको विवरण, यदि भएमा ।				
३.७	ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ तथा पर्यटन उद्योगहरुले पेश गर्नु पर्ने थप जानकारीहरु टिकटिङ, कागो, होटल आरक्षण, ट्रेकिङ तथा अन्य आम्दानीको प्रतिदिनको दर र कूल रकम देखाइएको आम्दानी तथा खर्चको विवरण । टिकट, कागो, होटल आरक्षण इत्यादिमा भएको प्रत्यक्ष खर्चको फाँटवारी । सामान्य विक्री प्रतिनिधि (GSA) भएमा सो सम्बन्धी हवाई कम्पनी सँगको सम्झौता । विदेशी कम्पनीबाट भुक्तानी प्राप्त तथा विदेशी कम्पनीलाई भुक्तानी गरिएका रकमको विवरण । विदेशी मुद्रा आम्दानी बैंकमा दाखिला गरिएको प्रमाणपत्र । विभिन्न वायुसेवाका टिकट विक्री तथा तिनबाट प्राप्त कमिशन रकमको फाँटवारी ।				
३.८	बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरु नेपाल राष्ट्र बैंक निर्देशिका अनुसार खराब कर्जाको वर्गीकरण गरिएको विवरण । कर छुट आम्दानीको प्रमाणपत्र तथा यस्तो आम्दानी प्राप्त गर्न भएका खर्चको विवरण । विदेशी बैंकमा गरेको लगानी वा निक्षेपबाट प्राप्त व्याज आयको विवरण । व्याज तिर्नु नपर्ने निक्षेपको विवरण । संयुक्त लगानीमा संचालन भएका बैंकहरुको हकमा स्वदेशी बैंक तथा विदेशी बैंक बीचको सम्झौताको प्रतिलिपि । खराब कर्जा, निक्षेप तथा व्याज आयको वर्गीकरण अनुसारको फाँटवारी । व्याज आम्दानी बाहेकका अन्य आम्दानीको विवरण । वासलात बाहिर गरेका कारोबार (बिड बण्ड, पर्फमेन्स बण्ड, ग्यारेण्टी) को विवरण फाँटवारी ।				
३.९	दुवानी व्यवसाय गर्नेले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरु आम्दानी तथा सोधभर्ना वापत प्राप्त रकमको छुट्टा छुट्टै विवरण । दुवानीको लागि टुक भाडामा लिंदाको खर्च र त्यसको भुक्तानीमा श्रोतमा गरिएको कर कट्टी (TDS) को विवरण । नेपाल बाहिर दुवानीको सिलसिलामा भएको खर्चको विवरण ।				
३.१०	बीमा कम्पनीले पेश गर्नु पर्ने थप कागजातहरु निर्जीवन बीमा व्यवसायबाट आय आर्जन गर्न भएका क्षेत्रगत आम्दानी तथा खर्चको क्षेत्रगत रुपमा विवरण । कर छुट आम्दानीमा गरिएको लगानी तथा त्यसबाट प्राप्त आम्दानीको विवरण । पुनर्बीमाको लागि विदेशी मुद्रामा भएका खर्च तथा आम्दानीको विवरण । अभिकर्ता र पुनर्बीमकहरुलाई भुक्तानी गरिएको कमिशन तथा त्यसबाट कट्टा गरिएको कर रकम (TDS) को विवरण । पुनर्बीमकलाई भुक्तानी गरिएको तथा भुक्तानी गर्नु पर्ने प्रिमियमको विवरण ।				

आयकर ऐनको अनुशरण भएको सम्बन्धी जाँच तालिका

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं
आयकर ऐनको अनुसूची १ ले तोकेको दरमा करको गणना गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३					
रु. बाह्र लाख सम्मको कारोवार तथा रु. एक लाख लाख बीस हजार सम्मको खुद आय भएका साना करदाताहरूको सम्बन्धमा गरिएका व्यवस्थाहरूको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गर्ने	दफा ४(४)					
कुनै गैर बासिन्दा व्यक्तिको नेपाल स्थित विदेशी स्थायी संस्थापनले विदेश पठाएको आयमा अनुसूची १ को दफा २ को उपदफा ६ बमोजिम करको गणना गरिएको परीक्षण गर्ने ।	दफा ४(५)					
निर्धारण योग्य आयको गणना ऐनले व्यवस्था गरे अनुसार गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने ।	दफा ६					
व्यवसायबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ७					
रोजगारीबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ८					
लगानीबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ९					
कर छुट हुने आम्दानीहरूलाई व्यवसाय, रोजगारी तथा लगानीबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणनामा समावेश नगरिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १०					
व्यवसायिक छुट तथा सुविधाहरूलाई विचार पुऱ्याइएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ११(क)					
ऐनले व्यवस्था गरेको सीमाभित्र कर छुट पाएका संस्थालाई दिएको चन्दा उपहारलाई दावी गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १२					
कुनै व्यक्तिले सो आय वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन हुने कार्यमा गरेका खर्चलाई मात्र कट्टी गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १३					
ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार व्याज रकम कट्टी गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने । कर छुट पाउने संस्थाद्वारा नियन्त्रित बासिन्दा निकायलाई गरिएको व्याजको भुक्तानीलाई सो निकायको व्याज आय समावेश नगरी वा सो आय वर्षमा निकायबाट बुझाइएको कुनै व्याज कट्टी नगरि गणना गरिएको सो निकायको सो वर्षको कर योग्य आयको पचास प्रतिशत रकममा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १४					
विक्री लागतको गणना ऐनको व्यवस्था अनुसार गरिएको र खर्च कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १५					
ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम मर्मत तथा सुधार खर्च कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । हवाई सेवा उद्योग बाहेकका निकायहरूले गर्ने मर्मत तथा सुधार खर्च सो वर्षको सो सम्पतिको ह्रास आधार रकमको ७% भन्दा बढी दावी हुने छैन ।	दफा १६ (आयकर नियमावलीसँग हेरिनु पर्ने)					

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किल पेपर नं
प्रदुषण नियन्त्रण खर्च ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । यसलाई व्यवसायको समायोजन गरिएको कर योग्य आयको पचास प्रतिशतमा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १७					
अनुसन्धान र विकास खर्च ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । यसलाई व्यवसायको समायोजन गरिएको कर योग्य आयको पचास प्रतिशतमा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १८					
ह्रासकट्टी खर्चको गणना ऐनको अनुसूची २ को व्यवस्था अनुसार गरिएको सुनिश्चित गर्ने । विशेष उद्योगहरुलाई थप एक तिहाई ह्रासकट्टी लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ ।	दफा १९					
व्यवसाय वा लगानीबाट भएको नोक्सानीलाई आयकरऐनको व्यवस्था अनुसार नाफामा समायोजन गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने । सामान्यत विगत चार वर्ष अघिदेखिको नोक्सानीलाई समायोजन गर्न पाइन्छ ।	दफा २०					
<ul style="list-style-type: none"> दफा १० बमोजिम छुट पाउने रकमहरु प्राप्त गर्न कुनै व्यक्तिबाट खर्च गरिएको हदसम्मका वा अन्तिम रुपमा कर कट्टी गरिएका रकम प्राप्त गर्न गरिएका खर्चहरु । रु. बीस लाखभन्दा बढी वार्षिक कारोवार भएको कुनै व्यक्तिले निश्चित तोकिएका निकायहरु जस्तै: सरकार, संवैधानिक अङ्ग, सरकार नियन्त्रित संगठन, बैंक तथा वित्तीय संस्था आदिलाई एकै पटकमा रु. पचास हजार भन्दा बढी गरेको नगद भुक्तानी । कुनै निकायबाट गरिएको मुनाफाको वितरण । दफा १४, १५, १६, १७, १८, १९, २० र ७ का व्यवस्थाहरुको अधीनमा रही पूँजीगत प्रकृतिको खर्च वा विदेशी आयकर वापत कुनै पनि रकम कट्टी गर्न पाइने छैन । 	दफा २१					
कर प्रयोजनको लागि आय तथा खर्चहरु लेखांकन गर्ने व्यवस्थाहरु ऐन अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २२					
नगद आधारको लेखांकनका प्रावधानहरु अनुसरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २३					
एकृअल आधारको लेखांकनका प्रावधानको अनुसरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २४					
डुबेको ऋण अपलेखनलाई ऐनको प्रावधान अनुसार कट्टी गरिएको र असुल उपर गरिएका डुबेका ऋणलाई आम्दानी बाँधिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २५					
दीर्घकालीन करार अन्तर्गत समावेश र कट्टी हुने रकमहरु ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २६					
रकमहरुको परिमाणीकरण, बाँडफाँड र चारित्रीकरण ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २७					
विदेशी मुद्रामा प्राप्त आम्दानीलाई ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नेपाली रुपैयाँमा रुपान्तर गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २८					

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं
वीमा दावी बाट क्षतिपूर्ति वापत प्राप्त भुक्तानी रकमलाई ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लेखांकन गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३१					
वार्षिक वृत्ति, किस्तावन्दी विक्री र वित्तिय पट्ट अन्तर्गतका भुक्तानीमा ऐनमा प्रावधानहरूको अनुशरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३२					
व्यवसाय बा/र लगानी आयमा लाग्ने गरेको समिक्षा गर्दा देहायका कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ ।						
कुनै आय वर्षको लागि कुनै व्यक्तिको व्यवसायको सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट प्राप्त खुद लाभको गणना ऐनको प्रावधान अनुसार गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(१)					
कुनै आय वर्षको लागि कुनै व्यक्तिको लगानीको कर लाग्ने गैर व्यवसायिक सम्पत्तिको निसर्गबाट प्राप्त खुद लाभको गणना ऐनमा व्यवस्था गरे बमोजिम गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(२)					
विदेशी श्रोतको सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट हुन गएको नोक्सानीको हकमा सो सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट प्राप्त लाभको हदसम्म मात्र कट्टी गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(३)					
सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट भएको कुनै व्यक्तिको लाभको गणना ऐनको प्रावधान अनुसार भएको सुनिश्चित गर्ने, जस्तै: कुनै सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट कुनै व्यक्तिले प्राप्त गरेको आम्दानी र निसर्गको समयमा सो सम्पत्ति वा दायित्व वापतको खर्चहरू (आउटगोइङ्गस्) को फरक ।	दफा ३७					
सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गको निर्धारण ऐनका प्रावधानहरू अनुरूप गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ४०					
दफा ५३ मा तोकिए बमोजिमको नाफाको वितरण गर्दा लाभांश कर असुल गरिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ५४					

सजाय र जरिवाना

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं
बैंक तथा वीमा व्यवसायसँग सम्बन्धित विशेष प्रावधानहरूको अनुशरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ५९, ६० र ६१					
नेपालमा स्थापित विदेशी स्थायी संस्थापनबाट कर असुल गरिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ६८					
वैदेशिक कर क्रेडिट (मिलान) को गणना ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ७१					
अनुमानित करको विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९५					
आय विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९६					
कागजातको अभिलेख नराखिएको	दफा ८१					
— शुल्क	दफा ११७					
— सजाय	दफा १२८					
कट्टी गरिएको करको विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९०					
— शुल्क	दफा ११७(३)					
— सजाय	दफा ११८					
तोकिएको समयमा किस्तावन्दी कर नबुझाएको । अग्रिम कर कम बुझाएको	दफा ९४					
— व्याज	दफा ११८					
— सजाय	दफा १२३					

अनुसूची - ३ क्रमशः

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
कर नबुझाएको - व्याज - सजाय/जरिवाना	दफा ११९ दफा १२३					
भुठो वा भ्रमपूर्ण विवरण पेश गरे वापतको वा तथ्य लुकाए वापतको जरिवाना - व्याज - सजाय/जरिवाना	दफा १२० दफा १२४					
मतियारलाई जरिवाना - व्याज - सजाय	दफा १२१ दफा १२७					
कर प्रशासनमा बाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्नेलाई हुने सजाय - सजाय	दफा १२५(१)					
शुल्क तथा करको निर्धारण विभागले गर्ने छ ।	दफा १२२					

आयकर ऐनको अनुशरण नभएको अवस्थामा जरिवाना तथा सजाय सुनिश्चित गर्न लेखापरीक्षकलाई देहायको तालिकाले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

अनुशरण नभएको	जरिवाना/शुल्क/व्याज	सजाय
अनुमानित करको विवरण दाखिला नगरिएको (दफा ९५ अनुसार अग्रिम करको पहिलो किस्ता बुझाउनु पर्ने मिति भित्र अनुमानित करको विवरण पेश गर्नु पर्दछ ।)	दफा ११७ अनुसार निर्धारण योग्य आय (सबै आम्दानी समावेश भएको तर कुनै पनि खर्च समावेश नभएको) को रकमको ०.१ प्रतिशत प्रति वर्ष दरले हुने रकम वा एक हजार प्रतिवर्ष दरले हुने रकम मध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम शुल्क लाग्नेछ ।	विशेष सजायको व्यवस्था नभएको तर दफा १२८ अनुसार ऐन वा नियमको पालना नगर्नेलाई रु. पाँच हजार देखि रु. तीस हजार सम्मको जरिवाना हुने सजाय हुन सक्छ ।
आय विवरण दाखिला नगरिएको (दफा ९६ अनुसार प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र वा दफा ९८ अनुसार थप गरिएको अधिकतम थप तीन महिनाभित्र आय विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ ।)		
कमगजातको अभिलेख खडा गरि नराखिएको (दफा ८१ अनुसार विवरणमा प्रदान गर्नु पर्ने जानकारीलाई व्याख्या तथा पुष्टि गर्ने आवश्यक कमगजातको अभिलेख खडा गरि राख्नु पर्दछ ।)		
अग्रिम कर कट्टी गरिएको विवरण पेश नगरिएको (दफा ९० अनुसार प्रत्येक अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यक्तिले प्रत्येक महिना समाप्त भएको १५ दिनभित्र अग्रिम कर कट्टी गरिएको रकमको विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ ।)	दफा ११७ को उप दफा ३ अनुसार प्रत्येक महिना र महिनाको भागका लागि अग्रिम कर कट्टी गर्नु पर्ने कर रकमको वार्षिक डेढ प्रतिशतका दरले हुने रकम	माथिको जस्तै
तोकिएको समयबन्धि भित्र कर रकम किस्ता बन्दीमा दाखिला नगरिएको (दफा ९४ अनुसार कर तिर्नु पर्ने व्यक्तिले छ महिना, नौ महिना तथा बह्र महिनामा क्रमशः ४०, ३० र ३० प्रतिशतले किस्ताबन्दी कर दाखिला गर्नु पर्दछ ।)	दफा ११८ अनुसार प्रत्येक महिना र महिनाको भागका लागि तिर्नु पर्ने रकमको १५ प्रतिशत व्याज (तिर्नु पर्ने मितिदेखि दफा ९९ अनुसार निर्धारणको मितिसम्म, जस्तै विवरण दाखिलाको मिति)	दफा १२३ अनुसारको रु. पाँच हजार देखि रु. तीस हजार सम्म जरिवाना वा एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै ।
अग्रिम कर रकम कम दाखिला गरिएको (माथि उल्लेख भए बमोजिम दाखिला गरिएको रकम सो अवधिको वास्तविक कर दायित्वको ८०% भन्दा कम छ)		
कर नबुझाएको	दफा ११९ अनुसार दाखिला गर्न बाँकी रहेको रकममा कर दाखिला गर्न बाँकी रहेको अवधिभरको लागि प्रति वर्ष १५% का दरले व्याज लाग्छ । माथि भनिए अनुसार तिर्नु पर्ने व्याज गणना गर्ने प्रयोजनका लागि दफा ९८ बमोजिम दिइएको थप म्यादमा व्याज छुट्ट दिइने ।	दफा १२३ अनुसारको रु. पाँच हजार देखि रु. तीस हजार सम्म जरिवाना, वा एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै ।
भुटा र भ्रमपूर्ण विवरण दाखिला गरेको वा तथ्यलाई लुकाएको	दफा १२० अनुसार जानाजानी वा लापरवाही पूर्वक गरेका नभई भुलवस भूटा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसबाट हुने घटी कर रकमको पचास प्रतिशत । जानाजानी वा लापरवाही गरेका कारणले भूटा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसबाट हुने घटी कर रकमको एक सय प्रतिशत ।	रु. चालीस हजार देखि रु. एक लाख साठी हजार सम्म जरिवाना वा ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म कैद वा दुवै (दफा १२४)
मतियारलाई शुल्क लाग्ने - कुनै व्यक्तिले जानाजान वा लापरवाही गरि अर्को व्यक्तिलाई कसुर गर्न सहायता दिने वा दुरुस्वाहित गर्ने वा सल्लाह दिएकोमा ।	दफा १२१ अनुसार यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई कम तिरेको करको शत प्रतिशत रकम शुल्क लाग्दछ ।	दफा १२० अनुसार मुख्य कसुर गर्ने व्यक्तिलाई लगाइएको जरिवानाको ५०% रकम ।
कर प्रशासनमा बाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्ने (दफा १२५(१) अनुसार)	छैन	रु. पाँच हजार देखि रु. बीस हजार सम्म जरिवाना वा एक महिना देखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै ।

६१/राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन

कर तथा जरिवानाको निर्धारण

दफा १२२ अनुसार यस दफामा कुनै व्यक्तिले बुझाउनु पर्ने जरिवाना तथा व्याजको निर्धारण विभागले गर्नेछ ।

कुनै खास काम पुरा नगरेकोले कुनै विवरणका सम्बन्धमा यस परिच्छेद बमोजिम शुल्क तथा व्याज वापतको दायित्वको गणना गर्दा यस परिच्छेदको प्रत्येक दफाका हकमा छुट्टाछुट्टै रुपमा गणना गर्नु पर्नेछ ।

यो परिच्छेद बमोजिम लगाइने शुल्क तथा व्याज यस ऐन बमोजिम अन्य कुनै कर बुझाउनु पर्ने भए त्यस्तो करमा थप गरिनेछ र त्यस्तो शुल्क तथा व्याज बुझाउँदैमा परिच्छेद २३ मा उल्लेखित फौजदारी कारवाही सम्बन्धी दायित्वबाट कुनै व्यक्ति मुक्त भएको मानिने छैन ।

यस दफा बमोजिम शुल्क तथा व्याजको निर्धारण गरिएकोमा विभागले सो निर्धारण गर्नु परेको कारण, बुझाउनु पर्ने र शुल्क तथा व्याज वापतको रकम र सो को गणना खुलाई लिखित सूचना सो व्यक्तिलाई दिने छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुशरण भएको सम्बन्धमा जाँच तालिका

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
कर रकम समयमा दाखिला भएको अनुगमन गर्ने व्यवस्था आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा भएको कुराको परीक्षण गर्ने ।	दफा २१					
कर लाग्ने मूल्य निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले कारोवार समयको विद्यमान बजार मूल्यलाई ध्यान दिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १२					
कर वीजक जारी गरेको अनुगमन गर्ने संयन्त्र आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा भएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १४					
दर्ता भएका व्यक्तिले सञ्चालन गरेका कर लाग्ने कारोवारहरूको सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्न आन्तरिक राजस्व कार्यालयको अन्य सरकारी संगठनहरू, सार्वजनिक निकायसँग पर्याप्त समन्वय रहेको सुनिश्चित गर्ने ।	नियम ६(क)					
खरीद वा बिक्री किताबमा गरिने कुनै पनि समायोजन स्वीकृत डेबिट वा क्रेडिट नोटको माध्यमबाट मात्र गरिएको कुराको आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कर लेखापरीक्षकले पुनरावलोकन गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	नियम २०					
आन्तरिक राजस्व कार्यालयले कर लेखापरीक्षण गर्दा तिरेको तिर्नुपर्ने करको रकम आफूले उठाएको करको रकम बाट कट्टी गरेको ऐनका प्रावधान बमोजिम सुनिश्चित गर्न पर्याप्त पुनरावलोकन गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १७					
कर वीजकको तथा अन्य सम्बन्धित कागजातको विस्तृत परीक्षण पश्चात् मात्र आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्पूर्ण कर फिर्ता गरेको कुराको पुनरावलोकन गर्ने ।						
दर्ता रद्द गर्ने सम्पूर्ण प्रक्रिया तोके बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ११(२)					
योग्य करदातालाई मात्र बैंक जमानत सुविधा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ८(क)					
कुनै व्यक्तिले कुनै कसूर गरेमा ऐनमा तोकिएका जरिवानाहरू लगाइएको र असुल उपर गरिएको कुराको छडके परीक्षणका आधारमा पुनरावलोकन गर्ने ।	दफा २९					
ऐनका प्रावधानहरू बमोजिम पुनर्निर्धारण कार्य गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३१(क)					
आगजनी, चोरी इत्यादिमा नोक्सान भएका वा हराएका वस्तुमा तिरेको मू.अ.कर समायोजन गर्न तोकिएको विधिहरू अनुसार पाइने कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १६(ख)					
कुनै व्यक्तिले व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि भिन्टी गुण्टा अन्तर्गत पैठारी गरेका माल बाहेक भंसार महसुल लाग्ने वा नलाग्ने जुनसुकै माल वा वस्तु निकासी वा पैठारी गर्दा प्रज्ञापन पत्र भरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ५					
भंसार गोदाममा रहेका मालसामानहरू तोकिएको म्यादभित्र नउठाएमा डेमरेज असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने । डेमरेज मिन्हा दिनु पर्ने खास कारण भएमा तोकिएको अधिकारीले आंशिक वा पुर्ण रुपमा डेमरेज मिन्हा दिन सक्नेछ ।	दफा ५(६)					
भंसार कार्यालयको प्रमुखले मिन्हा दिने रकम रु. एक लाखसम्म भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
भंसार महसुलमा प्रदान गरिने छुटहरू नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरि तोके बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ९					

भंसार ऐनको अनुशरण भएको सम्बन्धमा जाँच तालिका

प्रावधान	अन्तः शुल्क ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
पार्सलद्वारा निकासी भई डेलिभरी हुन नसकी फिर्ता आएको सामान देखि बाहेक नेपाल राज्यभित्र उत्पादन भएको वा तयार भएको मालसामान विदेश लगी पुनः पैठारी गरि ल्याउँदा पैठारी महसुल लगाइएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १०					
पैठारी गरि ल्याइएका माल वस्तु पैठारी गरेको तीन महिनाभित्र उसै रुपमा निकासी गरेमा र सो को विवरण भंसार कार्यालयको अभिलेखसँग मेल खाएमा असुल भएको सबै वा केही भंसार महसुल फिर्ता गर्न सकिने छ ।	दफा ११					
विशेष तोकिएको माल वस्तुमा बुझाइएको भंसार महसुल फिर्ता नगरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १२					
कारोवारको मूल्य ऐनका प्रावधान बमोजिम निर्धारण गरिएको सुनिश्चित गर्ने । (वास्तविक लागत, भंसार बिन्दुसम्मको ढुवानी, वीमा आदि)	दफा १३					
जफत गरिएका माल वस्तु भंसार अधिकृतले छेउ बुझाएको सुनिश्चित गर्ने । सड्ने वा गल्ने प्रकृतिका माल वा जीवजन्तुलाई लिलाम बढाबढ गराउन सकिन्छ । तर यसबाट प्राप्त आमदानीलाई धरौटी स्याहामा आमदानी बाँध्नु पर्दछ ।	दफा २०					
जफत भएको माल वस्तु र तोकिएको अवधिभित्र भंसारबाट छुटाई नलगेको माल वा वस्तुको स्वामित्व नेपाल सरकारमा हस्तान्तरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २२					
अवैध निकासी/पैठारीको सूचना दिने व्यक्तिलाई दिइएको पुरस्कार कानून बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २२(क)					
जरिवाना लागेका माल वा वस्तु भंसारबाट छुटाउँदा जरिवाना रकम असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३०					
कानूनले छुट पाउने भनेदेखि बाहेकमा फिरन्तेबाट भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
भारत उत्पत्ति बिन्दु भएका, भारतबाट पैठारी भएका ४० प्रतिशत र सोभन्दा बढी महसुल लाग्ने माल वस्तुमा क्रमशः १०% र ७% छुट भएका वस्तुको भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(३)					
उत्पत्ति बिन्दु चीन भई तिब्बतबाट पैठारी भएका, लाग्ने भंसार महसुलमा ५ प्रतिशत छुट पाउने वस्तुबाट भंसार महसुल असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(४)					

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
डि आर पी कार्यविधि						
निर्धारण गरिएको कारोवार मूल्य भारतीय सरकारले अन्तःशुल्क लगाउँदा निर्धारण गरेको मूल्य र फ्याक्ट्री मूल्य र फ्याक्ट्री/डिपोट वीजकमा ढुवानी, वीमा तथा अन्य लागत जोड्दा हुने मूल्यमा जुन बाँढि छ, सोमा आधारित भएको कुराको परीक्षण गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(११)					
भारतमा तिरेको अन्तःशुल्कलाई नेपालमा तिर्नु पर्ने भंसार महसुलसँग समायोजन गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने ।						
भारतमा तिरेको अन्तःशुल्कलाई भंसार महसुलसँग समायोजन गर्न पुष्टि गर्ने कागजातहरु पर्याप्त भएको कुराको परीक्षण गर्ने ।						
यस्ता पुष्टि गर्ने कागजात अन्तर्गत: प्रज्ञापन पत्र, नेपाल इन्भ्वाइस, व्यापारिक इन्भ्वाइस, ढुवानी कागजात, वीमा, प्याकिङ्ग लिफ्ट, बिल अफ एक्सपोर्ट, स्थायी लेखा नम्बर, मूल्य अभिवृद्धि कर नम्बर, फर्म/कम्पनीको दर्ता प्रमाण पत्र (भएमा), उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र (भएमा), भंसार एजेण्टको नियुक्ति (भएमा), पैठारी सिफारिस (भएमा) आदि पर्दछन् ।						
भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका माल बस्तु						
भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका वस्तुलाई विक्री गर्दा, उपहार दिँदा वा देशमा प्रयोग गर्दा महसुल असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(१२)					
प्रावधान						
कारोवार र मूल्यको निर्धारण विदेशी मुद्रामा गरिएको र सम्पत्ति मूल्यमा १०% का दरले पाँच वर्षसम्म हासकट्टी गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने ।						
बोण्डेड वेयरहाउससँग सम्बन्धित प्रावधान						
देहायका लाई मात्र बोण्डेड वेयरहाउसको सुविधा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने । <ul style="list-style-type: none"> ● भारत तथा तेश्रो मुलुकमा निकासी गरिने तैयारी पोशाक ● तेश्रो मुलुकमा सामान निकासी गर्ने उद्योगहरु ● तयारी पोशाक बाहेकमा उत्पादनको ८०% भन्दा बढी सामान भारत निकासी गर्ने उद्योग 	आर्थिक अध्यादेश २०६१(८)					
माथिका उद्योगहरुको निकासी प्रक्रिया प्रतीत पत्र वा उपयुक्त बैकिङ्ग माध्यमबाट सञ्चालन भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
लाग्ने भंसार महसुलमा थप २५% समावेश गरि ६ देखि १२ महिनासम्मका माथि उल्लेख भएका उद्योगका बैंक ग्यारेण्टीहरुको अभिलेख भंसार कार्यालयले राखेको कुरा सुनिश्चित गर्ने । यस्ता बैंक ग्यारेण्टीको यस्ता सामान पैठारी गरेको ११ महिनाभित्र देहायका कागजात पेश गरि फुकुवा गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने ।						

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
<ul style="list-style-type: none"> निकासीको प्रमाण विदेशी मुद्रा आम्दानी गरेको भनी सम्बन्धित बैंकले प्रमाणित गरेको निस्सा सम्बन्धित निकायले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ खपत अनुपात 						
निकासी समयमा भंसार कार्यालयले निर्धारण गरेको कारोवार मूल्यमा कम्तीमा २०% मूल्य बृद्धि भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
मथि उल्लेख भए बमोजिम ११ महिनाभित्र बैंक ग्यारेण्टी फुकुवा गर्न नसकेमा लाग्ने भंसार महसुलका अतिरिक्त २५% थप महसुल असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
बोण्डेड वेयरहाउस सुविधा नभएका निकासीकर्तासँग सम्बन्धित प्रावधानहरू						
मथि उल्लेख भएका उद्योगहरूबाट लाग्ने महसुलका लागि प्राप्त भएका बैंक ग्यारेण्टीहरूको भंसार कार्यालयले अभिलेख राखेको सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(९)					
यस्ता सामानहरू पैठारी गरेको १२ महिनाभित्र देहायका काराजातहरू पेश गरि बैंक ग्यारेण्टी फुकुवा गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने । <ul style="list-style-type: none"> तोकिएको ढाँचामा निवेदन निकासी वा स्वदेश भित्र विदेशी मुद्रामा गरिएको विक्रीको प्रमाण विदेशी मुद्रा आर्जन गरेको भनी सम्बन्धित बैंकले दिएको प्रमाण उद्योग विभागले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ खपत अनुपात 						
यस्तो बैंक ग्यारेण्टी सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका माल बस्तुको निकासी गर्न वा यसबाट विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न नसकिएको अवस्थामा लाग्ने भंसार महसुल र थप १०% महसुल समेत असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
पुनः निकासी वा पुनः पैठारी गरिएका बस्तुसँग सम्बन्धित प्रावधानहरू						
दफा १० अनुसार निकासी गरिएका मालबस्तुको पुनः पैठारी गर्दा लाग्ने महसुलको छुट सम्बन्धमा प्रतिवेदन महानिर्देशक समक्ष पेश गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६१(१०)					
द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सम्झौताको अधिनमा रही पैठारी गरिएको बस्तुको तीन महिनाभित्र पुनः निकासी गर्दाको भंसार महसुलका लागि जारी बैंक ग्यारेण्टी फुकुवा गर्नु अघि लाग्ने महसुलको १०% महसुल असुल गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने ।						
उद्योग विभागको सिफारिसमा प्रयोग भैसकेको सम्पत्तिको निकासीमा महसुल नलगाइएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।						

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं
सवारी साधनको पैठारीका लागि विशेष प्रावधानहरु						
रिकन्डीसन गरिएका, प्रयोग भैसकेका वा नेपाल प्रदूषण मापदण्ड अन्तर्गत नपर्ने सवारी साधनको पैठारीलाई अनुमति प्रदान नगरिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने ।	आर्थिक अध्यादेश २०६९(१२)					
नेपाल प्रहरी, नेपाली सेना वा कुटनैतिक नियोगका अधिकारीले प्रयोग गरेका आफ्ना सवारी साधन पैठारी गर्न विदेशमा कम्तीमा एक वर्ष सेवा गरिसकेपछि वातावरण तथा जनसंख्या मन्त्रालयको स्वीकृति लिइएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।						
सवारी साधनको तीन महिनासम्मको अस्थायी पैठारीमा (कार्नेट अन्तर्गत बाहेक) निम्नानुसार भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने । <ul style="list-style-type: none"> ● ट्रयाक्टर - रु. ७५ प्रति दिन ● टेलर सहितको ट्रयाक्टर वा टेलर मात्र (४८ घण्टाभित्र फिर्ता हुने सामान लादिएको ट्रयाक्टर बाहेक) - रु. २५० प्रति दिन ● ४८ घण्टाभित्र फिर्ता हुने सामान लादिएको टेलर वा उही दिनमा उही भंसार बिन्दुवाट फिर्ता हुने अन्य सवारी साधनमा कुनै महसुल लाग्दैन । ● कार, जीप, भ्यान (३० दिनसम्म) - रु. २५० प्रति दिन ● बस, मिनिबस लगायत पर्यटकीय सवारी साधनको तीस दिनसम्म - रु. ३०० प्रति दिन ● मोटरसाइकल, तीस दिनसम्म - रु. ७५ प्रतिदिन ● तीन पाङ्गे सवारी साधन, तीस दिनसम्म - रु. १५० प्रति दिन ● मालसामान ढुवानीका लागि ट्रयाक्टर रु. ५०० प्रतिदिन, ७ दिनसम्म 						
अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका सवारी साधनहरु प्रज्ञापनपत्रमा तोकिएको समयभित्र फिर्ता भएको वा उपयुक्त कारण सहित मोटरसाइकलको लागि रु. ३७५ प्रतिदिन र अन्य सवारी साधनको लागि रु. ६०० प्रतिदिन जरिवान लिएको सुनिश्चित गर्ने । अन्यथा सो साधन जफत गरिनु पर्दछ ।						
इलेक्ट्रिक वा ब्याट्रीवाट सञ्चालित सवारी साधनका स्पेयर पार्ट्स जस्तै: च्यासिस, इन्जिन, मोटर आदिमा १% का दरले र अन्य सवारी साधनका स्पेयर पार्ट्समा ५% का दरले भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने । त्यस्तै इलेक्ट्रिक तथा ब्याट्रीवाट सञ्चालित सवारी साधनको पैठारीमा लाग्ने महसुलको ३३% छुट दिने व्यवस्था छ ।						
कृषि प्रयोजनका लागि पैठारी गरिएको ट्रयाक्टरमा २.५% भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
निकासी तथा पैठारीमा लगाइएका दरहरु त्यस वर्षको आर्थिक ऐनमा तोकेका दर अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।						

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
भंसार सुविधा, पुर्ण वा आंशिक भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका, अभिलेख वा बैंक ग्यारेण्टी सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन, उपकरण तथा मालसामान						
यस्तो सुविधा (१% महसुल) अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन, उपकरण तथा सामानको विक्री गर्दा, उपहार दिदा वा प्रयोग गर्दा भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने। यदि सम्बन्धित सामानहरू पाँच वर्षपछि, विक्री गरिएमा साधारण महसुलमा ६०% छुट दिइन्छ।						

भंसार महसुलको लागि जरिवानाको प्रावधान

भंसार ऐनका विविध प्रावधानहरूको अनुशरण नगर्ने वस्तु वा मालधनीलाई जरिवाना लगाइएको कुराको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ।

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
लेखापरीक्षकले भंसार कार्यालयसँग ऐन अनुसरण नभएको पहिचान गर्ने तथा देहायका कारोवारहरूमा विद्यमान नियमानुसार जरिवाना असुल गर्ने संयन्त्र रहेको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ।						
<ul style="list-style-type: none"> कुनै व्यक्तिले कुनै माल वा वस्तु कुनै खास बाटोबाट मात्र निकाल्ने वा पैठारी गर्न पाउने गरि दफा ३ अन्तर्गत तोकिएकोमा सो बाटो बाहेक अन्यत्रबाट निकाल्ने वा पैठारी गरेमा वा गर्ने प्रयत्न गरेमा वा यस्ता सामान लुकाउन मद्दत गरेमा। माल वस्तु भंसार अड्डामा आइपुगेपछि वा आई पुग्नु भन्दा अगावै भंसार महसुल नतिर्ने मनसायले सो मालवस्तु हटाएमा वा हटाउन प्रयत्न गरेमा। प्रज्ञापन पत्र भर्दा माल वा वस्तुको गलत विवरण दिएमा। नक्कली बिल, वीजक वा ड्राफ्ट पेश गरेमा। 	दफा ३४.१					
<ul style="list-style-type: none"> माल वा वस्तु धनीले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। अन्य कुनै व्यक्तिले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। गलत वा तोडमोड गरेर प्रज्ञापनपत्र पेश गरेमा। भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.२					
<ul style="list-style-type: none"> माल वा वस्तु धनीले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। अन्य कुनै व्यक्तिले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। गलत वा तोडमोड गरेर प्रज्ञापनपत्र पेश गरेमा। भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.३					
<ul style="list-style-type: none"> नक्कली बिल, वीजक वा ड्राफ्ट पेश गरेमा। 	दफा ३४.४					
<ul style="list-style-type: none"> माल वा वस्तु धनीले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। अन्य कुनै व्यक्तिले चोरी गर्ने वा नोक्सान गर्ने नियतले कुनै भंसार गोदाम खोलेमा। गलत वा तोडमोड गरेर प्रज्ञापनपत्र पेश गरेमा। भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.५					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.६					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.७					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.८					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.९					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.१०					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.११					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.१२					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.१३					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.१४					
<ul style="list-style-type: none"> भंसार गोदाममा रहेका माल वा वस्तु सम्बन्धित संसार कर्मचारीको लापरवाहीले हराएमा। 	दफा ३४.१५					

अन्तःशुल्क ऐनको अनुशरण भएको सम्बन्धमा जाँच तालिका

प्रावधान	अन्तःशुल्क ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं
अन्तःशुल्क ऐनको अनुसूची १ मा उल्लेखित वस्तुमा अन्तःशुल्क लगाइन्छ।	दफा ३(१)					
अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादनमा प्रयोग भएका कच्चा पदार्थमा तिरिएको अन्तःशुल्कलाई तयारी वस्तु निकाल्दा संकलन गर्ने अन्तःशुल्कसँग समायोजन गर्न सकिन्छ।	दफा ३(२)					
माथि उल्लेख भए अनुसार दफा ३ को उप दफा १ बमोजिम समयभित्र नतिरिएको अन्तःशुल्कमा ०.०५% प्रति दिनका दरले बिलम्ब शुल्क लगाएको छ।	दफा ३(३)					
नेपाल बाहिर निर्यात गरिने वस्तुमा कुनै अन्तःशुल्क लगाइएको छैन।	दफा ३(क)१					
माथि उल्लेख भए बमोजिम निर्यातमा तिर्नु पर्ने अन्तःशुल्कका लागि नगद धरौटी वा बैंक ग्यारेण्टी राखिनु पर्दछ।	दफा ३(क)२					
धरौटी फिर्ता गर्ने वा बैंक ग्यारेण्टी फुकुवा गर्ने प्रावधानहरु विभागले तोके बमोजिम हुनेछन्।	दफा ३(क)३					
स्वीकृत ड्युटी फ्रि शप वा बोण्डेड वेयरहाउसबाट गरिने बिक्रीमा कुनै अन्तःशुल्क लाग्ने छैन।	दफा ३(ख)१					
ड्युटी फ्रि शप वा बोण्डेड वेयरहाउसले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु खरीद गर्ने समयमा यस्तो खरीदमा लाग्ने अन्तःशुल्कको लागि नगद धरौटी राखिन्छ या बैंक ग्यारेण्टी जारी गरिन्छ।	दफा ३(ख)२					
नगद धरौटी वा बैंक ग्यारेण्टीको फुकुवा विभागले तोके बमोजिम हुनेछ।	दफा ३(ख)३					
देहायका समयमा अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ।						
<ul style="list-style-type: none"> वस्तुको हकमा बिक्रीको लागि वस्तु निकासी गर्दाको बखत सेवाको हकमा उपभोक्तालाई वीजक जारी गर्दाको बखत पैठारी गरिने वस्तुको हकमा त्यस्तो वस्तु भन्सार प्रयोजनका लागि पैठारी हुँदाको बखत 	<p>दफा ४(१,क)</p> <p>दफा ४(१,ख)</p> <p>दफा ४(१,ग)</p>					
माथि जसुकै कुरा उल्लेख गरिएको भए तापनि कुनै वस्तुको हकमा उत्पादनको अवस्थामा नै अन्तःशुल्क लगाउनु पर्ने भए त्यसको प्रकृया तोकिए बमोजिम हुनेछ।	दफा ४(२)					
स्वीकृतबाट निकासी गरिएको अल्कोहलको गुणस्तर तथा प्रतिशतको कुनै पनि समयमा अन्तःशुल्क कार्यालयले निरीक्षण गर्न सक्छ। यदि अल्कोहलको मात्रा १% भन्दा बढी भएमा वा स्वीकृत गुणस्तरभन्दा फरक गुणस्तरको भएमा यसलाई राजस्व चुहावटको रूपमा लिइन्छ र यस्तो चुहावट रकममा थप २५% जरिवाना लगाई असुल उपर गरिन्छ।	दफा ४(३)					
अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको मूल्य निर्धारण निम्नानुसार भएको कुराको परीक्षण गर्नु पर्दछ।						

प्रावधान	संसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं
अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादकले बिक्री गरेको समय र स्थानमा लिने मूल्य वा उत्पादन लागतको आधारमा विभागले तोकेको मूल्य पैठारीको हकमा, संसार प्रयोजनका लागि निर्धारण गरेको मूल्यमा संसार महसुल समावेश गरिएको मूल्य	दफा ७(१)क					
तर पैठारी हुने वस्तु नेपाल अधिराज्यभित्र पनि उत्पादन हुने रहेछ भने दफा ७(१)क बमोजिम निर्धारण गरेको मूल्य वा दफा ७(१)ख बमोजिम निर्धारित मूल्य मध्ये जुन बढी हुन आउँछ	दफा ७(१)ख					
सेवाको हकमा सेवा प्रदायकले जारी गरेको वीजक बमोजिम	दफा ७(२)					
विभागले अन्तःशुल्क असुल उपर गर्ने प्रयोजनको निमित्त आवश्यकता अनुसार पुनः मूल्य निर्धारण गर्न सक्नेछ।	दफा ७(३)					
मोलासिसबाट इथानोल, प्रशोधित स्पिरिट र ENA उत्पादन कार्यमा संलग्न उद्योगहरूका लागि प्रतिलब्धी दरको निर्धारण गरिनेछ।	दफा ७(४)					
तोकिएको प्रतिलब्धी दरभन्दा घटी उत्पादन भएको देखिएमा त्यस्तो फरक परिमाणबाट उच्चतम कोटीको मदिरा उत्पादन भएको मानिने छ।	दफा ७(५)					
इजाजतपत्र नलिई कसैले पनि अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन, पैठारी, बिक्री वा संचय गर्न वा अन्तःशुल्क लाग्ने सेवा कसैलाई प्रदान गर्न हुँदैन।	दफा ८					
इजाजतपत्रमा तोकिएका शर्त तथा बन्देज उल्लंघन भएको पाइएमा विभागले इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ।	फा १०					
अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ अनुसार देहायका अभिलेखहरू खडा गरि दुरुस्त राख्ने तथा ड्युटीमा रहेका अन्तःशुल्क कर्मचारिबाट प्रमाणित गरि राख्नु पर्दछ :-						
उत्पादन तथा बिक्री भएको दैनिक मौज्जातको हिसाब	अनुसूची ४					
कोरामालको मौज्जात विवरण (स्थानीय साथै आयातित सुर्ती)	अनुसूची ५					
सुर्तीको मौज्जातको अभिलेख र चुरोट/बिडी उत्पादनको विवरण	अनुसूची ६					
दैनिक प्याक भएका चुरोटको प्याकिङ्ग रुपमा भएको विवरण	अनुसूची ७					
गोदाममा रहेको मौज्जात विवरण	अनुसूची ८					
गोदामबाट चुरोट बिक्रीको लागि निकासीको माग फारम	अनुसूची ९					
डिप्टील गरिएको मदिराको अभिलेख	अनुसूची १०					
मदिरा बिक्री र त्यसबाट आउने अन्तःशुल्कको विवरण	अनुसूची ११					
खुदो (मोलासिस) उत्पादन तथा बिक्रीको दैनिक विवरण र मासिक अभिलेख पेश गरेको विवरण	अनुसूची १२					
अन्तःशुल्कको लागि जरिवानाको प्रावधान						
<i>अन्तःशुल्क नतिरी गोदाम वा भंसारबाट माल वा वस्तु हटाएमा</i>						
— जरिवाना	दफा १२					
<i>अन्तःशुल्क नतिरेमा वा ईजाजतपत्र नलिई अन्तः शुल्क लाग्ने वस्तुको कारोवार गरेमा</i>						
— जरिवाना	दफा १६					
— सजाय						
<i>अन्तःशुल्क ऐन तथा ऐन अन्तर्गत बनेको नियमको पालना नभएको</i>						
— सजाय	दफा १७					

सवारी करका जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)

सवारी करका जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन् ।

जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीमा स्थापित जोखिम निरोधक उपायहरु	लेखापरीक्षण कार्यविधि
सवारी साधनको लगत (अभिलेख) अद्यावधिक नगरिएको	सम्पूर्ण लगतलाई अद्यावधिक अवस्थामा राखिनेछ । कार्यालय प्रमुख यसको लागि जिम्मेवार हुनेछ ।	अद्यावधिक अभिलेखको परिक्षण गर्ने ।
सवारी साधनको वर्ग र क्षमतालाई कम देखाई कम कर तिर्न सकिन्छ ।	कर तिर्नु अघि प्राविधिक विवरण फारम भरिने छ । प्राविधिक विवरण फारम तथा आर्थिक ऐनले तोकेको दरको आधारमा करको गणना गरिन्छ ।	हरेक फाइलमा प्राविधिक विवरण फारम प्राप्त गरेको सुनिश्चित गर्ने । नमूना विधि अनुसार केही गणनाको पुनरावलोकन गर्ने ।
कार्यालयको अभिलेखभन्दा प्राविधिक विवरण फरक पर्न सक्छ ।	दुवै विवरण एकै हुनु पर्दछ ।	सवारी दर्ता किताब (ब्लु बुक) र प्राविधिक विवरण परीक्षण गर्ने ।
सवारी कर नतिरीएको हुन सक्छ ।	कर असुल गर्न निर्धारण गर्ने अधिकारीले सवारी साधन जफत गरि लिलाम गर्न सक्छ ।	
राम्रो चालु अवस्थाको सवारी साधनलाई काम नलाग्ने घोषणा गरि कर नतिरीएको हुन सक्छ ।	सवारी साधन क्षति भएको तथ्य पेश गर्ने विवरणलाई क्षति भएकै समयमा कार्यालयले प्रमाणित गर्नु पर्दछ ।	स्वीकृति कागजात, प्रहरी प्रतिवेदन आदि पर्याप्त कागजात भएको सुनिश्चित गर्ने ।
तोकिएको म्यादभित्र कर नतिरिन सक्छ ।	ढिलो भुक्तानीमा जरिवाना लगाइएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।	निर्धारित समयवधि भित्र प्राप्त नभएका विवरणहरुमा जरिवाना लगाइएको यकिन गर्ने ।
अरु नै प्रयोजनका लागि तिरिएको राजस्वलाई सावारी कर भनी दावी गर्न सकिन्छ ।	राजस्व शिर्षक मिल्नु पर्दछ ।	राजस्व शिर्षक निश्चित गरि फरक परेको भए प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

रजिष्ट्रेशन शुल्क जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँचतालिका

रजिष्ट्रेशन शुल्कका जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन् ।

क्र.सं	जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीमा स्थापित जोखिम निरोधक उपायहरु	लेखापरीक्षण कार्यविधि
१.	जग्गा तथा भवनको मूल्यांकन कम गर्न सक्छ ।	मालपोत कार्यालयले विभिन्न वर्गका जग्गाको न्यूनतम दर तोक्छ ।	सिफारिस गरिएको न्यूनतम दर कितावबाट परीक्षण गर्ने ।
२.	न्यूनतम मूल्यांकन दर नै बजार मूल्यभन्दा कम निर्धारण हुन सक्छ ।	जग्गा मूल्यांकन समितिले समय समयमा मूल्यांकनको आधारको व्याख्या सहित पुनरावलोकन गर्छ ।	पुनर्मूल्यांकन मितिको आसपासमा उस्तै प्रकारका जग्गाको वास्तविक कारोवार दरको पुनरावलोकन गर्ने ।
३.	जग्गाको वर्गीकरण व्यवस्थित नहुन सक्छ ।	अवस्थिति, सडकको पहुँच तथा अन्य कुराहरुको आधारमा जग्गाको वर्गीकरण गर्ने विभागको नीति रहेको छ ।	विभिन्न समयमा विभिन्न कार्यालयले गरेको जग्गाको वर्गीकरणको तुलनात्मक परीक्षण गर्ने ।
४.	न्यूनतम दरभन्दा कममा कारोवार दर्ता हुन सक्छ ।	कारोवारको वास्तविक मूल्य न्यूनतम दरभन्दा कम छैन भन्ने कागजातलाई सम्बन्धित अधिकृतले प्रमाणित गर्दछ ।	वास्तविक मूल्य र सिफारिस गरिएको न्यूनतम दरको जाँच गर्ने ।
५.	जग्गाको अवस्थिति, सडक पहुँच तथा वर्गको गलत प्रस्तुति हुन सक्छ ।	नापी कार्यालयले सडकको पहुँच, सडकको प्रकार तथा जग्गाका अन्य तथ्यहरु निश्चित गर्दछ । स्थानिय अधिकारीको प्रतिवेदन समेत प्राप्त गरिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्थानिय अधिकारीको प्रतिवेदनलाई नापी कार्यालयको प्रतिवेदनसँग छड्के जाँच गर्ने जग्गाको नक्शाको जाँच गर्ने आवश्यक भएमा जग्गा भएको स्थानमा गई वर्ग निश्चित गर्ने
६.	मालपोत नतिरी जग्गा दर्ता गर्न सकिन्छ ।	कुनै पनि जग्गा दर्ता गर्नु अघि सम्पूर्ण मालपोत तिर्नु पर्दछ ।	मालपोतको नगदी रसिदको जाँच गर्ने ।
७.	जग्गाको विक्रीलाई उपहार भनी दर्ता हुन सक्छ ।	दर्ता अधिकृतले क्रेता तथा विक्रेता दुवै पक्षसँग निश्चित गरि उपहार दिएको कुरा सुनिश्चित गरेर मात्र कागजातमा हस्ताक्षर गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> हस्ताक्षरित कागजातको जाँच गर्ने उपहारको हकमा दर्ता शुल्क उच्च हुन्छ
८.	कारोवारको दर्ता जग्गा नभएको अरु नै जिल्लामा गर्न सकिन्छ ।	जग्गाधनी प्रमाणपत्र, मालपोतको नगदी रसिद दर्ता गरिने जिल्लामा पेश गर्नु पर्दछ र हालको धनीको नाममा दर्ता गर्ने एवं पुरानो धनीको नाम हटाउने कार्य जग्गा रहेको जिल्लामा नै गर्नु पर्दछ ।	जग्गा तथा भवनको भाउ, न्यूनतम दर तथा रजिष्ट्रेशन रकमको उपयुक्त प्रमाण प्राप्त गरि जाँच गर्ने ।
९.	नजिकका नातेदारदेखि बोहेकका अन्य व्यक्तिलाई उपहार दिएको जग्गालाई नजिकका नातेदारलाई दिएको भनी देखाउन सकिन्छ ।	कागजातको साथमा नाता प्रमाण पत्र संलग्न गर्नु पर्दछ ।	नाता प्रमाणपत्रको जाँच गर्ने ।
ऋण र तमसुक			
१०.	बन्धकी (दृष्टि, भोग र लख) लाई वास्तविक भन्दा कम रकममा देखाउन सकिन्छ ।	सक्कली बन्धकी कागजातलाई दर्ताको समयमा पेश गर्नु पर्दछ ।	सक्कली कागजात तथा रजिष्ट्रेशन दस्तुरको जाँच गर्नु पर्दछ ।
अन्य जिल्लामा दर्ता (बेजिल्ला पास)			
११.	अन्य जिल्लासँग सम्बन्धित कारोवारको दर्ताको लागि सामान्य दरमा शुल्क असुल गर्न सकिन्छ ।	बेजिल्ला पासको लागि आर्थिक ऐनले उच्च दरको शुल्क कायम गरेको छ ।	सम्बन्धित वर्षको आर्थिक अध्यादेशबाट यस्ता कारोवारको रजिष्ट्रेशन दर निश्चित गर्ने ।
१२.	सम्बन्धित जिल्लाले तोकेको न्यूनतम मूल्यांकन कम प्रस्तुत हुन सक्छ ।	दर्ता अधिकृतले सम्बन्धित जिल्लाबाट न्यूनतम मूल्यांकन दर प्राप्त गर्दछ ।	सम्बन्धित जिल्लाबाट प्राप्त मूल्यांकन दरलाई रजिष्ट्रेशनको वास्तविक रकमसँग भिडार्ने हेर्ने ।
१३.	तागु गरिएको मूल्यांकन दर वर्तमान दर भन्दा पुरानो हुन सक्छ वा पार्टी आफैले न्यूनतम दर सूची पेश गर्न सक्छन् ।	दर्ता अधिकारीले सम्बन्धित जिल्लाबाट आधिकारीक पत्रमार्फत कागजात प्राप्त गर्नु पर्दछ ।	न्यूनतम दर सूची प्रस्तुत गर्ने वा संकलन गर्ने व्यक्ति जाँच गर्ने

रोयल्टीका जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)

रोयल्टीका जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन् : -

क्र. सं.	जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीमा स्थापित जोखिम निरोधक उपायहरु	लेखापरीक्षण कार्यविधि
जडान गरेको क्षमतामा आधारित रोयल्टी			
१.	अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले रोयल्टी विवरण दाखिला नगर्न सक्छ ।	नियम ९० र ९१ को प्रावधान अनुसार हरेक अनुमतिपत्रवालाले आयव्यय विवरण तथा वार्षिक प्रतिवेदन विभागमा बुझाउनुपर्दछ ।	हिसाव तथा वार्षिक प्रतिवेदन दाखिला गरेको वर्ष र मिति जाँच गर्ने ।
२.	जडान भएको क्षमता कम देखाइन सक्छ ।	जलविद्युत उत्पादनको अनुमतिपत्रमा जडित क्षमता प्रष्ट उल्लेख गरिएको हुन्छ ।	रोयल्टी विवरणमा उल्लेख भएको क्षमता र अनुमतिपत्रको कार्यालयप्रतिमा उल्लेख भएको क्षमतालाई भिडाएर हेर्ने ।
३.	अनुमतिपत्र धेरै चरणमा गरी दिइन सक्छ तर सबै चरणमा रोयल्टी विवरण दाखिला नगर्न सक्छ ।	अनुमतिपत्रवालाले एकमुष्ट रुपमा विवरण तयार गर्नुपर्दछ । उत्पादन अनुमतिपत्रमा र विवरणमा उल्लेख भएको जडित क्षमतालाई जाँच गर्ने ।	रोयल्टी विवरणमा उल्लेख भएको क्षमता र अनुमतिपत्रको कार्यालयप्रतिमा उल्लेख भएको क्षमतालाई भिडाएर हेर्ने ।
४.	आन्तरिक उपयोगका लागि प्रयोग भएको क्षमतालाई घटाएर रोयल्टीको गणना हुन सक्छ ।	यस प्रकारको रोयल्टी ऐनको दफा ११ का प्रावधान बमोजिम जडित क्षमतामा आधारित हुन्छ । अनुमतिप्राप्त क्षमताका लागि रोयल्टी तिर्नुपर्दछ ।	अनुमतिपत्र जाँच गर्ने र रोयल्टी निश्चित गर्ने ।
५.	अनुमतिप्राप्त क्षमता भन्दा बढि क्षमताको प्लान्ट जडान गरी अनुमति प्राप्त क्षमताको मात्र रोयल्टी भुक्तानी गर्न सक्छ ।	जडित क्षमता अनुमति प्रदान गरिएको क्षमतासँग बराबर हुनुपर्दछ । अनुमति प्राप्त भन्दा बढि क्षमताको प्लान्ट जडान गर्नु कानूनको उल्लंघन गर्नु हो ।	रोयल्टी जडित क्षमतामा आधारित छ, छैन जाँच गर्ने । यदि अनुमति प्राप्त गरेको भन्दा उच्च क्षमता जडान गरेको भए अनुमतिपत्रको दुरुपयोग गरेको हुन्छ ।
६.	पहिलो वर्षको रोयल्टी प्रथम व्यवसायिक उत्पादनको मितिमा अनुपातिक रुपमा आधारित गरिनसक्छ ।	ऐनको दफा ११ अनुसार जडित क्षमतामा आधारित रोयल्टी पुरा वर्षको लागि तिर्नुपर्दछ, अनुपातिक रुपमा तिर्न पाइँदैन ।	पहिलो वर्षमा कुनै अनुपातिक रुपमा गरिएको/ नगरिएको निश्चित गर्ने
जडित विक्रीमा आधारित रोयल्टी			
७.	विक्री युनिट र विक्री रकम कम देखाइन सक्छ ।	वार्षिक विवरणको साथमा आयव्यय हिसाव पनि प्रस्तुत गर्नुपर्दछ ।	विक्री र विक्री आयमा आधारित रोयल्टी रकमको जाँच गर्ने ।
८.	उत्पादित युनिट र विक्री युनिट फरक हुनसक्छ ।	पवरहाउसमा खपत भएको विजुली उत्पादन युनिटवाट घटाउनुपर्दछ ।	उत्पादित युनिट र आन्तरिक खपत निश्चित गर्ने ।
९.	पावरहाउसदेखि बाहेक कार्यालयले खपत गरेको विजुली आन्तरिक खपतको रुपमा घटाउन सक्छ ।	उत्पादकले आन्तरिक खपत, व्यवसायिक खपत तथा विक्रीको दुरुस्त अभिलेख राख्नु पर्दछ ।	विभागमा पेश भएका अभिलेख तथा रोयल्टी गणनाको पुनरावलोकन गर्ने ।

१०.	सोह्रौं वर्षमा रोयल्टीको दर कम गर्न सक्छ ।	सोह्रौं वर्षको लागि रोयल्टीको दर रु. १००० प्रति जडित किलोवाट र औसत विक्रि मूल्यको १० प्रतिशत हुन्छ ।	रोयल्टीको दर वृद्धि भएका वर्षमा यस्तो समस्या देखिने भएकोले ध्यान दिने ।
प्रलेखीकरण तथा राजस्व			
११.	अनुमतिप्राप्त व्यक्तिको सूची दुरुस्त गरि नराखिन सक्छ ।	विभागले अनुमतिप्राप्त गर्नेको अभिलेख दुरुस्त गरेर राख्छ ।	
१२.	रोयल्टी विवरण दाखिला भएको तर वास्तविक भुक्तानी नभएको हुन सक्छ ।	विभागले तोकेको समयभित्र रोयल्टी भुक्तानी गर्नुपर्दछ र सम्पूर्ण रकम विवरण साथै भुक्तानी गर्नुपर्छ।	
१३.	रोयल्टी रकमको १० प्रतिशत रकम स्थानीय निकाय लाई भुक्तानी गर्नु पर्दछ र बाँकी ९० प्रतिशत मात्र केन्द्रिय कोषमा जम्मा गर्नुपर्दछ । ९० प्रतिशत रकम नै मात्र भुक्तानी हुन सक्छ ।	पहिले सम्पूर्ण रोयल्टी रकम विभागलाई भुक्तानी गरिन्छ र त्यसको १० प्रतिशत विभागले स्थानीय निकायलाई प्रदान गर्दछ ।	